

Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije

Košutić, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:756015>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Kristina Košutić

**NERAVNOPRAVNOST ŽENA NA
PODRUČJU KONTINENTALNE HRVATSKE
KROZ PRIZMU PRAVNOG SUSTAVA
MEĐURATNE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU FAKULTET HRVATSKIH
STUDIJA ODSJEK ZA POVIJEST

KRISTINA KOŠUTIĆ

**NERAVNOPRAVNOST ŽENA NA
PODRUČJU KONTINENTALNE HRVATSKE
KROZ PRIZMU PRAVNOG SUSTAVA
MEĐURATNE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc., Stipica Grgić

Zagreb, 2021.

Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije

Sažetak

Cilj ovoga rada jest pokazati kako je pravni sustav ondašnje Kraljevine Jugoslavije drugačije tretirao muškarce i žene. S jedne je strane propagirao socijalnu ravnopravnost i konkretno je radio na poboljšanju radnih uvjeta, (tako i zaposlenih majki), ali s druge je strane uskraćivao ženama ista radna mjesta i prilike koje su imali muškarci i onemogućavao im napredovanje u poslu, a često i iste plaće. Dalje se nastojalo dokazati kako su se ženama često samo na papiru dala određena prava, a u stvarnosti se nije imalo sredstava i/ili volje i moći da se ona doista provedu. Kroz rad se pokušava odgovoriti na pitanje jesu li ondašnji zakoni tretirali žene na isti način kao i muškarce te na koji su se način razlike očitovale te zašto je uopće došlo do razlika u tretiranju spolova. Rad nastoji detektirati razlike i rupe u zakonodavstvu koje su omogućile drugačije tretiranje žena i njihovu diskriminaciju koja je posljedično utjecala na prilike koje su dobivale i općenitu kvalitetu njihova života. Ovaj radi polazi sa stajališta da je u Jugoslaviji u međuratnom razdoblju postojalo mnogo inicijativa i prilika za modernizaciju, ali ona se nikad zapravo nije dogodila u punom opsegu jer je nedostajalo prave inicijative, hrabrosti i političke volje od strane zakonodavaca.

Ključne riječi: zakonodavstvo, žene, neravnopravnost, međuratno razdoblje

Unequal position of women in continental Croatia through law system of interwar Kingdom of Yugoslavia

Abstract

The goal of this paper is to show how the legal system of Kingdom of Yugoslavia treated men and women differently. On the one hand, it promoted social equality and concretely worked to improve working conditions for working mothers and wives, but it denied women the same positions as men and prevented them from real job advancements and often women didn't have the same salaries. Furthermore, this thesis shows that same rights for women were often only given on paper, and in reality, will or power to actually execute those rights didn't exist. Therefore, the main research question is whether the laws of that time treated women in the same way as men and in what way the differences manifested themselves and why there were any differences in the treatment of the genders. The paper seeks to detect differences and gaps in legislation that have allowed women to be treated differently and discriminated against, which in turn has affected the opportunities they have been given and their overall quality of life. This paper starts off from the point of view that there were many initiatives and opportunities for modernization in Yugoslavia in the interwar period, but they never really fully manifested because there was a lack of real initiative, courage and political will from the legislators.

Keywords: law system, women, inequality, interwar period

Sadržaj

Sadržaj	1
1. Uvod	2
2. Zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije	4
2.1 Vidovdanski ustav (1921.).....	6
2.2. Oktroirani ustav (1931.)	10
2.3. Austrijski (Opći) građanski zakon i Predosnova Građanskog zakonika	12
3. Žena i pravo glasa – izborni zakoni i ustav(i)	16
3.1. Žene i pravo glasa- do svršetka Prvog svjetskog rata.....	17
3.2 Žene i pravo glasa- nakon Prvog svjetskog rata	18
3.2.1 Žene i političko zakonodavstvo 1920-tih	18
3.2. 2. Žene i političko zakonodavstvo 1929- 1941.....	22
4. Žene i radno zakonodavstvo; žena kao radnica/zaposlena žena	25
4.1 Položaj zaposlene žene i radni zakoni do kraja Prvog svjetskog rata.....	26
4.2. Međuratno stanje i žene u radnom zakonodavstvu.....	29
4.3 Žene i radno zakonodavstvo u međuraću – <i>Vidovdanski ustav</i>	31
4.3.1 Radno zakonodavstvo i žena kao trudnica, roditelja i majka	32
4.3.2 Radno zakonodavstvo i radno vrijeme; zabrana noćnog rada i rada na štetnim poslovima .	36
4.3.3 Radno zakonodavstvo i (ne)mogućnost žena u stjecanju svih zvanja i napredovanja - stakleni strop.....	38
4.3.4 Radno zakonodavstvo i nejednake plaće	43
5. Ogz i imovinsko pravo; žena i pravo nasljeđivanja	46
5.1. Zadržni sistem, „seljačko zakonodavstvo“ i nasljeđivanje žena	48
5.2. Isključivanje kćeri iz oporuke i moć očeve volje	49
5. 3. Kćeri i miraz	51
6. Ogz i obiteljsko pravo; žena kao supruga, žena kao majka, razvedena žena i udovica	53
6.1. Ogz i muž kao glava obitelji i kao ženin zakonski skrbnik	54
6.2. Ogz i žena kao majka; štitništvo i skrbništvo	56
6. 3. Crkveno bračno pravo i Ogz; žena kao razvedenica (rastava od stola i postelje) i uzdržavanje	60
6.4. Ogz i žena kao udovica	63
7. Zaključak	64
8. Bibliografija	67

1.Uvod

U ovom se radu istražuje položaj žena i njihovih osnovnih ljudskih prava kroz prizmu pravnog sustava u međuratnom razdoblju na području kontinentalne Hrvatske koja je bila u sklopu Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1918.-1941. godine. Tema rada i lajtmotiv koji se ponavlja kroz cijelo međuratno razdoblje u zakonodavstvu je s jedne strane zadržavanje tradicije i konzerviranje patrijarhalnih odnosa, a s druge strane pokušaji modernizacije položaja žena u društvu, najviše žena kao majki, što je opet mnogo govorilo o glavnoj ulozi koju su žene poprimale u očima ondašnjeg društva. Rad obrađuje međuratno razdoblje, zato što su se neposredno nakon Prvog svjetskog rata počeli odvijati različiti povijesni procesi, odnosno počela je svojevrsna liberalizacija i modernizacija društva po uzoru na susjedne europske države. Također raspala su se velika carstva i stari nosioci vlasti izgubili su moć. Tako je nastala i nova država, a poslije i Kraljevstvo SHS, u kojem su prevladavale različite koncepcije, s jedne se strane išlo u skladu s liberalizacijom društva kako bi se nezadovoljnom društvu dala određena sloboda i smirilo nemirno poslijeratno stanje. Ali, s druge se strane nastojalo zadržati staro stanje koliko se moglo i zakonodavci su strepili od većih promjena koje bi vjerojatno stvorile nepoznanice, stoga se pokušavao održati status quo. Upravo su žene bile te koje su bile zakinute tim nastojanjem zakonodavaca jer zadržavanje staroga značilo je da se za njih ništa neće promijeniti. Pošto je jugoslavensko područje bilo pravno vrlo heterogeno, odnosno podijeljeno na šest različitih pravnih područja, ovaj se rad fokusira na područje kontinentalne Hrvatske kako bi se mogao dati pregledniji i detaljniji prikaz.

Koncepcijski rad je podijeljen u šest poglavlja kojima je poveznica zakonski okvir Kraljevine Jugoslavije, a u svakom se poglavlju proučavaju drugačiji zakoni iz različitog društvenog aspekta ženina života. U prvom se poglavlju općenito izlaže stanje zakonodavstva, odnosno objašnjava se neunificirani pravni sustav na području ondašnje Jugoslavije te se upoznava sa zakonima koji su tada regulirali pojedine elemente života. Također, ocjenjuje se konkretan ženin pravni položaj i taj se pravni položaj reflektira s položajem koji je zauzela u društvu. Zatim, drugo se poglavlje bavi ženama i pravom glasa, što se smatra temeljnim ljudskim pravom te se povlači paralela između uskraćivanja ženama toga prava i daljnjeg nejednakog položaja s muškarcima u svakom aspektu njihova života. Dalje, obrađuje se žena kao radnica, pošto je ulazak žena u svijet rada bio veliki korak u percepciji koju je društvo imalo o njima, njihovoj ulozi i sposobnostima. Zakoni koji su uređivali ženina prava kao radnice stoga su vrlo značajni jer način na koji su tretirane kao zaposlenice od neizmjerne je važnosti za njihovu kvalitetu života, odnosno prilike i mogući napredak na društvenoj ljestvici. Potom su obrađena ženina prava na nasljeđivanje i imovinsko pravo općenito kroz Opći građanski

zakonik koji je tada uređivao imovinske odnose. Kroz taj prikaz vidimo nedosljednost i nemogućnost provođenja nekih zakonskih odrednica, što je rezultiralo opet lošijim položajem žena i neravnopravnošću koja je ostala netaknutom. Na kraju, analiziran je položaj žena kao supruge, majki, razvedenih i udovica, pošto su te uloge bile one osnovne koje im je društvo propisalo.

Ono što se u radu nastojalo dokazati jest da je pravni sustav ondašnje Kraljevine Jugoslavije¹ drugačije tretirao muškarce, a drugačije žene. S jedne je strane propagirao socijalnu ravnopravnost i konkretno je radio na poboljšanju radnih uvjeta, tako i zaposlenih majki, ali s druge je strane uskraćivao ženama iste položaje s muškarcima i onemogućavao im napredovanje u poslu, a često i iste plaće. Dalje se nastojalo dokazati kako su se ženama često samo na papiru dala određena prava, a u stvarnosti se nije imalo sredstava i/ili volje i moći da se ona doista provedu. Rad nastoji detektirati razlike i rupe u zakonodavstvu koje su omogućile drugačije tretiranje žena i njihovu diskriminaciju koja je posljedično utjecala na prilike koje su dobivale i općenitu kvalitetu njihova života. Kako bi se to dokazalo, postavila su se sljedeća istraživačka pitanja: jesu li ondašnji zakoni tretirali žene na isti način kao i muškarce, do koje mjere, na koji su se način razlike očitovale te zašto je uopće došlo do razlika u tretiranju spolova kroz zakone i u pravnom sustavu općenito. Hipoteza rada jest da je u Jugoslaviji u međuratnom razdoblju postojalo mnogo inicijativa i prilika za modernizaciju, ali ona se nikad zapravo nije dogodila u punom opsegu jer je nedostajalo prave hrabrosti i političke volje zakonodavaca.

Da bi se odgovorilo na ta pitanja, korištena je deskriptivna analiza te analiza sadržaja izvora (zakona), uz korisnu stručnu literaturu o pravnom sustavu, zakonodavstvu i srodnim temama. Dakle, pri istraživanju zakona posvetila se pozornost komparaciji u tretiranju i uređivanju radnih, imovinskopravnih i dr. odnosa za žene s onima od muškaraca. Stoga su u ovom radu uzete zakonske regulative Kraljevine Jugoslavije kao sredstvo kroz koje su se istražile konkretne promjene ženskog položaja nakon Prvog svjetskog rata. Zakoni su općenito odraz društva u kojem nastaju i kroz njih vidimo vrijednosti cijele zajednice, a isto tako i promjene, odnosno pomake od starog poretka. Zakoni su imali (i imaju) moć promijeniti i poboljšati, odnosno modernizirati, između ostalog, položaj žena, odnosno demokratizirati ga i uvesti ravnopravnost, ali isto tako imali su (i imaju) moć zadržati status quo i konzervirati te pravno regulirati tradicionalne i patrijarhalne odnose koji su do tada bili normalna praksa.

¹ Državna je zajednica promijenila nekoliko službenih imena u međuraću (Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca od 1918., zatim Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od 1921. te Kraljevina Jugoslavija od 1929. do vojnog raspada 1941.), ali u ovome će se radu za nju dosljedno koristiti naziv Kraljevina Jugoslavija.

Rad se, dakle, prije svega bazira na izvorima za pravnu povijest kao što su zakoni, razne uredbe i pravne regulacije i propisi, te na stručnoj pravnoj, historiografskoj, sociološkoj i drugoj literaturi srodnih znanosti literaturi. Tako su korištene mnoge knjige čiji su autori dali svoja tumačenja zakona s objašnjenjima tadašnje pravne prakse, poput knjige Vilima Helebranta, *Zakon o osiguranju radnika: od 14. maja 1922. / sa objašnjenjima od Vilima Helebranta*, onda knjige Mihajla Vukovića, *Opći građanski zakonik s novelama i ostalim naknadnim propisima*, zatim knjige Stjepana Posilovića i Adolfa Rušnova, *Pučki pravnik ili Pravni katekizam: Izvadak svih građansko-pravnih zakona u pitanjih i odgovorih protumačenih praktično i razumljivo za svakoga: sa obrazci privatnih izprava i podnesaka: pravni priručnik za svakoga nepravnika i drugih*. Dalje, u radu je također zastupljeno mnogo znanstvenih članaka koji su također objašnjavali tadašnju pravnu praksu na konkretnim primjerima, poput članka Mirele Krešić, *Nasljednopravna načela opsega građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova*, Suzane Leček, „Dobila je kulike su roditelji davali, ni po zakonu!’. Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata” i drugih. Također, od velikog je značaja bila knjiga Ide Ograjšek Gorenjak, *Opasne iluzije: Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, u kojoj je obrađeno međuratno razdoblje i stereotipi protiv žena u svakom području njihova života, a isto tako autorica se dotaknula i zakonodavne prakse koju je također analizirala s područja neravnopravnosti žena s muškarcima.

2.Zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije

Država SHS, proglašena 29. listopada 1918. kad su prekinute sve veze s Austro-Ugarskom, bila je sastavljena od raznih područja koja su ranije pripadala različitim državama i u kojima su na snazi bili drugačiji pravni poreci.² Ono što je definiralo pravni sustav i zakonodavstvo (u Državi SHS pa u Kraljevini SHS) do donošenja *Ustava* bio je pravni partikularizam, koji se očitovao u postojanju šest pravnih područja i to slovensko-dalmatinskog, hrvatsko-slavonskog, bivšeg ugarskog područja (Prekomurje, Međimurje, Baranja, Bačka i Banat), bosansko-hercegovačkog, srbijanskog i crnogorskog pravnog područja.³ Uz to, svako od pravnih područja imalo je svoj način na koji su se politička prava provodila, regulirala i razvijala.⁴ Bilo je više načina na koje je zakonodavstvo na tim područjima bilo uređeno, ili je

² Gavella, N. (1986). *Nasljedno pravo*. Zagreb: informator:20.

³ Kosnica, I. i Protega, M. (2019). *Politička prava u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: razvoj temeljnih obilježja*. *Pravni vjesnik : časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku*, Vol. 35 No. 1: 145- 146.

⁴ Kosnica, Protega, 2019: 146.

bilo izdvojeno (zasebno) ili u nadležnosti centralnog zakonodavstva zemlje (pod koju je pokrajina spadala) ili su pak važili neki posebni propisi.⁵

Područje današnje RH činilo je hrvatsko-slavonsko područje, dio slovensko-dalmatinskog područja i dio bivšeg ugarskog područja.⁶ Na tom su području ostali vrijediti propisi koje su do 1918. donijeli Hrvatsko-ugarski sabor i Hrvatsko-slavonski sabor te zakoni koji su bili preuzeti iz austrijskog zakonodavstva uvedenog za Bachova apsolutizma (npr. *Opći građanski zakonik*, osim bračnog prava za koje je vrijedilo konfesionalno pravo, *Kazneni zakon*, *Privremeni građanski postupnik* itd.). S druge strane, na području koje je do 1918. bilo dio Ugarske važili su Tripartit, propisi Ugarskog sabora i vlade te odluke Kurije (vrhovnog suda) u Budimpešti donesene do raspada Austro-Ugarske.⁷ Za područje bivše Kraljevine Hrvatske i Slavonije vrhovnu je nadležnost imao Stol sedmorice, odjeljenje A u Zagrebu, dok je Stol sedmorice, odjeljenje B u Zagrebu, bio nadležan za slovensko-dalmatinsko područje, a Kasacijski sud u Beogradu, odjeljenje B u Novom Sadu za Međimurje, Baranju, Bačku i Banat.⁸ Nadležnost Stola sedmorice, odjeljenja A 1932. bila je protegnuta na područje kotarskih sudova Kastva, Krka, Raba i Paga koji su do tada pripadali slovensko-dalmatinskom području te na područje Međimurja (kotarski sudovi u Čakovcu i Prelogu).⁹

Taj pravni partikularizam i dalje su održavale vlasti Kraljevine SHS. Kao primjer, Ivan Kosnica i Martina Protega spominju posebne propise kojima je regulirano biračko pravo na lokalnim izborima na pojedinim pravnim područjima.¹⁰ Tako su tijekom 1919. godine donesene uredbe kojima su posebno regulirani lokalni izbori i biračko pravo na hrvatsko-slavonskom području. Kao drugi primjer izlažu posebne odredbe *Izbornog zakona* iz 1920. godine kojima su pojedini elementi biračkog prava regulirani posebno za područja bivše Austro-Ugarske Monarhije, a posebno za područja bivših kraljevina Srbije i Crne Gore.¹¹

No uz postojanje pravnog partikularizma, evidentni su i neki slučajevi kojima su se nastojale izgraditi jedinstvene regulacije u vezi političkih prava. Primjer za to su izborni zakon kojim su regulirani izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine i *Obznana*, koji su važili za čitavo teritorij Kraljevine SHS.¹² Takva je situacija otežavala pokušaje unifikacije cjelokupnog

⁵ Đuranović-Janda, S. (1960). *Žena u radnom odnosu*, Zagreb: Naprijed Zagreb: 38.

⁶ Čepulo, D. (2012). *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet: 279.

⁷ Čepulo, 2012: 280.

⁸ Čepulo, 2012: 280.

⁹ Čepulo, 2012: 280.

¹⁰ Kosnica, Protega, 2019: 147.

¹¹ Kosnica, Protega, 2019: 147.

¹² Kosnica, Protega, 2019: 147.

zakonodavstva.¹³ Sve do donošenja Vidovdanskog ustava 1921., Kraljevina Jugoslavija nije imala temeljni državni zakon. Situacija se nije bitno promijenila ni donošenjem Ustava jer civilni zakoni ni tada nisu unificirani, a sve to je otežavalo bilo koji oblik emancipacije žena.¹⁴

Zakonodavstvo ondašnjeg Kraljevstva SHS (kasnije Kraljevine Jugoslavije) treba se promatrati u kontekstu velikih ekonomskih, političkih i ideoloških promjena koje su zahvatile Srednju i Istočnu Europu.¹⁵ U međuratnom razdoblju trend davanja političkih prava, između ostalog i ženama, bio je čest te su mnogi ustavi nadahnuti demokratizmom, modernizmom i mijenjanjem patrijarhalnih okvira, a to je vidljivo u ustavima Njemačke, Čehoslovačke, Austrije, Mađarske, Poljske i Rusije.¹⁶ Mnoge su kraljevske kuće propale, a društvene elite nestale te se otvorio prostor za preispitivanje i redefiniranje struktura moći.¹⁷ Završetkom rata, propašću velikih autokratskih carstava (Rusija, Austro-Ugarska, Otomanska Turska i Hohenzollernova Njemačka) i Pariškom mirovnim konferencijom (1919.), uspostavljena je parlamentarna demokracija diljem Europe.¹⁸ Dakle, mnogi su tadašnji ustavi imali predispoziciju ili su bili izgrađeni po liberalnim načelima te su prihvaćali demokraciju kao sustav vladanja.¹⁹ Moramo se zapitati na koji su se način *Vidovdanski ustav* 1921. (i kasnije, *Ustav* iz 1931.) razlikovali ili podržavali ovakve tendencije država Srednje i Istočne Europe.

2.1 Vidovdanski ustav (1921.)

Ana Prokop-Kulenović ističe kako su ustavi općenito temeljni zakoni kojima se uređuje pravni život društva i neke zajednice unutar države, oni propisuju prava, slobode i dužnosti građana te su zapravo odraz postojećeg društvenog uređenja u određenoj zemlji za koju vrijede.²⁰ Imajući to na umu, moramo biti svjesni kako su ustavi, kao i drugi zakoni, imali moć formalno i u teoriji nešto propisati, a stvarno stanje u nekoj državi i konkretno državno uređenje je ono koje daje stvarni sadržaj ustavu. Tako su i u Kraljevini Jugoslaviji, *Vidovdanski ustav* (1921.) i *Oktroirani ustav* (1931.) bili odraz onog društvenog uređenja koje je u to doba bilo u

¹³ Kosnica, Protega, 2019: 147.

¹⁴ Vujnović, M. (2008). Forging the Bubikopf nation: a feminist political-economic analysis of *Ženski list*, interwar Croatia's women magazine, for the construction of an alternative vision of modernity. thesis, University of Iowa: 48.

¹⁵ Ograjšek Gorenjak, I. (2014). *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa: 111.

¹⁶ Ograjšek Gorenjak, 2014: 111.

¹⁷ Ograjšek Gorenjak, 2014: 111.

¹⁸ Mazower, M. (2004). *Mračni kontinent, Europsko dvadeseto stoljeće*, Zagreb: Prometej Prometej:18.

¹⁹ Mazower, 2004: 18.

²⁰ Prokop-Kulenović, A. (1946). *Ravnopravnost žene, brak i porodica po Ustavu federativne narodne republike Jugoslavije*, Zagreb: Izdanje antifašističke fronte žena Hrvatske: 5.

Jugoslaviji. Ti su ustavi, a i svi zakoni koju su se na ustavima temeljili, izražavali društveno, ekonomsko, i političko stanje bivše Kraljevine Jugoslavije te su to pravno stanje dalje podržavali i konzervirali.²¹ Položaj žena u bivšoj Jugoslaviji ne može se sagledati odvojeno od općeg položaja građana te se isto tako, popravljjanje tog položaja nije moglo rješavati odvojeno od društvenog, ekonomskog i političkog zbivanja u zemlji općenito.²²

Vidovdanski ustav bio je izrađen na temelju *Ustava Kraljevine Srbije* iz 1903. godine koji je svoje korijene vukao iz srpskog *Ustava* iz 1888., a ovomu je uzor bio liberalno demokratski belgijski ustav iz 1831.²³ Tako je *Vidovdanski ustav* proglasio da je država Srba, Hrvata i Slovenaca ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija pod nazivom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, sa službenim srpsko-hrvatsko-slovenskim jezikom. *Ustav* je u svojoj srži sadržavao mnoge proturječnosti, s jedne je strane propisao diobu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, a s druge je strane kralju dao gotovo neograničene ovlasti. U teoriji glavni organi vlasti bili su kralj, Narodna skupština i Ministarski savjet, to jest vlada te je bilo propisano kako kralj zajedno s Narodnom skupštinom vrši zakonodavnu vlast, a upravnu vlast vrši preko izabranih ministara.²⁴ Unatoč podjeli vlasti i dužnosti, kralj je imao najjaču, autoritarnu poziciju jer je u praksi imao pravo raspisivanja izbora, sazivanja, otvaranja i raspuštanja Narodne skupštine kao i pravo zakonodavne inicijative (preko ministra), sankcije i promulgacije zakona. Ono što je u ovom slučaju najvažnije jest pravo zakonodavne inicijative kralja koja je sprječavala vladu da podnese svoje zakonske prijedloge (bez kraljeve suglasnosti), uz koju se veže i mogućnost kralja da odbije bilo koji prihvaćeni zakon od strane vlade, odnosno dana mu je mogućnost veta.²⁵ Stoga ispada kako su kralj i njegovi bliski suradnici bili ti koji su postavili ton kojim će zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije teći te je o njihovoj volji ovisilo na koji će se način pravni sustav razvijati, odnosno vlast je bila u šaci male grupe ljudi, u kojoj je srpski kralj imao posljednju riječ.²⁶

Kralj je imao moć postaviti svoje ljude, odnosno ljude koji bi dalje mogli provoditi njegovu politiku, na mjesto predsjednika vlade i ministarske položaje te su svi ti ljudi bili pravno odgovorni Narodnoj skupštini, ali najviše kralju. Kralj je imao zadnju riječ kad bi došlo do sukoba vlade i Narodne skupštine te je zadnja odluka uvijek ovisila o njemu. Ono gdje se također vidi skrivena nedemokracičnost *Ustava* i njegove autoritarne note, osim svega

²¹ Prokop-Kulenović, 1946: 5.

²² Prokop-Kulenović, 1946: 6.

²³ Čepulo, 2012: 267.

²⁴ Čepulo, 2012: 267.

²⁵ Čepulo, 2012: 267.

²⁶ Prokop-Kulenović, 1946: 5.

navedenoga, jest i činjenica da zbog načela o jednom narodu, svaki je zastupnik zapravo predstavljao cijeli narod i nije bio dužan odgovarati biračima ili postupati po njihovim uputama.²⁷

U načelu, *Ustav* je polazio i sadržavao liberalne odrednice te je činio vidljiv napredak od ondašnjih pravnih odrednica i političkih i socijalnih prava. Uveo je opće pravo glasa za muškarce starije od 21 godine i tako proširio politička prava, ali i dalje nije riješio pitanje prava glasa žena već ga je ostavio otvorenim. Također je unificirao neke odredbe o političkim pravima i tako je učinjen prvi korak k jedinstvenom ustavnopravnom poretku (iako je cjelokupno unificiranje pravnog sustava ostavljeno zakonodavcima). Također, *Ustav* je propagirao narodni suverenitet i načelo jednakosti državljana Kraljevine SHS neovisno o nacionalnoj pripadnosti, što je bilo vidljivo u *Zakonu o zaštiti manjina*.²⁸

Ono što je bila možda najpozitivnija strana *Ustava* jest što je uključio mnoge odredbe koje su se fokusirale na socijalna prava građana i omogućavanje zaštite klasama i ljudima za koje se smatralo da je potrebno. Ovo je također bio čest ondašnji trend, a uzor je bio socijaldemokratski *Weimarski ustav* iz 1919., čime se željelo umiriti revolucionarno stanje u zemlji tik nakon rata i konkretno se pomoći siromašnim ljudima. Unatoč tome proces unifikacije pravnog sustava tekao je sporo i s mnogim poteškoćama zbog kulturnih različitosti. *Ustav* se predstavio kao rješenje za društvene probleme koje će donijeti pravdu tako što će staviti radnu snagu pod svoju zaštitu i dati joj veću ulogu u socijalno-ekonomskoj oblasti.²⁹ Socijalnim se mjerama najviše pokušalo pomoći radnicima, što je i uvelike obuhvatilo zaposlene žene, također željelo se pomoći i ženama kao majkama, razvedenicama, udovicama, ali i svim invalidima, siročadi, maloljetnim osobama i općenito siromašnom sloju.³⁰ Tim se odrednicama također jamčilo pravo radnika na socijalno osiguranje i sindikalno organiziranje te ukidanje feudalnih odnosa na selu i provedba agrarne reforme.³¹ Većina ovih nastojanja nije ispunjena u stvarnosti i odrednice *Ustava* nisu imali jak mehanizam ni volju da budu doista sprovedene na konkretnim primjerima.

Činjenica jest da je *Ustavom* (iz 1921.) položaj sudstva na hrvatsko-slavonskom području bio uvelike unaprijeđen od stanja kakvo je bilo uvedeno 1884. kad su ukinuta jamstva neovisnosti sudstva, doživotnost sudačkog zvanja i stalnost sudskog položaja.³² Uz to, bilo je

²⁷ Čepulo, 2012: 267.

²⁸ Kosnica, Protega, 2019: 148.

²⁹ Petranović, B. (1980). *Istorija Jugoslavije 1918-1988* (prva knjiga). Beograd: Nolit Beograd: 56.

³⁰ Petranović, 1980: 56.

³¹ Čepulo, 2012: 268.

³² Čepulo, 2012: 268.

onemogućeno laicima da budu djelom suđenja, odnosno da sudjeluju u sudskom procesu, tako da su bili ukinuti prisjednički i porotni sudovi, čime je Kraljevina SHS postala jedna od rijetkih država u Europi koja je laicima zabranila biti dijelom pravosuđa. Uklanjanje laika iz sudstva rezultiralo je ujednačavanjem sudskih presuda za delikte bez obzira u kojem su dijelu Države SHS počinjeni (u kojoj općini, regiji i sl.) No to je i dalje bilo daleko od demokracije i neovisnosti sudstva jer je suce postavljao kralj na prijedlog ministra pravosuđa, a na taj položaj kralj je mogao odabrati svoje ljude, odnosno političke kandidate koji su mu pasali.

Iako je *Ustav* kao glavnu zadaću postavio unifikaciju prava i čak je organizirao posebno Ministarstvo za izjednačavanje zakona (koje je radilo uz Ministarstvo pravde), u jugoslavenskoj je državi vladala raznorodna sudska organizacija i pravo nije bilo unificirano, već su različita područja zemlje imala svoje uredbe i zakone preuzete iz prijašnjih pravnih sustava i poredaka.³³ Ono što je uspjelo s vremenom biti ujednačeno (djelomično ili u potpunosti) jest ono što se smatralo najnužnijim za boljitak države, odnosno ustavno pravo, upravno pravo, financijsko pravo, izborno pravo, dio materijalnog kaznenog prava, radno i socijalno pravo. No, sudstvo i građansko i obiteljsko pravo nisu bili unificirani i za njih su ostali vrijediti dotadašnji propisi, a uvjet je bio da nisu u suprotnosti s novim *Ustavom*.³⁴

Još jedna od proturječnosti *Ustava* bila je da su s jedne strane, u skladu sa svojim demokratskim polazištem, utvrđene mnoge građanske slobode i politička prava poput osobne slobode, zabrane smrtne kazne za političke delikte, sloboda vjeroispovijesti i dr., ali s druge strane ta su prava bila ograničavana, zapostavljana ili preoblikovana.³⁵ Kao dokaz za to, Dalibor Čepulo navodi *Obznanu* iz prosinca 1920. (kojom je zabranjena djelatnost Komunističke stranke) i *Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi* iz kolovoza 1921. koji je također bio usmjeren protiv komunista, ali se obrušio i na druge političke protivnike poput Stjepana Radića i HRSS.³⁶ Time su ograničene sloboda govora, okupljanja, kretanja i druge političke slobode.

Kosnica i Protega zaključuju kako je Vidovdanski ustav, što se tiče političkih prava, svojevrsni nastavak pravnog sustava i tendencija koje su postojale prije njegova donošenja, odnosno odmah nakon rata.³⁷ Taj kontinuitet uočavaju u političkim pravima koja je *Ustav* zajamčio, također u odnosu prema nacionalnim manjima i općenito nacionalnoj pripadnosti, a

³³ Čepulo, 2012: 281.

³⁴ Čepulo, 2012: 279.

³⁵ Čepulo, 2012: 268.

³⁶ Čepulo, 2012: 268.

³⁷ Kosnica, Protega, 2019: 151.

također i u pravnom partikularizmu, dok konstatiraju da je najuočljiviji u pitanjima nejednakosti biračkog prava te u autoritarnom odnosu vlasti prema političkim pravima građana.³⁸ Dok je, što se tiče političkih prava uočen kontinuitet, uvedena socijalna zaštita i prava građana bila su svojevrsna novina i svjesni odabir socijaldemokratskog smjera, nadahnut njemačkim primjerom.

No ono što je *Ustav* propisao u načelu i realnost tadašnje situacije u Kraljevini Jugoslaviji, nisu bili usklađeni. Ustavna rješenja nisu se mogla primijeniti na ondašnje područje u kojem je vladala pravna neujednačenost zakona, kapitalizam i duboka nejednakost između slojeva pa se odrednice Ustava nisu dosljedno sprovodile. Slijedom toga, postojeći sukobi (klasni i nacionalni) su se još više zaoštravali. Dakle, Ustav je u načelu potvrdio socijaldemokratski trend koji je počeo neposredno nakon rata i uveo je neke socijalne odrednice koje bi pospješile položaj siromašnih, ali većina toga je ostala u teoriji, dok su ustavotvorci provedbu tih načela ostavili za posebne, nove zakone koji su se trebali donijeti u budućnosti, a nikada nisu doneseni ili nisu bili u skladu s Ustavom.³⁹

2.2. Oktroirani ustav (1931.)

Bilo je više faktora koji su utjecali na donošenje novog ustava 1931. godine, poput svjetske gospodarske krize koja je prouzročila teško gospodarsko stanje i političkih i društvenih napetosti.⁴⁰ Uz to, velik faktor bio je i vanjski pritisak od država koje su htjele zaštititi svoj kapital u Kraljevini Jugoslavije i bile su uznemirene zaoštavanjem stanja u zemlji te su njihovi mediji izvještavali o smrti političkih protivnika u zemlji te o svim problematičnim događanjima i tako štetili ugledu srpske vladavine. Uzeći u obzir sve navedene faktore, kralj je bio prisiljen 3. rujna 1931. proglasiti *Ustav Kraljevine Jugoslavije* koji je zapravo konzervirao diktaturu i dao joj ustavni oblik, uz male preinake, tj. popuštanja.⁴¹ Dakle, sama svrha tog *Ustava* zapravo je bila prevara i uvjeravanje naroda da diktatura završava i da se stanje vraća na ono prije 1929.⁴²

Kao pokazatelj činjenice da je novi *Ustav* imao dva lica jest to što je zadržao naziv države, centralističko uređenje i unitarizam te podjelu na banovine, a i zadržao je ograničenje vjerskih i nacionalnih sloboda.⁴³ Tako je prema njemu Kraljevina Jugoslavija bila „nasljedna i ustavna monarhija“, a pridjev „nasljedna“ postao je najvažniji, dok se više nije zvala

³⁸ Kosnica, Protega, 2019: 151.

³⁹ Petranović, 1980: 56.

⁴⁰ Čepulo, 2012: 274.

⁴¹ Čepulo, 2012: 274.

⁴² Petranović, 1980: 199.

⁴³ Čepulo, 2012: 274.

parlamentarnom. Time se htjelo staviti moć i ulogu vladara u prvi plan te se naglasiti unitarističko i centralističko uređenje. Kao i prije, kralj je i dalje imao pravo raspisivanja izbora, sazivanja, otvaranja i raspuštanja Narodne skupštine te pravo zakonodavne inicijative (preko ministra), pravo proglašenja ili odugovlačenja proglašenja nekog zakona i dr.

Narodna skupština, kao zakonodavno tijelo, birala se općim i neposrednim glasovanjem, ali glasovanje za predstavnike u njoj bilo je javno i usmeno pa se moglo na njega utjecati raznim pritiscima.⁴⁴ U prethodnom *Ustavu* parlament je bio jednodomno tijelo, a novim je ustavom od 1931. bio sastavljen od dva doma: Narodne skupštine, koja se birala na općim izborima i Senata, čiji su članovi djelom birani posrednim putem, a djelom postavljeni od kralja. Naglašenija uloga kralja iščitavala se upravo pravom imenovanja do polovine članova Senata te posredovanjem u slučaju nesuglasnosti dvaju domova o prijedlogu zakona.⁴⁵ Senatore su birala izborna tijela u banovinama koja su činili zastupnici iz Narodne skupštine, a uz njih i banovinski vijećnici i predsjednici općina, a svi oni su bili vezani uz režim na ovaj ili na onaj način, što je značilo da je Senat bio kraljev aparat i radio je za njegove interese.⁴⁶

Sudovi su proglašeni neovisnima, a suci stalnima, ali ta odredba nije odmah stupila na snagu već je bila odgođena za pet godina, što je omogućilo vladi da postavi politički podobne suce koje može kontrolirati. A da bi bilo još jasnije da sudac mora raditi po zapovijedima vlasti, kao uvjet o primanju u sudsku službu, postavljeno je pristajanje kandidata uz postojeći oblik vladavine i pravni poredak.⁴⁷

Kao najveći dokaz kraljeve vlasti, Petranović navodi čl. 116. *Oktroiranog ustava* koji je kralju dao pravo da u izvanrednim okolnostima postupi mimo, odnosno neovisno o *Ustavu* i drugim zakonskim propisima, a za te je poteze trebao tek naknadno tražiti suglasnost Narodnog predstavništva.⁴⁸ Također, kralj je imao pravo na „formalno i faktično pokretanje vojne sile, policije, upravnog i pravosudnog aparata“ te je na neki način imao zaključnu riječ što se tiče zakona i smjera kojim je išla politika jer je on bio taj koji je imenovao i razrješavao predsjednika Ministarskog savjeta i druge ministre.⁴⁹

Dakle, ovaj je *Ustav* bitno suzio prava koja su bila ustanovljena prethodnim (Vidovdanskim) ustavom te su slobode poput one političkog udruživanja bile ograničene i bilo

⁴⁴ Čepulo, 2012: 275.

⁴⁵ Čepulo, 2012: 274.

⁴⁶ Čepulo, 2012: 274.

⁴⁷ Čepulo, 2012: 275.

⁴⁸ Petranović, 1980: 200.

⁴⁹ Petranović, 1980: 200.

je zabranjeno okupljanje na vjerskoj, nacionalnoj i regionalnoj osnovi.⁵⁰ Tim ustavom zapravo se htjelo pokazati da je režim stabilan, da je pravedan i da zagovara ustavno stanje, da zagovara jugoslavensku zemlju i jedinstvo, a isto tako se njime željelo pokazati kako se slušaju savjeti izvana, odnosno zahtjevi iz inozemstva.⁵¹

2.3. Austrijski (Opći) građanski zakon i Predosnova Građanskog zakonika

Smatra se kako građanski zakonik po svojoj važnosti dolazi odmah poslije Ustava.⁵² Mnogi se zakoni dalje organiziraju i rade po tom zakoniku te im on daje smjer kojim bi se trebali uređivati.⁵³ Na području Habsburške Monarhije, sredinom 18. stoljeća došlo je do mnogih pokušaja kodifikacije građanskog i kaznenog prava kako bi se sredilo pravno nejedinstveno uređenje koje je tada vladalo na tom području. Prvi zakonik koji je vodio pravnom uređenju kaznenog prava bio je Kazneni zakon Marije Terezije, proglašen 1767. godine, no u polju građanskog prava kodifikacija je bila znatno duža i teža. Nacrt građanskog zakona izrađen je 1766. godine, ali njegov je prvi dio stupio na snagu tek 1787. godine za sve austrijske nasljedne zemlje, a bio je poznat kao Jozefinski zakonik.⁵⁴ Građanski zakon zapravo je uveden kao posljedica revizije terezijanskog zakonika te je naposljetku kao Opći građanski zakonik (dalje: Ogz) za njemačke nasljedne zemlje austrijske monarhije proglašen carskim patentom 1811. godine u austrijskim nasljednim zemljama Monarhije. Malo po malo se uvodio i u druge dijelove države te je u periodu od 1812. do 1820. uveden u Vojnu krajinu, Istru i Dalmaciju, a carskim patentom iz 1852. uveden je i u kraljevine Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, srpsku Vojvodinu i tamiški Banat.⁵⁵

Nakon što se Ogz uveo u Hrvatsku i Slavoniju, svi dotadašnji zakoni, statuti i običaji prestali su vrijediti, tako je u Hrvatskoj ukinuto običajno ugarsko-hrvatsko pravo te Werbczyjev tripartit iz 1514. godine, a stavljene su izvan snage i nasljedne odredbe koje su se ticale kućnih zadruga (1857. godine).⁵⁶ Zadržali su se jedino propisi crkvenog bračnog prava u pogledu rimokatolika, grkokatolika i pravoslavaca.⁵⁷ Ogz je preuzeo neke ideje sadržane u

⁵⁰ Čepulo, 2012: 275.

⁵¹ Petranović, 1980: 199.

⁵² Eisner, B. i Pliverić, M. (1937). Mišljenja o predosnovi građanskog zakonika za kraljevinu Jugoslaviju. Zagreb: Pravničko društvo u Zagrebu: 3.

⁵³ Eisner, Pliverić, 1937.: 3.

⁵⁴ Krešić, 2012: 1097.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Dobrovšak, 2005: 100.

⁵⁷ Krešić, 2012: 1098.

jozefinskim zakonima, ali razlikovao se u tome da su u njemu do izražaja došle konfesionalne razlike.⁵⁸

Ogz je sadržavao 1502 članka, podijeljena u tri dijela po uzoru na Gajeve Institucije. Prvi dio sadržavao je odredbe o pravu osoba (osobno i obiteljsko pravo), drugi dio bavio se pravima na stvari (vrste stvari, posjed, vlasništvo, zalog i sl.), nasljedno i obvezno pravo (opći i posebni dio, tj. tipovi ugovora), dok je treći dio sadržavao odredbe koje su uređivale i prava osoba i prava na stvari (nastanak i prestanak prava i obveza, zastara i dosjelo).⁵⁹

Ogz se odnosio na sve stanovnike neovisno o staleškoj pripadnosti, zato se i nazivao općim. Iako je tada prevladavalo podijeljeno vlasništvo, Ogz se u potpunosti odnosio na privatno vlasništvo. Također, u njemu su bili očiti utjecaji iz njemačke pravne tradicije, odnosno rimskog prava pa kanonskog, feudalnog i njemačkog običajnog prava, a vidjelo se i prirodno pravo koje je bilo karakteristično za prosvjetiteljstvo 18. stoljeća u kojem je i nastao. Pošto su u njemu bili sadržani razni utjecaji pravne tradicije i drugih prava, bio je pogodan za područje koje je obuhvaćao, ali isto tako, bio je dosta općenit i apstraktan pa se mogao tumačiti na razne načine, što je često bilo problematično.⁶⁰

Ukidanjem Bachova apsolutizma i donošenjem Listopadske diplome Ogz je prestao vrijediti u Ugarskoj, dok je u Hrvatskoj, Slavoniji i u Banatskoj vojnoj granici ostao vrijediti.⁶¹ Pošto je na našem području Ogz zadržan, polako se počeo razvijati kao hrvatski građanski zakonik neovisan o austrijskom izvorniku. Bitno je istaknuti kako je uvođenje i zadržavanje Ogz-a značilo i povezivanje našeg pravnog sustava s pravnim sustavom zemalja Srednje Europe, što će dolaziti do izražaja i za vrijeme rata, a i u međuratnom razdoblju.⁶²

Do kraja postojanja Monarhije bilo je mnogo pokušaja revizije ili zamjene Ogz-a jedinstvenim hrvatskim građanskim zakonikom, no nijedan nije bio uspješan. Ovi su pokušaji dolazili zbog činjenica da je Ogz uveden neustavno. Bilo je perioda kad se u potpunosti htjelo maknuti od Ogz-a tako da ga se ukine za naše područje (kao i ukidanje ostalih austrijskih propisa) i uvođenje propisa koji su bili na snazi prije Ogz-a, ali bilo je i mišljenja kako bi se austrijski zakoni trebali privremeno zadržati dok ne dođe do boljih rješenja. Jedan od pokušaja revizije Ogz-a bila je *Osnova općeg građanskog zakonika* iz 1861. godine koja je zadržala najveći dio odredbi Ogz-a, dok je 98 paragrafa ispustila, a 131 promijenila. O njoj se nikad nije

⁵⁸ Dobrovšak, 2005: 78.

⁵⁹ Čepulo, 2012: 152.

⁶⁰ Čepulo, 2012: 152.

⁶¹ Krešić, 2012: 1098.

⁶² Krešić, 2012: 1099.

raspravljalo na saborskim zasjedanjima niti je ikad stupila na snagu. No nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe, Hrvatski sabor i Ugarsko-hrvatski sabor su donijeli niz zakona kojima su uredili ili dopunili postojeće građanskopravno uređenje.⁶³

Ogz je ostao na snazi na hrvatsko-slavonskom području i nakon Prvog svjetskog rata i raspada Monarhije 1918. godine.⁶⁴ Raspadom Monarhije, imao je još i važniju ulogu jer je u novoj južnoslavenskoj državi vladao pravni partikularizam i šest različitih pravnih područja pa je Ogz zapravo bio jedini neposredni ili posredni izvor građanskog prava. Osim na hrvatsko-slavonskom i dalmatinsko-slovenskom pravnom području, Ogz se primjenjivao u Bosni i Hercegovini od vremena austrougarske okupacije 1878, a primjenjivao se i na srbijanskom pravnom području (uz Srpski građanski zakonik) te na pravnom području za koje je vrijedilo mađarsko pravo (Vojvodina, Međimurje i Prekomurje).⁶⁵ Jedino područje na kojem Ogz nije bio u upotrebi bilo je crnogorsko pravno područje na kojem je vrijedio *Opšti imovinski zakonik* iz 1888. godine.⁶⁶

Ogz je s jedne strane omogućio raskid s feudalnim društvenim i pravnim poretom te potaknuo izgradnju modernoga građanskog društva i pravnog poretka. No u svojim temeljnim načelima nije odgovarao hrvatskom društvenom i gospodarskom životu. To se najviše vidjelo na selu gdje je Ogz ubrzao raspadanje zadruga koje su funkcionirale na sistemu kolektivnog vlasništva koje Ogz nije priznavao niti dopuštao, a koje su do tad bile osnova egzistencije siromašnih seljaka.⁶⁷ Zbog toga i društvene krize koja je temeljem toga nastala, kasnije se stvorilo posebno zadružno zakonodavstvo.⁶⁸ Iako je Ogz načelno proklamirao kako je svaki pojedinac slobodan i zagovarao individualizam, iz analize socijalnih propisa, posebno onih koji su uređivali odnose roditelja i djece na području Hrvatske, ti su propisi više zagovarali kolektivitet te su znatno ograničavali slobodno djelovanje roditelja, odnosno pojedinca.⁶⁹

Kao najznačajniji odraz doktrine prirodnog prava u Ogz-u jest čl. 7 Ogz-a koji je govorio o pravu suca da pravne praznine i nedorečenosti, odnosno nejasnoće može popunjavati analogijom, a ako to nije moguće, pravilom razuma.⁷⁰ Iako je primjena tog prava u sudskoj praksi bila vrlo rijetka i dalje doktrina pridaje pažnju postojanju tog načela.⁷¹ Ovim se propisom

⁶³ Krešić, 2012: 1099.

⁶⁴ Krešić, 2012: 1100.

⁶⁵ Krešić, 2012: 1100.

⁶⁶ Krešić, 2012: 1100.

⁶⁷ Krešić, 2012: 1096.

⁶⁸ Čepulo, 2012: 154.

⁶⁹ Rešetar, 2012: 15.

⁷⁰ Čepulo, 2012: 152.

⁷¹ Čepulo, 2012: 153.

zapravo izražavalo mišljenje sastavljača Ogz-a kako je prirodno pravo zapravo apstraktno pravo, odnosno da korespondira sa zdravim razumom. Što se tiče sudova, Ogz je propisao i osnivanje mjesnih sudova koji su osnivani po općinama i tako su omogućili siromašnim i nepismenim seljacima da lakše dođu do pravne zaštite.⁷²

No uz takve individualističke i prirodno pravne odredbe, Ogz je sadržavao i mnoge odredbe koje su polazile još od feudalnog prava i konzervativne i patrijarhalne tradicije. Tako je Ogz zabranio sklapanje braka između katolika i nekatolika, onda je unatoč naglasku na privatno vlasništvo, priznao i neotuđivo nasljedno dobro (fideikomis), a i statusna staleška prava. Što se tiče obiteljskog prava, tamo je nejednakost i zaostalost bila najevidentnija. Ogz je priznao muža/ oca glavom obitelji i zakonskim zastupnikom žene te je muž imao pravo upravljanja ženinim mirazom, iako je u načelu bila propisana odvojena imovina supružnika.⁷³ Uz to, izvanbračna su djeca bila isključena „od prava obitelji i rodbine“, a ako bi se i naknadno pozakonila i dalje su bila diskriminirana u mnogim pogledima.

Kao što je već spomenuto, kao najvažnija zadaća zakonodavstva u novoj državi ubrzo se nametnula unifikacija pravnih propisa, posebno onih u općem pravu koji su se ticali svakog građana.⁷⁴ Komisija koja je trebala izraditi opći građanski zakonik odlučila je napraviti njegovu osnovu na podlozi austrijskog građanskog zakonika od 1811., odnosno od njegove verzije koja je 1852. uvedena u Hrvatsku i Slavoniju, s trima naknadnim novelama⁷⁵ (1914., 1915. i 1916. godine).⁷⁶ Bilo je odlučeno kako će taj opći građanski zakonik zapravo biti preradba, a ne sasvim novi zakonik, a argumentacija za to bila je da je Ogz već jako dugo na snazi te da su svi navikli na njega te da bi za stvaranje sasvim novog zakonika trebalo previše vremena.⁷⁷ Predosnova je zapravo trebala zamijeniti tadašnji srpski, hrvatski i dalmatinsko-slovenački građanski zakonik, koji su svi izrađeni na temelju austrijskoga zakonika.⁷⁸

⁷² Čepulo, 2012: 156.

⁷³ Čepulo, 2012: 153.

⁷⁴ Eisner, Pliverić, 1937.: 3.

⁷⁵ Novelama Ogz-a u austrijskom zakonodavstvu iz 1914., 1915. i 1916. izvršen je niz prilagodbi Ogz-a izmijenjenom okruženju. Među glavnim promjenama bila su ograničenja prava vlasništva, odnosno sprečavanje zloupotrebe tog prava, poboljšanje položaja bračnog druga, odnosno žene kao zakonske nasljednice, također je poboljšanje položaja izvanbračne djece kojima je priznato nasljedno pravo prema majčinoj rodbini itd. Te su novele bile uvedene samo u austrijske zemlje, a među njima i u Dalmaciju i Istru. (Vidi više u Čepulo, Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba, 2012.)

⁷⁶ Eisner, Pliverić, 1937: 4.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Eisner, Pliverić, 1937: 3.

Tako je 1934. godine na temelju Ogz-a bila izrađena *Predosnova građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju*, koja, doduše, nikad nije ozakonjena. *Predosnova* je razasлана na uvid javnosti 27. svibnja 1935. godine, a imala je 1432 paragrafa.⁷⁹

Dakle, za izradu *Predosnove* koristilo se hrvatsko izdanje austrijskog Ogz-a iz 1852., s austrijskim novelama, građanski zakonicі Njemačke, Švicarske, Lihtenštajna te osnove čehoslovačkog i mađarskoga građanskog zakona. *Predosnova* je u svojim glavnim točkama zapravo bila inačica Ogz-a, a odredbe koje su odstupale od Ogz-a danas se procjenjuju pozitivnim odmacima i napretkom, stoga se *Predosnova* smatrala modernom i naprednijom verzijom Ogz-a, usprkos mnogim kritikama na njezin račun.

Jedna od stvari koju je *Predosnova* ostavila i time dokazala da se nije dovoljno odmaknula od Ogz-a jest vjerska forma sklapanja braka.⁸⁰ Dakle i dalje je po uzoru austrijskog zakonodavstva vjerska forma sklapanja braka bila obvezna i samo se je za iznimne slučajeve dopustio građanski brak po nuždi (čl. 129 i 130 *Predosnove*).⁸¹ Eisner ovdje ističe nedosljednost *Predosnove* jer je ona načelno napustila konfesionalnost i bračno pravo je smatrala akofesionalnim, ali nasuprot toga propisala je crkveni brak kao obveznu formu za sklapanje braka.⁸² Dakle, ni *Predosnova* nije dopustila crkveni i građanski brak, a isto je bilo u Engleskoj, Čehoslovačkoj, Italiji i u Skandinaviji.⁸³

Sav rad na ozakonjenju *Predosnove* i daljnjoj kodifikaciji građanskog prava je zaustavljen 1939. godine, uspostavom Banovine Hrvatske. Banovina Hrvatska imala je autonomnu nadležnost što se tiče građanskog prava (uz iznimku obveznog prava) pa je tako bilo onemogućeno unificirati pravne propise za područje cijele Kraljevine. Ogz se nastavio primjenjivati početkom Drugog svjetskog rata i uspostavom NDH uz uvjet da njegove odrednice nisu bile u sukobu s propisima nove države.⁸⁴ Dakle, Ogz je važio na hrvatskom području do donošenja *Zakona o nevaženju pravnih propisa donjetih prije 6. travnja 1941.* iz 1946., a od tada su se mogle primjenjivati samo neke njegove odrednice i to pod određenim uvjetima.⁸⁵

3. Žena i pravo glasa – izborni zakoni i ustav(i)

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Eisner, Pliverić, 1937: 120.

⁸¹ Eisner, Pliverić, 1937: 121.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Krešić, 2012: 1101

⁸⁵ Krešić, 2012: 1102.

3.1. Žene i pravo glasa- do svršetka Prvog svjetskog rata

Žene na području uže Hrvatske i Slavonije načelno nisu imale pravo glasa ni u Austro-ugarskoj ni u novonastaloj državi, Kraljevstvu SHS, odnosno Jugoslaviji. No bilo je par iznimki gdje im se dalo privremeno pravo glasa na lokalnim izborima. Krajem 19. stoljeća, pod Mažuranićevom vladom, dobile su aktivno pravo glasa na lokalnim izborima *Zakonom od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* pod člankom 13. koji je davao pravo svima koji su stekli zavičajno pravo i navršili 24 godine.⁸⁶ To pravo nisu mogle primjenjivati jer je došlo do promjena vlade i nastupila je Khuenova vlada koja je suzila političke slobode, a kasnije izmjenama izbornog reda (1889.) to im je pravo i službeno ukinuto. Usprkos tome, spomenuti se *Zakon* smatra važnim momentom za žene, a i općenito kao glasnik modernističkih pokušaja i raspoloženja koje se javljalo krajem 19. stoljeća.⁸⁷

Nakon što je nastupila Khuenova vlada koja je postrojila izborni zakon, u Hrvatskoj i Slavoniji jačao je pokret za uvođenje prava glasa koji je bio inspiriran modernističkim tendencijama u Austriji. Strožim izbornim zakonom iz 1888., pravo glasa imalo je samo 2% (muškog) stanovništva, a smanjene su i slobode javnog izražavanja, samostalnost sudova i dr.⁸⁸ Ovakvo je stanje vladalo do 1910. godine dok se novim *Izbornim zakonom* postotak stanovništva koje je moglo glasati povećalo s 2 na 8%, ali i dalje žene nisu bile uključene u populaciju koja je mogla koristiti biračka prava.⁸⁹ Ono po čemu *Izborni zakon* iz 1910. najavljuje trend koji će se nastaviti i nakon njega jest njegova indirektna, suptilna, neutralna formulacija koja posredno izuzima žene iz aktivnog biračkog stanovništva bez da ih uopće spomene i direktno im se obrati. *Zakon* je predviđao da izbornik treba biti hrvatske pripadnosti, zavičajnik neke općine u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, punoljetan (da je navršio 24. godinu), ali isto tako da „ne smije da bude ni isključen ni izuzet od izbornog prava.“⁹⁰

Iako je, očito došlo do nekih liberalnih odrednica i popuštanja, poput veće slobode tiska i *Izbornog zakona* iz 1910. godine kojim se proširio postotak stanovništva koje je moglo glasati, to se nije ticalo žena niti ih je ikako obuhvaćalo. Žene nisu bile važan faktor za tadašnje zakonodavce već amorfnu skupinu koja se smatrala produženom rukom muškaraca. Izgleda

⁸⁶ Rudančić, M. (2017). Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.). Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet: 23.

⁸⁷ Rudančić, 2017: 23.

⁸⁸ Čepulo, D. (2012). Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet: 202.

⁸⁹ Čepulo, 2012: 202.

⁹⁰ Zakon o izbornom redu kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pitanja i odgovori (1910), Hrvatska (1868-1918) Zakoni. Zagreb: Hrvatsko društvo za pučku prosvjetu: 4.

kako je vladalo mišljenje da je dovoljno povećati opseg prava glasa njihovim muževima jer su ionako oni ti koji misle i glasaju za, tj. umjesto svojih žena.

Potaknute iskustvom rata koje im je dokazalo za što su sve sposobne (pr. žene su na selu samostalno održavale seosko gospodarstvo, a one u gradu vodile su mnogobrojne humanitarne udruge i akcije), žene su počele biti sve glasnije pri traženju prava glasa, što je bilo evidentno u njihovom zahtjevu za izbornim pravom Hrvatskom saboru 1917. godine.⁹¹

3.2 Žene i pravo glasa- nakon Prvog svjetskog rata

Prvi svjetski rat bio je veliki društveni lom koji je započeo svojevrsnu demokratizaciju društva.⁹² Austro-Ugarsko se carstvo raspalo i nastalo je Kraljevstvo SHS koje je, po uzoru na druge europske države, trebalo donijeti novi demokratski ustav kojim bi se uredila i stabilizirala unutrašnja situacija novonastale države (koja još nije bila službeno priznata).⁹³

3.2.1 Žene i političko zakonodavstvo 1920-tih

Kako bismo shvatili do koje se mjere i kako političko zakonodavstvo mijenjalo kroz međuratno razdoblje, koristit ćemo se podjelom Bojana Balkovca koji razlikuje dva razdoblja s obzirom na političko zakonodavno stanje u međuraću u Kraljevini: ono stvoreno 1920. i djelomično izmijenjeno 1922., i ono stvoreno 1931. i doručeno 1933. godine.⁹⁴ Iako žene nisu imale pravo glasa prije Prvog svjetskog rata, niti su ga dobile nakon njega, kroz čitavo je razdoblje Kraljevine Jugoslavije postojala mogućnost da to pravo dobiju. No moramo se pitati, koliko je ta mogućnost zaista bila realna. Nakon nastanka nove države najviše se pozornosti, rada i truda posvetilo novom ustavu koji bi pravno regulirao i dao smjer kojim se nova država treba kretati. Ustav je mogao ženama dati pravo glasa na obje razine, ali mnoge su europske države, po tradiciji, zagovarale i proglašavale žensko pravo glasa u početku samo na općinskim i gradskim izborima.⁹⁵ Ovo se smatralo prvim korakom liberalizacije društva ili navikavanjem društvu na tu ideju. Dakle, žene su mogle dobiti pravo glasa na državnoj razini putem ustava ili zakona o izboru u narodno predstavništvo, dok su pravo glasa na općinskoj i gradskoj razini mogle dobiti uredbama i drugim raznim zakonima.⁹⁶

⁹¹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 61.

⁹² Ograjšek Gorenjak, 2014: 91.

⁹³ Ograjšek Gorenjak, 2014: 91.

⁹⁴ Balkovec, B. (2016). Izborna zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918. – 1941.). *ČSP*, Vol. 48 No. 1: 197.

⁹⁵ Ograjšek Gorenjak, 2014: 89- 90.

⁹⁶ Ograjšek Gorenjak, 2014: 90.

Prije samog ustava (kao najočekivanijeg akta), donesen je niz uredbi o lokalnim izborima kojima su pravo glasa na općinskim i gradskim izborima stekle žene u Hrvatskoj i Slavoniji, *Uredbom o izboru gradskih zastupstva za gradove Hrvatske i Slavonije* i *Uredbom o izboru općinskih odbora za upravne općine Hrvatske i Slavonije* (studeni 1919).⁹⁷ Međutim, stjecanje tog prava nije bilo bezuvjetno već je isključivo vrijedilo za žene koje „vode svoje ili obiteljsko gospodarstvo, obrtničku ili trgovačku radnju, te zaposlenice javnih ili privatnih institucija koje su završile četverogodišnju srednju školu.“⁹⁸ Ida Ograjšek Gorenjak ističe kako Dubravka Peić Čaldarović i Ante Milušić spominju parcijalno pravo žena da glasaju na općinskim izborima 1920., ali kako ne navode svoje izvore za tu informaciju niti ju dalje obrazlažu pa nema dokaza jesu li to pravo žene doista konzumirale. Bilo kako bilo, zakoni koji su obilježili dvadesete, zapravo su ponovljene odrednice uredbe iz 1919. koja je dobila svoju zakonsku formu u *Zakonu o izboru gradskih zastupstva za gradove Hrvatske i Slavonije* 1922. godine.⁹⁹ Iako je taj zakon zasnovan na prijašnjem uredbama, razlikovao se po tome što je proširio prava glasa žena (za lokalne i gradske izbore) na općenito sve žene koje su završile srednju ili bilo koju stručnu školu.

Dolazilo je do iskoraka između propisanih zakona koji su uređivali izborna prava i zakonske prakse, odnosno realnosti. Ograjšek Gorenjak ističe kako su u teoriji žene u Hrvatskoj i Slavoniji dobile neka izborna prava na općinskim i gradskim izborima, ali ta se prava nisu primjenjivala na konkretnoj razini jer nije bilo stvarne inicijative da se ona doista provedu u praksi.¹⁰⁰ Osim uredbi i zakonskih propisa kojima su se uređivali općinski i gradski izbori, oko javnosti bilo je usmjereno na ustav i izborni zakon koji mu je prethodio, odnosno *Zakon o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu* od 3. rujna 1920. godine. Taj je *Zakon* donijelo Privremeno narodno predstavništvo¹⁰¹ i on je odredio slijed kojim je teklo zakonodavstvo u 20-tim godinama 20. stoljeća. Ladislav Polić je ovaj zakon nazvao izbornim zakonom, jer je, uz neke sitnije preinake zapravo vrijedio kao zakon po kojem su birani poslanici u državni parlament (Narodnu skupštinu) tokom idućih osam godina u monarhističkoj Jugoslaviji.¹⁰²

⁹⁷ Ograjšek Gorenjak, 2014: 95.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 97.

¹⁰⁰ Ograjšek Gorenjak, 2014: 97.

¹⁰¹ Zadaća toga Predstavništva bila je priprema izbornog zakona kojim bi bili izabrani predstavnici naroda koji bi nakon slobodnih izbora formirali Ustavotvornu skupštinu te se u njoj raspravilo više prijedloga tamo izabranih grupa te donio prvi državni ustav. (Više o djelovanju Privremenog Narodnog predstavništva vidi u knjizi Nede Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*)

¹⁰² Polić, L. (1923).Izborni zakon. Zagreb: Naklada Ćirilo-metodske knjižare D. D.: 3.

U čl. 9 *Zakona* pod naslovom „Ko ima pravo da bira“ pravo biranja poslanika za Ustavotvornu Skupštinu dato je svakom muškarcu, „koji je do početka sastavljanja biračkih spiskova navršio 21. godinu i koji je u tom času bio državljanin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.“¹⁰³ Čl. 10 i čl. 11 nabrajaju osobe koje „nemaju pravo da biraju“, iako žene nisu nigdje direktno spomenute, formulacijom iz čl. 9., njima je oduzeto pravo glasa.¹⁰⁴ Dalje, čl. 12. ustvrđuje kako ne može biti poslanikom onaj koji nema pravo biranja, a u čl. 13. se nastavlja kako „Za poslanika u Ustavotvornoj Skupštini može biti izabran samo onaj, koji sem pogodaba potrebnih za pravo biranja ispunjava“ još neke odredbe, a jedna od njih bila je „da uživa sva građanska i politička prava.“¹⁰⁵ U glavi IV. pod „Birački spiskovi“, čl. 20. nalaže kako se u biračke spiskove „upisuju se svi, koji po članu 9. ovog zakona treba da budu upisani, ako su najmanje šest mjeseci nastanjeni u dotičnoj opštini- pazeći da se ne uvede ni jedan koji prema članu 11. ovog zakona nema pravo glasa.“¹⁰⁶ Dakle, *Zakon* je isključio žene iz izbornog prava, bez da ih je igdje jasno spomenuo.

Iako se raspoloženje zakonodavaca moglo iščitati već iz uredbi i propisa iz 1919. godine kojima su se uređivala izborna prava na općinskoj i gradskoj razini, i dalje su se najveće nade ulagale upravo u *Ustav*, jer ako bi on dao biračko pravo ženama, tada bi one imale to pravo i na lokalnoj i na državnoj razini. *Ustav*, koji je proglašen na srpski blagdan sv. Vida (stoga nazvan *Vidovdanskim*), donesen je 28. lipnja 1921. godine, a biračko je pravo regulirao člankom 70.¹⁰⁷ Članak je propisivao kako će budući posebni izborni zakon „rešiti o ženskom pravu glasa.“¹⁰⁸ Ovom je formulacijom odlučivanje o ženskom pravu glasa odgođeno za neko buduće vrijeme. Time stječemo dojam kako je *Ustav* zapravo spretno izbjegao jasno izražavanje o tom pitanju kako bi sačuvao „status quo“ i kakvu-takvu (privremenu) stabilnost unutrašnjeg stanja u novoj državi. Izgledalo je da se Kraljevstvo SHS pod pritiskom, utjecajem i dojmom drugih europskih

¹⁰³ „Zakon o izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ : (ovaj Zakon obnarodovan je u "Službenim novinama" 3. septembra 1920. god.). Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: 5.

¹⁰⁴ „Zakon o izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ : (ovaj Zakon obnarodovan je u "Službenim novinama" 3. septembra 1920. god.). Beograd : Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: 6-7.

¹⁰⁵ „Zakon o izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ : (ovaj Zakon obnarodovan je u "Službenim novinama" 3. septembra 1920. god.). Beograd : Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: 7.

¹⁰⁶ „Zakon o izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ : (ovaj Zakon obnarodovan je u "Službenim novinama" 3. septembra 1920. god.). Beograd : Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: 10.

¹⁰⁷ „Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 28.06.1921“, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 142A: 20.

¹⁰⁸ „Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 28.06.1921“, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 142A: 20.

država igra s idejom ženskog prava glasa i prividno ga postavlja kao opciju, ali u realnosti ju ne provodi jer nema dovoljno snage ni volje.¹⁰⁹

Ustav je bio svojevrsan pokušaj rješavanja nekih socio-ekonomskih problema društva, što se tiče privrede i radnih odnosa.¹¹⁰ Branko Petranović ga definira kao „ustavnopravno sredstvo za smirivanje revolucionarnog vrenja poslije Prvog svjetskog rata, za ublažavanje odjeka oktobarske revolucije i Lenjinovog ustava iz 1918. godine, kao i za otklanjanje socijalnih sukoba između rada i kapitala.“¹¹¹ Tako je *Ustav* kao najjači zakonski akt postavio trend da se ženama prešutno uskrate biračka prava u zakonima koji su slijedili. Ograjšek Gorenjak ističe kako *Vidovdanski ustav* nije odgovoran za prekid bilo kakvih izbornih prava žena jer je određivao da će se o tom pitanju izjasniti zakon, a izborni zakon za Hrvatsku i Slavoniju u principu je potvrdio odredbe prethodnih uredbi.¹¹² Stoga, slijedi kako *Vidovdanski ustav* nije ukinuo neka izborna prava koje su žene do tad imale već je neodređenom formulacijom ostavio rješavanje tog pitanja budućem zakonu.¹¹³

Novi izborni zakon, odnosno izborna novela, donesena 1922. godine, nadopuna izbornog zakona iz 1920., *Zakon o izmenama zakona na osnovu koga su izvršeni izbori na dan 28. 11. 1920.*, bio je svojevrsna kopija prvog zakona (*Zakona o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu od 3. rujna 1920.*), odnosno sastojao se od nekih njegovih odredbi. Činjenica da je *Zakon* iz 1920. isprva zamišljen kao jednokratni zakon (za izbore za Ustavotvornu skupštinu), bila je zanemarena.¹¹⁴ Ovaj je zakon bio izrađen na bazi srpskog *Zakona o biranju narodnih poslanika od 25. 3. 1890.* s izmjenama i dopunama od 21. 1. 1891., što mnogo govori o njegovoj „modernosti“ i „aktualnosti“ te primjerenosti međuratnim prilikama u hrvatskom društvu.¹¹⁵ Člankom 9. tog *Zakona* istaknuto je kako „Pravo biranja poslanika za Narodnu Skupštinu ima svaki muškarac, koji je do početka sastavljanja biračkih spiskova napunio 21 godinu i koji je u tom času bio državljanin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. (...)“¹¹⁶ No, Polić je istaknuo kako su zahtjevi koje je postavljao *Zakon* bili nemogući zato što su *Zakonom* od 30. svibnja 1922. o biračkim spiskovima uvedeni stalni

¹⁰⁹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 102.

¹¹⁰ Petranović, B. (1981). *Historija Jugoslavije 1918- 1978*, Beograd: Nolit. Beograd, 55.

¹¹¹ Petranović, 1981: 55.

¹¹² Ograjšek Gorenjak, 2014: 98.

¹¹³ Ograjšek Gorenjak, 2014: 97.

¹¹⁴ Engelsfeld, N. (1989). *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca- privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb: Biblioteka posebna izdanja, 251.

¹¹⁵ Engelsfeld, 1989: 251.

¹¹⁶ „Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu : sa uputstvima za predlagачe kandidatskih lista i predsednika biračkih odbora“(1923). *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, sv. 49: 29.

birački spiskovi, dok je već spomenuti izborni zakon za Ustavotvornu Skupštinu predviđao biračke spiskove koji bi vrijedili za samo jedan izbor i to onaj 28. studenog 1920.¹¹⁷ A člankom 12. tog *Zakona* spretno je sročeno kako „Za poslanika u Narodnoj Skupštini može biti izabran samo onaj, koji ima biračko pravo, bez obzira jeli uveden u birački spisak.“¹¹⁸ Tko se god želio kandidirati, morao je imati biračko pravo, biti stariji od 25 godina i imati stalno prebivalište u Kraljevini SHS.¹¹⁹

Međutim, *Zakon o budžetskim dvanaestinama za mjesece jul, august i septembar 1923. godine*, izjednačio je općinsko i gradsko biračko pravo s državnim te je propisao da će se izbori vršiti po biračkim spiskovima izrađenim po *Zakonu o biračkim spiskovima*.¹²⁰ Na ovaj je način posredno ukinuto ženama pravo glasa (i na općinskoj i na državnoj razini) jer je potonji propis aktivno i pasivno pravo glasa dao samo muškarcima.¹²¹

Nakon što je *Ustav* neodređeno definirao žensko pravo glasa na državnim izborima, sredinom dvadesetih se pokušalo izraditi jedinstveni općinski i gradski zakon za čitavo Kraljevstvo SHS.¹²²

U skladu s nejasnim formulacijama ustava i zakona koji su slijedili, žene su dvadesete godine provele faktično bez prava glasa, ali i dalje s nekom nadom kako će se donijeti neki ispravak izbornog zakona za općinske ili gradske izbore ili za Narodnu skupštinu. Tako da su očekivale da će to pravo steći nekim skorim budućim zakonom. Stoga zaključujemo kako je upravo to i bila namjera vlastodržaca; zadržati žene na svojoj strani, neutralizirane, kako ne bi dodavale „ulje na vatru“, što su (donekle) i uspjeli.

3.2. 2. Žene i političko zakonodavstvo 1929- 1941.

Balkovec kao drugo razdoblje u političkom zakonodavstvu u međuratnom razdoblju, tj. tridesete godine 20. st, obilježava *Oktroiranim* (nametnutim) *ustavom* iz 1931. godine, koji je svoj „ispravak“, ili nadopunu dobio 1933. godine u obliku *Zakona o opštinama od 15. aprila 1933 godine*.¹²³ Unutarnja politika u državi se zaoštravala zbog koalicija stranaka koje su bile

¹¹⁷ Polić, 1923: 8.

¹¹⁸ „Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu : sa uputstvima za predlagače kandidatskih lista i predsednika biračkih odbora“ (1923). Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, sv. 49: 32.

¹¹⁹ „Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu : sa uputstvima za predlagače kandidatskih lista i predsednika biračkih odbora“ (1923). Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, sv. 49: 32.

¹²⁰ Grgić, S. (2020) Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929- 1939. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Fakultet hrvatskih studija: 73.

¹²¹ Grgić, 2020: 73.

¹²² Ograjšek Gorenjak, 2014: 98.

¹²³ Balkovec, 2016: 197.

prijetnja starom poretku, a situacija je eskalirala atentatom u Narodnoj skupštini 28. lipnja 1928. godine u kojoj su umrla tri, a ranjena dva zastupnika HSS-a.¹²⁴ Ovakvu je situaciju iskoristio kralj Aleksandar koji je potom 6. siječnja 1929. proglasio ukidanje Ustava i najavio razdoblje u kojem će on imati apsolutnu vlast.¹²⁵ No, zbog teškog gospodarskog stanja u državi i društvene krize koja je zavladała, a uz sve to i zbog vanjskog pritiska, kralj je bio prisiljen 3. rujna 1931. proglasiti *Ustav Kraljevine Jugoslavije. Ustav iz 1931.* člankom 55. zapravo je ponovio članak 70. prvog (*Vidovdanskog*) Ustava pa tako i zgodnu formulaciju da će poseban „zakon rešiti o ženskom pravu glasa“.¹²⁶ Što se tiče drugih političkih i građanskih prava, poput političkog udruživanja i okupljanja, slobode tiska i sl., one su dosta ograničene i sužene u usporedbi s *Vidovdanskim ustavom*.¹²⁷

Iste godine koje je donesen novi ustav, stupio je na snagu i (drugi) *Zakon o biračkim spiskovima* koji je izričito ustvrdio kako biračko pravo ima svaki muški državljanin koji je navršio 21 godinu života, a također se pozivao i na *Zakon o izboru zastupnika za Narodno predstavništvo* (1931.) koji je isključivao žene te je time neposredno ukinuto žensko pravo glasa, na državnoj razini.¹²⁸ Žene su tim zakonom tretirane i izjednačene s maloljetnicima, zatvorenici i mentalno bolesnim osobama.¹²⁹ Taj je zakon u svom prvom članku naložio sastavljanje stalnih biračkih spiskova (računajući se po spisku po kojem su izvršeni izbori za narodne poslanike 28. studenog 1920.) u koje bi bili uključeni svi koji imaju izborno pravo, a to je neposredno isključilo žene.¹³⁰

Zakon o opštinama od 15. aprila 1933, u čl. 26. određuje kako se općinski odbor bira općim, jednakim, neposrednim i javnim glasanjem na tri godine, ali „kako biračku sposobnost imaju svi stanovnici koji su uvedeni u birački spisak opštine prema zakonu o biračkim spiskovima“.¹³¹ Zapravo se poziva na već spomenuti *Zakon o biračkim spiskovima* i isključuje žene iz glasanja, isto posredno, samo spominjući da za odbornika može biti izabrana osoba starija od 25 godina koja je uvedena u birački spisak po *Zakonu o biračkim spiskovima*, dakle

¹²⁴ Čepulo, D. (2012) Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet u Zagrebu: 272.

¹²⁵ Čepulo, 2012: 272.

¹²⁶ Ograjšek, 2014: 103.

¹²⁷ Čepulo, 2012: 275.

¹²⁸ Rudančić, M. (2017.). Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.). Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet: 24.

¹²⁹ Rudančić, 2017: 24.

¹³⁰ Rudančić, 2017: 24.

¹³¹ „Zakon o opštinama : izglasan u Narodnoj Skupštini Kraljevine Jugoslavije 23 II 1933, u Senatu Kraljevine Jugoslavije 9 III 1933: obnarodovan u "Službenim Novinama Kraljevine Jugoslavije" 15 aprila 1933“: Jugoslavija (1929-1941). Zakoni. Sarajevo: Male novine: 12.

posebno se žene izbjegava spomenuti (čl. 27).¹³² Još jedan od zakona koji je regulirali biračka prava u Hrvatskoj do kraja međuratnog razdoblja bio je *Zakon o gradskim općinama* iz 1934., koji je u svom članku 23. naložio da biračku sposobnost imaju svi stanovnici koji su uvedeni u birački spisak gradske općine prema *Zakonu o biračkim spiskovima* te isto tako u čl. 24. naložio je kako „Za predsjednika i gradskog većnika može biti izabran, odnosno za većnika postavljen, onaj član gradske opštine koji ima biračko pravo po *Zakonu o biračkim spiskovima*, koji je navršio trideset godina i koji je najmanje pet godina nastanjen u gradu, a nije isključen od izbora.“¹³³ Također, tu su bili i *Izborni red za Hrvatski sabor* iz 1940. i *Izmjene Zakona o općinama* iz 1933. koje su donesene za područje Banovine Hrvatske 1940. No nijedan od ovih zakona nije omogućio ženama ostvarenje prava glasa.

Na kraju valja spomenuti kako se ustav, kao i svi zakoni, zakonske odredbe i uredbe koje su se ticale izbornih prava, odnosno prava glasa, donesene u međuratnom razdoblju na području Jugoslavije, trebaju promatrati u kontekstu poslijeratnog stanja koje je vladalo Srednjom i Istočnom Europom.¹³⁴ No, mora se postaviti pitanje, zašto Kraljevstvo SHS, poslije Jugoslavija, nije slijedila trend davanja političkih prava ženama putem ustava, kao što su to napravili ustavi Njemačke, Čehoslovačke, Austrije, Mađarske, Poljske i Rusije.¹³⁵ Mark Mazower pruža par mogućih odgovora na to pitanje.

Prvi faktor koji se mora uzeti u obzir jest dvojnost, odnosno oprečnost u stajalištima tvoraca ustava diljem poslijeratne Europe; s jedne se strane htio sačuvati stari poredak, dok se s druge strane htjelo udovoljiti željama uznemirenog naroda kako bi se stabilizirala unutrašnja situacija i smirilo revolucionarno raspoloženje.¹³⁶ Tako da Mazower konstatira da su novi ustavi zapravo bili pokušaj „pomirenja staromodnog parlamentarizma sa suvremenim pritiscima modernog društva proizašlog iz ratnog razaranja.“¹³⁷ Pravnici su se postavili kao novi autoriteti društva, ali i dalje su trebali biti u suglasju sa zakonodavcima. Ondašnji pravници su se vodili konstatacijom kako ustavi nisu (ne)demokratski sami od sebe već da odražavaju (ne)demokračičnost društva.¹³⁸ U skladu s tim, postavlja se pitanje jeli uskraćivanje ženama

¹³² „Zakon o općinama : izglasan u Narodnoj Skupštini Kraljevine Jugoslavije 23 II 1933, u Senatu Kraljevine Jugoslavije 9 III 1933: obnarodovan u "Službenim Novinama Kraljevine Jugoslavije" 15 aprila 1933“: Jugoslavija (1929-1941). Zakoni. Sarajevo: Male novine: 12.

¹³³ Stubotin, Dr. St. i Stevanović, M. (1934) *Zakon o gradskim općinama sa komentarom*. Novi Sad: Štamparija Djordja Ivkovića nasl., Novi Sad: 20- 21.

¹³⁴ Ograjšek Gorenjak, 2014: 111.

¹³⁵ Ograjšek Gorenjak, 2014: 111.

¹³⁶ Mazower, M. (2004) *Mračni kontinent, Europsko dvadeseto stoljeće*. Zagreb: Prometej: 22.

¹³⁷ Mazower, 2004: 23.

¹³⁸ Mazower, 2004: 33.

prava glasa, bila posljedica nedemokracije društva, odnosno javnosti, više nego samih zakonodavaca.

Ovdje se mora uzeti u obzir i drugi faktor, a to je razvijenost ženskog pokreta u pojedinim državama.¹³⁹ Dok su s jedne strane Slovenija i Hrvatska bile naklonjene modernističkim idejama i sklone se voditi po uzoru na države Srednje Europe, Srbija, pod čijim su utjecajem te dvije države bile, dolazila je s drugačijom pozadinom i drugačijim ratnim iskustvom. U skladu toga, srpski su političari nastojali sačuvati prijeratne odnose snage i moći, kako bi sačuvali svoj položaj i položaj jake, novo proširene, kraljevine.¹⁴⁰

Petranović zaključuje kako je, u konačnici, čak i *Vidovdanski ustav* u svojim temeljnim postavkama zapravo bio proširena verzija ustava Kraljevine Srbije.¹⁴¹ Tako da ispada kako je većina zakona koji nisu slijedili modernističku struju Europe u Jugoslaviji bila donesena pod utjecajem Srbije i srpskih političara. Ti su političari kao svoje sredstvo i zid kojim bi spriječili prodiranje modernističkih ideja iz vanjskog svijeta, koristili izbjegavanje rješavanja bilo kakvih konkretnih pitanja i potiskivanje žena u pozadinu kao amorfne skupine.¹⁴²

4. Žene i radno zakonodavstvo; žena kao radnica/zaposlena žena

Kako bismo dobili kompletnu sliku svih faktora koji su utjecali na ondašnji položaj zaposlenih žena na području srednje Hrvatske, bitno je prvotno proučiti cjelokupno radno zakonodavstvo koje je tada bilo na snazi i vanjske/unutarnje sile koje su utjecale na njegove odrednice.¹⁴³ Dalje, ženin se položaj kao radnice mora promatrati u okviru socijalne politike Jugoslavije i političkom okviru koji je tada bio na snazi, a uz sve to bitno je imati na umu i tradicionalno viđenje, tj. mentalitet zemlje koje je imalo određenu ideju žene kao majke i domaćice.¹⁴⁴ Naposljetku, od svih stvari koje se trebaju uzeti u obzir pri proučavanju ženina položaja u radnom zakonodavstvu, Saša Đuranović-Janda ističe i utjecaj zemalja koje su nas okruživale te normi međunarodnog kodeksa rada, tj. način na koji su susjedne zemlje regulirale radne odnose, i položaj žena unutar njih. Tek tada možemo dobiti kompletnu sliku svih faktora koji su mogli i jesu utjecali na položaj zaposlene žene.¹⁴⁵

¹³⁹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 111.

¹⁴⁰ Ograjšek Gorenjak, 2014: 112.

¹⁴¹ Petranović, 1981: 36- 56.

¹⁴² Ograjšek Gorenjak, 2014: 108.

¹⁴³ Đuranović-Janda, Š.(1960). Žena u radnom odnosu, Zagreb: Naprijed Zagreb: 11.

¹⁴⁴ Đuranović-Janda, 1960: 11.

¹⁴⁵ Đuranović-Janda, 1960: 11.

4.1 Položaj zaposlene žene i radni zakoni do kraja Prvog svjetskog rata

Veći broj zaposlenih žena javio se kao posljedica razvoja kapitalizma i industrijske revolucije.¹⁴⁶ Isprva su žene i djeca tretirani kao jeftina radna snaga te su bili bez ikakvih prava. Žene su radile u gospodarstvima kao poljoprivrednice, zatim u trgovini i obrtu, uz svoju glavnu ulogu domaćice i odgajateljice djece.¹⁴⁷ Pošto im to nije bilo plaćano i nije se vodilo kao njihovo službeno zaposlenje, žene nisu dobivale radni staž i nisu vođene pod zaposlene osobe, tako da se i dalje nastavljalo ono tradicionalno mišljenje da su one vezane uz kuću i da nisu stvorene da rade plaćeni rad i budu ekonomski samostalne.¹⁴⁸ Do ulaska žena na područje rada došlo je u trenutku kad se počelo raditi na pospješivanju obrazovanja žena, odnosno općenito obrazovnog sustava. Na to je utjecala Austro-ugarska nagodba iz 1867. koja je omogućavala donošenje mnogih liberalnih zakona na našem području.¹⁴⁹

Svojevrsnu prekretnicu što se tiče ulaska žena u obrazovni sustav započeli su *Državni zakon o narodnim školama* iz 1869. i *Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandijah* iz 1874. godine.¹⁵⁰ Oba su zakona stvorila uvjete za opće i obvezno školovanje otvoreno svima; i onima na selu i u gradu te djevojčicama i dječacima.¹⁵¹ Tim je zakonima, dakle, obuhvaćeno mnogo djevojčica te se nepismenost postepeno smanjivala i otvarale su im se nove prilike.¹⁵² Između ostalih pozitivnih i naprednih promjena u obrazovanju, Mažuranićev je zakon (*Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandijah*), izjednačio učitelje i učiteljice u plaći te je tako spadao u rijetke zakone u Europi koji nije pravno regulirao nejednakost učiteljica naspram učitelja.¹⁵³ No, kao što je bilo i u području politike i davanja prava glasa (gdje se ženama *Zakonom o ustroju gradskih općina iz 1881.* dalo aktivno pravo glasa na lokalnim izborima pa se to naknadno modificiralo i poništilo), i ovdje su stupanjem Khuena na mjesto bana, ukinute mnoge liberalne odrednice tog zakona. Jedna od najzaostalijih odrednica koja je tad uvedena jest zabrana udaje učiteljica, a ako to ne bi poštovale, trebale su dati otkaz.¹⁵⁴

¹⁴⁶ Đuranović-Janda, 1960: 293.

¹⁴⁷ Rudančić, 2017: 2.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Župan, D. (s.a.). Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Pribavljeno 5.6.2021. s adrese <https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>

¹⁵⁰ Župan (n.d.) <https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>

¹⁵¹ Jagić, S. (2008). "Jer kad žene budu žene prave..." Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće. *Povijest u nastavi*, Vol. VI No. 11 (1), 89.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Župan, (n.d.) <https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>

¹⁵⁴ Župan, (n.d.) <https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>

Radni odnosi krajem 19. stoljeća, između ostalog, bili su regulirani *Obrtnim zakonom* od 1872. godine, koji je sadržavao propise za industrijske radnike i šegrte, ali i posebne propise „o radnicima u tvornicah“.¹⁵⁵ Među općim i nepreciznim propisima, žene su spomenute samo usputno i napomenuto je kako se trebaju uvrstiti posebne odrednice koje bi uređivale položaj zaposlene žene i djece, s obzirom na njihovu snagu.¹⁵⁶ Ovo svrstavanje žene i djece u istu kategoriju nesposobnih, kojima treba pomoć i vodstvo, vrlo je često i normalna je praksa koja se sprovodila u mnogim zakonima ondašnje Austro-Ugarske Monarhije.

Početakom 90-tih godina 19. stoljeća, u skladu s re-liberalizacijom društva, vladalo je mišljenje kako se ženama nižih i srednjih slojeva trebaju pružiti osnovna znanja i vještine kako bi mogle samostalno obavljati neke poslove.¹⁵⁷ U skladu toga, od 90-tih godina ženama je napokon bilo dostupno i javno srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje, što je značilo otvaranje mnogih mogućnosti žena u pogledu rada, barem na teoretskoj razini. Tako da su žene krajem 19., a početkom 20. stoljeća dobivale diplome i visoko obrazovanje te Banska Hrvatska nije zaostajala za razvijenim zemljama srednje Europe.¹⁵⁸ Pomak od tradicionalnih ženskih poslova bio je vidljiv u opsegu poslova koje su ženske stručne škole počele naučavati i obrazovati žene; više ih se nije učilo samo za obrtničku i kućansku djelatnost nego i za trgovinu i knjigovodstvo.¹⁵⁹ No i dalje, valja napomenuti kako do Prvog svjetskog rata nije bilo mnogo upisanih djevojaka jer je i dalje vladalo tradicionalno mišljenje kako ženama obrazovanje nije potrebno te da je njihov posao biti domaćicom i majkom.¹⁶⁰ Ulazak žena u obrazovanje bio je spor i bolan proces, najčešće zbog raznih pritisaka na žene od strane obitelji i očekivanja društvenog sloja u kojem su se nalazile. S jedne strane, privredna elita kontrolirala je ulazak svojih žena i kćeri u radni odnos te ih se nastojalo zadržati u privatnosti doma sukladno s ulogom majki i domaćica.¹⁶¹ Isto to se pokušalo napraviti i ženama iz građanskog društva, od kojih se očekivalo da se kreću u svojim krugovima, što je najčešće podrazumijevalo organiziranje i sudjelovanje na raznim društvenim banketima i humanitarnim akcijama te ugošćivanje ljudi iz visokog društva i sl.¹⁶²

¹⁵⁵ Đuranović-Janda, 1960: 57.

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ Iveljić, I. (2007). Očevi i sinovi, privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća, monografije iz hrvatske povijesti, Zagreb: Leykam international: 289.

¹⁵⁸ Iveljić, 2007: 281.

¹⁵⁹ Iveljić, 2007: 289.

¹⁶⁰ Frankvoić, D., Godler, Lj., Lončar, Lj., Ogrizović, M., Pazman, D. i Tunkl, A. (1958). Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, Zagreb: Pedagoško-književni zbor: 256.

¹⁶¹ Iveljić, 2007: 290.

¹⁶² Iveljić, 2007: 290.

Početak 20. stoljeća, zaštita zaposlenih žena regulirana je zakonskim člankom XIX *Zakona o osiguranju obrtnih i trgovačkih nameštenika za slučaj bolesti i nezgode*, koji je stupio na snagu 1. lipnja 1909 g.¹⁶³ Po čl. 1 toga zakona obavezno osiguranje za slučaj bolesti obuhvatilo je sve „bez obzira na spol, dob i državljanstvo.“¹⁶⁴ Ali po tom *Zakonu* žena nije mogla biti namještenica svoga muža jer se smatralo kako je samo njegova pomoćnica i podložnica koja mu pomaže u poljoprivredi i sličnim poslovima, stoga se nije uzimala kao jednaki partner muža.¹⁶⁵ S druge strane, za muža se uzimalo da je on namještenik i poslovođa svoje žene koja je imala svoj samostalni posao te da joj je nužan kako bi joj pomagao u tom poslu.¹⁶⁶

Socijalno osiguranim ženama taj zakon je osiguravao određenu zaštitu u slučaju porođaja. U toku 6 tjedana osigurana žena imala je pravo na porođajsku potporu u iznosu polovine nadnice, s tim da se ta potpora mogla povećati i na 75% od nadnice i produžiti na 8 tjedana.¹⁶⁷ Osim toga, čak je i žena bez staža imala pravo na besplatnu ljekarsku pomoć u vrijeme poroda.¹⁶⁸ Iako je *Zakon* obuhvaćao relativno velik broj ljudi, ipak je, kako je istaknula Đuranović-Janda, prema statistici socijalnog osiguranja 1911. godine, bilo samo 8.255 ženskih osiguranika, bez žena zaposlenih u državnim poduzećima, koje su imale posebno osiguranje i bez poljoprivrednih radnica koje nisu imale pravo na osiguranje.¹⁶⁹ Bilo kako bilo, do Prvog svjetskog rata žene u srednjoj Hrvatskoj afirmirale su se kao: učiteljice, profesorice, pedagoginje, umjetnice, privrednice, znanstvenice, liječnice i publicistkinje.¹⁷⁰

Kao što smo utvrdili visoko obrazovanje je bio ključ kojim su žene otključale vrata ulasku u javni život i zapošljavanju u većem opsegu poslova, u stručnim i profesionalnim zanimanjima.¹⁷¹ Sve je počelo sa zanimanjem učiteljice putem kojeg su žene polako razbijale predrasude o zaposlenoj ženi (i majci) koja je radila izvan kuće.¹⁷²

U časopisu *Slobodna riječ* br. 116, 22. V 1912., opisan je začarani krug koji je nastajao zbog zabrane udaje zaposlenim ženama (posebno učiteljicama).“Veliki dio činovnica,

¹⁶³ Đuranović-Janda, 1960: 57.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Mihalić, A. (1909). *Zakon o osiguranju obrtnih i trgov. namještenika za slučaj bolesti i nezgode* = sa provedbenom naredbom= (Zakonski članak XIX: 1907.), Zagreb: Naklada akademske knjižare Gjura Trpinca: 62.

¹⁶⁶ Mihalić, 1909: 62.

¹⁶⁷ Đuranović-Janda, 1960: 57.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Đuranović-Janda, 1960: 58.

¹⁷⁰ Iveljić, 2007: 282.

¹⁷¹ Jagić, 2008: 95.

¹⁷² Isto.

učiteljica, danas su u takvom položaju, da se odreknu ili službe ili osobne sreće. Mnoga i premnoga poduzeća udate ili pogotovo matere ne primaju u službu. Ovakav prisilan celibat, naravski da samo povećaje vanbračnu djecu a ovu štiti i odgajati nisu po današnjem zakonu dužni ni očevi, a ne brine se za njih ni društvo.“¹⁷³ Ovaj se članak već 1912. godine pitao „da li bi ovakovi zakoni bili mogući, kad bi pri krojenju zakona sudjelovale i žene“ i naravno odgovara kako ne bi jer „žena nikada ne bi mogla stvoriti takove zakone, koji toliko duboko vrijeđaju njihove osjećaje i čuvstva“.¹⁷⁴ Dakle, država je svojim zakonima zarobila zaposlenu ženu koja je morala birati između ekonomske samostalnosti (u slučaju koje ne bi smjela biti udata i imati dijete, a ako je imala dijete, to dijete je bivalo zakonski nezaštićeno) i ispunjavanja svoje tradicionalne uloge kao poslušne supruge, domaćice i majke.

Zakonodavstvo je, dakle, kaskalo za modernizacijskim društvenim procesima koji su zahtijevali brzo i učinkovito pravno reguliranje problema zaposlenih žena. Iako se isticalo da je tadašnje zakonodavstvo polazilo od načela ravnopravnosti poslovne sposobnosti žena i muškaraca, zapravo je nastojao sačuvati tradicionalne rodne uloge i nije udovoljavao novim potrebama žena, posebno bitnim u područjima zapošljavanja, napredovanja na poslu i jednakog vrednovanja rada.¹⁷⁵ Drugi europski građanski zakonici tog doba (njemački, švicarski, francuski) također su ograničavali udanoj ženi slobodu da vrši samostalno zanimanje.¹⁷⁶

4.2. Međuratno stanje i žene u radnom zakonodavstvu

Prvi svjetski rat bio je burno razdoblje za žene te se tokom njega njihov položaj pogoršao. Zakonska zaštita žena što se tiče radnih odnosa jest stagnirala i ništa se nije mijenjalo, „niti su se ustanovljavala administrativna ili njima slična tijela koja bi se bar donekle brinula za bolje uvjete rada i života žena koje su u sve većem broju ulazile u tvornice i ratnu privredu.“¹⁷⁷ Završetak Prvog svjetskog rata za sobom je ostavio mnogo posljedica, poput ekonomskog kraha i socijalne krize društva. Pritisnuti nezadovoljstvom ljudi i društvenom krizom koja je vladala, zakonodavci su morali obećavati stvari poput agrarne reforme i zaštitnog radnog zakonodavstva, kako bi smirili vrlo revolucionarno stanje duha koje je vladalo.¹⁷⁸

¹⁷³ Šoljan- Bakarić, M. (1967). Žene Hrvatske u radničkom pokretu : do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve, Zagreb: Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske: 33.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Rudančić, 2017: 26.

¹⁷⁶ Rudančić, 2017: 27.

¹⁷⁷ Đuranović-Janda, 1960: 63.

¹⁷⁸ Petrović, V. (1957). Nezaposlenost i staranje o nezaposlenima u Jugoslaviji do 1941 godine : socijalno-politička razmatranja Beograd: Savezni zavod za socijalno osiguranje: 48.

Postoje suprotna mišljenja o tome koliki je utjecaj Prvi svjetski rat zapravo imao na zaposlenost žena. Ida Ograjšek Gorenjak osporava tezu Mire Kolar - Dimitrijević da je Prvi svjetski rat značio veliko zapošljavanje žena, odnosno tezu da je proces zapošljavanja žena počeo tokom rata kad se žene zapošljavalo na poslove koje su do tad radili muškarci.¹⁷⁹ Upravo podatak da su 1910. godine radnice činile 35%, a dvadeset godina kasnije 36% privredno aktivnog stanovništva pobija tezu da je masovno zapošljavanje žena počelo u toku i nakon Prvog svjetskog rata.

Ograjšek Gorenjak, stoga, zaključuje da je proces zapošljavanja žena u Zagrebu započeo puno prije Prvog svjetskog rata (kako smo i ranije ustvrdili), a tokom samog rata, taj broj opada jer je rat doveo do stagnacije privrednog razvoja grada.¹⁸⁰ Pred kraja rata (1917. godine) pod utjecajem opće krize, došlo je do nešto većeg zaposlenja žena, ali i dalje se nije radilo o nekom znatnom broju.¹⁸¹ Proces zapošljavanja žena, kakvog god opsega bio, zaustavljen je nakon rata i stanje je vraćeno na staro jer su se zaposlene žene ili povlačile ili nije dolazilo do novih zaposlenja, dok su na nova radna mjesta dolazili muškarci koji su se vratili iz rata. Ograjšek Gorenjak poslijeratni porast udjela zaposlenih žena pripisuje razvitku zagrebačke privrede, odnosno ekonomskim razlozima, a ne političkim.¹⁸²

Iako možda nije došlo do masovnog zapošljavanja žena tokom i neposredno nakon rata, činjenica jest da su žene tokom rata preuzimale poslove muževa koji su bili na bojištu i tako su počele raditi poslove koji su do tad bili rezervirani za muškarce, makar to bilo u mnogo manjem opsegu nego se prije smatralo. U skladu toga, stjecale su nove vještine i povećavale su broj poslova koje su mogle raditi te je polako počela profesionalizacija žena i njihova se mogućnost zapošljavanja proširila od uobičajenih tradicionalnih poslova koje su do tad radile, poput domaćice, kućanice, dvorkinje i sl.¹⁸³

Ono što je još bitno imati na umu jest utjecaj koji su fašistička Italija i kasnije nacionalsocijalistička Njemačka imale u postavljanju uzora i primjera pri rješavanju pitanja radnog zakonodavstva koje se tiče žena. Mnoge su zemlje bile pod njihovim djelovanjem i prihvaćale su njihova rješenja, tako ni Jugoslavija nije ostala nezahvaćenom tim utjecajem.¹⁸⁴ Također, kao još jedan faktor koji je utjecao na položaj zaposlene žene, bilo je nastajanje radničkog pokreta i njegov utjecaj na zakonodavce. O snazi radničkog pokreta ovisilo je koliki

¹⁷⁹ Ograjšek- Gorenjak, 2014: 74.

¹⁸⁰ Ograjšek Gorenjak, 2014: 83.

¹⁸¹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 83.

¹⁸² Ograjšek Gorenjak, 2014: 88.

¹⁸³ Rudančić, 2017: 2.

¹⁸⁴ Đuranović-Janda, 1960: 66.

će pritisak izvršiti na vlast te posljedično, utjecati na položaj, uvjete i tempo kojim će se razvijati socijalno zakonodavstvo. Dakle, tek kad uzmemo sve te faktore zajedno, možemo razumjeti na koji se način, zašto i kako regulirao položaj zaposlenih žena u međuraću u Jugoslaviji.¹⁸⁵

Bilo kako bilo, zaposlene žene u praksi, sve do Drugog svjetskog rata, nisu imale jednaka prava i prilike kao zaposleni muškarci, odnosno nisu se mogle zaposliti gdje su htjele, a jednom kad su bile zaposlene, radni uvjeti nisu korespondirali onim njihovih muških kolega, posebno što se tiče mogućnosti napredovanja i plaća.¹⁸⁶

4.3 Žene i radno zakonodavstvo u međuraću – *Vidovdanski ustav*

Promoviranje demokratskih struja, jačanje radničkog pokreta i ulazak žena u svijet rada koji se nastavio i nakon Prvog svjetskog rata, stavili su naglasak na reguliranje ženskog rada i propisa.¹⁸⁷ Međutim, kad se izlažu propisi koji su osiguravali posebnu zaštitu žena u radnom odnosu i zaštitu materinstva, treba imati na umu da su oni korespondirali s činjenicom da žene nisu imale elementarna politička prava (izborno pravo), što ih je automatski stavljalo u podređen položaj. Uz to postojao je niz drugih pravnih propisa koji su ograničavali pravnu i poslovnu sposobnost udatih žena.¹⁸⁸

Neravnopravan položaj žena u obitelji povezan je s neravnopravnošću zaposlenih žena i reflektirao se putem radnog zakonodavstva na rodne odnose u društvu prema kojima je žena bila tretirana kao zavisni i potrebiti član zajednice.¹⁸⁹ To je vidljivo i u samom *Ustavu*, glavnoj zakonskoj regulaciji koja je postavila daljnji trend u tretiranju žena, u ovom području, kao i u mnogim drugim. *Vidovdanski ustav* se htio nametnuti kao sredstvo kojim bi ustavotvorci pokazali kako im je stalo do naroda i koji će donijeti „socijalnu pravdu i ravnopravnost svih društvenih slojeva u privrednom životu, radnim odnosima i poslovanju.“¹⁹⁰ Država je svašta obećala kako bi smanjila poslijeratno revolucionarno stanje te je, u skladu toga, obećala i zaštititi položaj žena i majki.¹⁹¹ No Vojislav Petrović zaključuje kako se je način rješavanja tih problema koji je osmislio *Ustav* razlikovao od stvarnog stanja društva u kojem su vladale klasne razlike i siromaštvo pa se problemi poput eksploatacije radnika i nacionalnog sukoba nisu uspjeli razriješiti.¹⁹²

¹⁸⁵ Đuranović-Janda, 1960: 66.

¹⁸⁶ Rudančić, 2017: 2.

¹⁸⁷ Đuranović-Janda, 1960: 66.

¹⁸⁸ Đuranović-Janda, 1960: 113.

¹⁸⁹ Rudančić, 2017: 29.

¹⁹⁰ Petranović, B. (1980). *Historija Jugoslavije 1918- 1978*, Beograd: Nolit. Beograd: 56.

¹⁹¹ Petranović, 1980: 56.

¹⁹² Petrović, 1957: 48.

Ustav je zaštitu materinstva smjestio u djelokrug države na osnovu članka 27. (u kasnijem Oktroiranom Ustavu iz 1931. ove su odredbe ispuštene). Dakle, *Ustavom* je najavljen svojevrsni trend koji je nastao u skladu s rastom socijalizma i potrebe da se žene smjeste u kategoriju s maloljetnima i mentalno zaostalima i da ih se posebnim propisima štiti. To je u jednu ruku bilo pozitivno i korisno (posebice što se tiče porodiljnih dopusta i smještaja za djecu), ali s druge je strane štetilo ženama jer se nisu tretirale dorašlima muškarcima već kao djeca za koju se treba brinuti. Normalno, djeca nemaju ista prava kao i odrasli, sposobni muškarci, što se može iščitati na raznim područjima. Uz potrebu zaštita žena, javlja se načelna jednakost i ravnopravnost (kao što ćemo kasnije imati i u imovinsko pravnim odnosima) koja je zapravo ostala u teoriji, ali praksa ju nije poduprla, već su ženama uskraćena mnoga radna mjesta i poslovne prilike te napredovanje. Neravnopravan položaj žena u obitelji bio je usko vezan s neravnopravnošću zaposlenih žena, a ta se nejednakost očitavala, između ostalog, putem radnog zakonodavstva koje je ženu tretiralo kao nejednakog, potrebitog, zavisnog člana zajednice.¹⁹³

Iz temeljnih zakona koji su uređivali radne odnose iščitat ćemo odrednice koje podupiru ranije izrečeni trend; s jedne strane forsiranje na zaštitu majki, a s druge strane tretiranje žena kao nedorasle djece pa u skladu s tim prikraćivanja im jednakih prava kao muškarcima (plaća, radni uvjeti, dostupnost radnih mjesta i napredovanja).

4.3.1 Radno zakonodavstvo i žena kao trudnica, roditeljica i majka

Područje u kojemu se najviše radilo i na koji se najviše fokusiralo, bio je zaštita žene kao majke, jer ipak majčinstvo je bila ženina najvažnija uloga koja vuče svoje korijene od pamtivijeka. Iako je žena bila zaposlena, bilo je bitno pravno konstatirati da je njezina najvažnija uloga i dalje ona majke. Neki od temeljnih zakona koji su uređivali položaj žene kao majke bili su donijeti 1922. godine poput *Zakon o zaštiti radenika* i *Zakon o osiguranju radnika*, a 1924. slijedio je *Pravilnik o rudarskim bratimskim blagajnama*. Ovi zakonski propisi su tokom međuratnog razdoblja nadopunjavani dopunama i izmjenama, poput *Uredbe o posredovanju rada* (1927.) i raznim socijalno-političkim odredbama *Zakona o radnjama*, finansijskih i drugih zakona.¹⁹⁴ Nabrojani zakoni su najvažnije pravne regulacije onog vremena i svi su bili zasnovani na srpskom *Zakonu o radnjama* te su ponavljali neke njegove odrednice.

¹⁹³ Rudančić, 2017: 29.

¹⁹⁴ Osiguranje radnika u Kraljevini Jugoslaviji (1937). Zagreb: Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu: 3.

Prvi zakon koji je opširno regulirao to područje bio je *Zakon o osiguranju radnika za slučaj bolesti, iznemoglosti, starosti, smrti i nesreće* donesen 30. svibnja 1922. godine. Njime se uveo (u glavi IX. pod *Potpore za slučaj bolesti*) plaćeni porodiljni dopust za osigurane radnice i supruge osiguranih radnika.¹⁹⁵ Ovim se *Zakonom* (u čl. 45) osiguranim radnicama dala potpora za dva mjeseca prije i dva mjeseca poslije poroda u iznosu od $\frac{3}{4}$ nadnice, onda financijska pomoć u iznosu od 14 dnevnih nadnica za živo rođeno dijete, a dva mjeseca nakon poroda, dojilje su imale pravo na naknadu za dojenje još 20 tjedana u visini od $\frac{1}{2}$ nadnice (maksimalno 3 dinara dnevno), a ukoliko nisu mogle dojiti (i imale su liječničku potvrdu koja to potvrđuje), dobivale su dječju hranu, čija maksimalna vrijednost nije smjela premašiti potporu za dojenje.¹⁹⁶ Mogućnost da se pravo na roditeljsku pomoć uvjetuje ljekarskim uvjerenjem postojala je i u *Naredbi o osiguranju državnog saobraćajnog osoblja za slučaj bolesti i nesreće* (1922. godine). S druge strane, supruge osiguranih radnika (u istom članku 45.) imale su pravo na potporu za porodilje za četiri tjedna prije i četiri tjedna poslije poroda u iznosu od 1,5 dinara dnevno te na potporu za opremu djeteta.¹⁹⁷ Karakteristična je bila odredba po kojoj žena za vrijeme, dok ima pravo na potporu, ne smije zarađivati, jer ako je zarađivala, izgubila je pravo na potporu.¹⁹⁸

Ubrzo poslije *Zakona o osiguranju radnika* objavljen je i *Zakon o zaštiti radenika* (14. VI. 1922. godine), koji obrađuje ovo pitanje u čl. 22 do čl. 29.tog. Ovaj se *Zakon* nadovezivao na *Zakon o osiguranju radnika za slučaj bolesti, iznemoglosti, starosti, smrti i nesreće*. *Zakon* je ovo pitanje uređivao od čl. 22 gdje je ženama zabranio rad 2 mjeseca prije i 2 mjeseca poslije porođaja te se porodilji odredilo pravo da za vrijeme bolovanja (odnosno porodiljnog dopusta) prima svu pomoć koja joj po tom zakonu pripada.¹⁹⁹ Žena je također bila zaštićena člankom 23. koji je zabranjivao poslodavcima da otpuste porodilju koja bi trebala biti, zbog zdravstvenog stanja, na dopustu i duže od 2 mjeseca poslije poroda.²⁰⁰

Zakon o zaštiti radenika bio je još temeljitiji od *Zakona o osiguranju radnika* te je određivao i plaćene pauze za dojenje od 30, odnosno 15 minuta na svakih 4-5 sati rada, što je

¹⁹⁵ Helebrant, V. (1925). *Zakon o osiguranju radnika: od 14. maja 1922. / sa objašnjenjima od Vilima Helebranta*. Zagreb: Središnji ured za osiguranje radnika: 106.

¹⁹⁶ „*Zakon o osiguranju radnika*. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“ (1922). *Zakoni*. Beograd : Ministarstvo socijalne politike: 22.

¹⁹⁷ „*Zakon o osiguranju radnika*. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“ (1922). *Zakoni*. Beograd : Ministarstvo socijalne politike: 22.

¹⁹⁸ Đuranović-Janda, 1960: 123.

¹⁹⁹ „*Zakon o zaštiti radenika* : ovaj *Zakon* obnarodovan je u 128. broju "Službenih Novina" od 14. juna 1922. godine“. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. *Zakoni*. Zagreb: Radnička štampa: 13.

²⁰⁰ Đuranović-Janda, 1960: 121.

ovisilo o tome dali je dijete bilo smješteno blizu, u posebnoj ustanovi koju je poduzeće za to namijenilo ili je majka za dojenje trebala putovati do stana gdje je živjela (čl. 24).²⁰¹ Ono što je doista bilo inovativno jest činjenica da je *Zakon* obvezivao poslodavce koji su imali više od 100 radnika, od kojih je minimalno 25 imalo djecu s kojom nisu imali kamo, da moraju izgraditi posebna skloništa za čuvanje djece radnika (čl. 26).²⁰² *Zakon* je dalje nastavljao, u čl. 27., da su poslodavci, dakle, dužni urediti posebne prostorije za to i dati podoban namještaj te postaviti posebno osoblje koje će se brinuti i čuvati radničku djecu, a sve je troškove za to poslodavac snosio sam.²⁰³

Ali u stvarnosti ova se odredba nije baš primjenjivala. Tako su zapravo i ova (*Odredba o skloništima*) i odredba koja je dopuštala majci pauzu za dojenje, obje ostale praznim slovom na papiru. Radnice skoro nikad nisu uzimale pauzu za dojenje, jer su često bile otpuštene s posla, pod nekom drugom izlikom protiv koje se nisu imale sredstva ni znanja boriti, a skloništa se nisu izgrađivala jer nije bilo prave inicijative za to.²⁰⁴ *Zakon* je specificirao kako se ove odredbe odnose na „svako žensko biće, bez razlike godina, bračnog stanja (udata ili ne) i narodnosti, a pod detetom svako dete bez razlike, bračno ili nebračno.“ (čl. 25).²⁰⁵

Ova prava iz socijalnog osiguranja izmijenjena su *Zakonom o izmjeni odredaba o osiguranju radnika od 14 maja 1922 godine koje se odnose na davanje potpora za slučaj porođaja*, objavljenom u Sl. N. br. 285- A. XCIV od 6. prosinca 1931. godine.²⁰⁶ Taj se zakon preimenovao u *Novela o porođajnoj pomoći* (ili skraćeno „Nov. O. p. p.“). Njime su zapravo pooštreni uvjeti za stjecanje prava na porođajnu pomoć, primjerice produžilo se vrijeme članstva, odnosno da bi stekle pravo na „primaljsku pomoć, liječenje, lijekove i pomoćne sprave za liječenje“, žene su trebale biti osigurane članice minimalno 6 mjeseci ili 90 neprekidnih dana prije porođaja.²⁰⁷ Dalje, *Novela* je ženama smanjila potporu za porodilje od 2 mjeseca prije porođaja i 2 mjeseca iza porođaja na 6 tjedana prije i 6 tjedana poslije porođaja, a potpore za dojenje smanjene su od 20 tjedana na 12 tjedana. Također smanjila se i potpora za opremu

²⁰¹ „Zakon o zaštiti radenika : ovaj Zakon obnarodovan je u 128. broju "Službenih Novina" od 14. juna 1922. godine“. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Radnička štampa: 14.

²⁰² Đuranović-Janda, 1960: 122.

²⁰³ „Zakon o zaštiti radenika : ovaj Zakon obnarodovan je u 128. broju "Službenih Novina" od 14. juna 1922. godine“. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Radnička štampa: 15.

²⁰⁴ Đuranović-Janda, 1960: 122.

²⁰⁵ „Zakon o zaštiti radenika : ovaj Zakon obnarodovan je u 128. broju "Službenih Novina" od 14. juna 1922. godine“. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Radnička štampa: 14-15.

²⁰⁶ Gojković, E. (1936). Zakon o osiguranju radnika od 14 maja 1922 godine. Objavljen sporednim zakonodavstvom i praksom. Beograd: Izdavačko i knjižarsko poduzeće Geca Kon A. D. 12, Knez Mihailova ulica 12: 229.

²⁰⁷ Gojković, 1936: 229.

djeteta, no usporedno se povisila pripomoć za hranu (dojenje) djeteta osiguranih žena od 3 na 4 dinara dnevno.²⁰⁸ Još jedna velika promjena bila je činjenica da je smanjen opseg ljudi koji su mogli primiti porođajnu pomoć, stoga je ona bila uskraćena vanbračnoj i posvojenoj djeci, tako i unucima, majkama i sestrama osiguranika, a jedine koje su i dalje imale pravo na to su bile vjenčana ili nevjenčana žena koja nije samostalno zarađivala i živjela je u istom kućanstvu s mužem.²⁰⁹ Žene su morale čekati do 1937. i *Pravilnika bratinske blagajne* da im oprema za dijete bude opet povišena, na 300 dinara, a pomoć se isplaćivala neposredno nakon rođenja djeteta.²¹⁰

Zakon o činovnicima (1931.) također je nekim odredbama regulirao položaj službenica na porodiljnom, tako je u čl. 89 istaknuo kako „Službenica koja je na porođaja ima pravo na odsustvo do šest nedjelja.“²¹¹

Dalje, reguliranje potpore majkama je osciliralo amo-tamo i razlikovalo se ovisno o kojoj godini govorimo. Ove je promjene najbolje proučiti kroz razne pravilnike koji su se javljali kroz 1930-te godine. Ti su pravilnici regulirali i nalagali velikim institucijama pravila koja bi pospješila provođenje prava žena-radnica na konkretnoj razini.

Tako je *Pravilnik o djelokrugu zavoda za zdravstvenu zaštitu majke i djece* (Sl. N. br. 121/ 1930), propisivao mnoge mjere za Savjetovalište kako bi se žene podučile i upoznale s mogućnostima i pravima koja im pripadaju po glavnim ondašnjim zakonima, primjerice *Zakonu u osiguranju radnika*. Osim toga, *Pravilnik* je išao i dalje i naložio je neke konkretne mjere za poboljšanje ženina položaja kao majke, od davanja korpe za porođaj do intervencije Savjetovališta kod suda, ženina poslodavca, Ureda za osiguranje radnika i sl. Dakle inzistiralo se da Savjetovalište igra aktivnu ulogu posrednika između žena i institucija koje su služile kako bi sprovodile prava koje je žena imala na papiru, a do kojih često nije znala sama doći ili se sama izboriti za njih. Tako da je ovaj *Pravilnik* bio primjer gdje se na konkretnoj razini pokušalo utjecati da žene doista dobiju prava koja su im po zakonu pripadala.²¹²

Dalje, *Pravilnik o radu u monopolskim ustanovama* (Sl. N. br. 261/ 1935) nalagao je, pod člankom 23. i naslovom *Humane ustanove*, Upravi državnih monopola da osniva radničke kuhinje, dječja skloništa, ambulante za prvu pomoć i druge humane ustanove.²¹³

²⁰⁸ Gojković, 1936: 229.

²⁰⁹ Gojković, 1936: 230- 231.

²¹⁰ Đuranović-Janda, 1960: 125.

²¹¹ Vragović, A. (1931) *Zakon o činovnicima* : od 31. marta 1931. god. broj 36490 : (Č. Z.). Zagreb: Obnova: 41.

²¹² Đuranović-Janda, 1960: 126.

²¹³ Isto.

Pravilnik o osiguranju potpora za slučaj bolesti, iznemoglosti, starosti i smrti ili nesreće iz 1937. god regulirao je položaj službenica koje su upravo rodile te su tako one imale pravo na besplatnu njegu u bolnici za vrijeme porođajnog dopusta, koja je trajala maksimalno 8 dana, a bili su joj osigurani i troškovi liječenja ako bi nešto pošlo po krivom. Uz sve to, imala je pravo na iznos od 150 dinara za opremu djeteta.²¹⁴

Iz analize glavnih zakona i pravilnika koji su regulirali položaj žene kao majke u međuratnom razdoblju, može se zaključiti kako je ona bila adekvatno zbrinuta kao roditeljica i dojilja, barem na papiru.²¹⁵ Dakle, u teoriji žena je imala opsežna prava u sklopu socijalnog osiguranja, poput porođajskog dopusta, materijalnih davanja za opremu djeteta, osigurane brige za zbrinjavanje djeteta dok bi ona bila na poslu i dr. No, glavni je problem bio da se pola tih propisa nije primjenjivalo u stvarnosti. Kad se traži krivac, prvi nam na pamet padaju sami zakonodavci koji se nisu pobrinuli da se ti propisi doista izvršavaju jer im je bitnije bilo da su načelno socijalna država koja brine za svoje društvo. Zakonodavci nisu poduzimali adekvatne inicijative da se proizvedu odgovarajući instrumenti primjene tih zakona i da se same žene obrazuju o svojim pravima (što je također bio svojevrstni obrazac u tadašnjem društvu).

No, Đuranović-Janda daljnjeg krivca pronalazi u samom klasnom radničkom pokretu, koji tom pitanju nije posvećivao dovoljno pažnje. Bio je zaokupljen unutrašnjim trzavicama i neslaganjima te se nije bavio propagiranjem prava zaposlenih žena na nekoj konkretnoj, aktivnoj i političkoj razini. Iz dokumenata radničkog pokreta bilo je jasno kako se radno zakonodavstvo ne spominje često, a i ne nude se nikakva rješenja i planovi akcije na konkretnoj razini.²¹⁶

4.3.2 Radno zakonodavstvo i radno vrijeme; zabrana noćnog rada i rada na štetnim poslovima

Uz zaštitu žena kao trudnica, dojilja i majki, neposredno nakon rata ustrajalo se i na posebnoj zaštiti žena, što se tiče radnog vremena, odnosno regulacije radnih sati i zabrane noćnog rada. Ove odrednice je diktirala Međunarodna konferencija rada u svojim pravnim regulacijama koje je usvojila na prvom zasjedanju 1919. g. Tada su usvojene *Konvencija br. 4*) o zabrani noćnog rada žena i *Preporuka (br. 4)* o saturnizmu.²¹⁷ U ovom se dokumentu pitanje ženskog rada reguliralo skupa s pitanjem maloljetničkog rada te je tako postavljen trend u kojem

²¹⁴ Đuranović-Janda, 1960: 126.

²¹⁵ Ograjšek Gorenjak, 2014: 127.

²¹⁶ Đuranović-Janda, 1960: 127.

²¹⁷ Zaštita žena i djece od trovanja olovom, odnosno zabrana rada žena i djece na poslovima gdje se radi sa jedinjenjima olova.

su se žene stavljale u isti koš s maloljetnom djecom.²¹⁸ Ovom se *Konvencijom* izričito zabranio noćni rad žena te rad na štetnim poslovima, a to je spojeno s materinstvom, tako da su se te odredbe ubrajale u instrumente koji predstavljaju zaštitu materinstva.²¹⁹

Konvencija je noćni rad definirala kao rad koji se obavlja u vremenu od 11 neprekidnih sati u koje ulazi period od 10 sati uvečer do 5 sati ujutro (čl. 2).²²⁰ Noćni rad bio je zabranjen svim ženama u industriji i građevinarstvu, a dopuštao se samo u slučaju više sile i u potrebi da se prerade sirovine koje su podložne kvaru (čl. 3 i 4). Osim te *Konvencije* donijeta je 1921 i *Preporuka (br. 13) o zabrani noćnog rada žena u poljoprivredi*, kojom se samo savjetovalo državama-članicama da reguliraju rad žena zaposlenih u poljoprivrednim poduzećima tako da im se osigura po noći jedan period odmora u trajanju od neprekidnih 9 sati.²²¹ *Ustav* je u čl. 23. radnu snagu stavio pod zaštitu države te je isto izjednačio ženu s „nedoraslima“ kako bi ju zaštitio od štetnih poslova.²²²

Sukladno tome u *Zakonu o zaštiti radenika* žene su stavljene u kategoriju djece, odnosno izjednačene su s djecom i zabranio im se noćni rad skupa s djecom ispod 18 godina (čl. 17).²²³ Uz zabranu i reguliranje noćnog rada, *Zakon o zaštiti radenika* najavio je i zabranu rada na poslovima štetnim za žene u svom čl. 33 kojim je bilo predviđeno kako će Ministar socijalne politike propisati uvjete pod kojima se u nekim poduzećima mogu zapošljavati žene, kao i da im se određeni poslovi mogu zabraniti.²²⁴

Usprkos regulaciji noćnog rada i zabranama određenih štetnih poslova, u skladu s industrijskim razvojem, sve do 1925. godine bio je vrlo jak trend eksploatacije (i porasta) dječjeg i ženskog rada u tvornicama.²²⁵ To zorno pokazuje činjenica da su u tvornicama prevladavale radnice ispod 18 godina.²²⁶

U skladu s tim, 1927 godine, propisana je *Uredba (pravilnik) o organizaciji posredovanja rada, davanja neposredne pomoći besposlenim radnicima, kao i davanja jeftinih zajmova za podizanje radničkih stanova, a na teret sredstava prikupljenih na osnovu ovlaštenja*

²¹⁸ Đuranović-Janda, 1960: 71.

²¹⁹ Isto.

²²⁰ Đuranović-Janda, 1960: 69.

²²¹ Đuranović-Janda, 1960: 70.

²²² „Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, 28.06.1921, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 142A: 10.

²²³ „Zakon o zaštiti radenika : ovaj Zakon obnarodovan je u 128. broju "Službenih Novina" od 14. juna 1922. godine“. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Radnička štampa: 12.

²²⁴ „Zakon o zaštiti radenika : ovaj Zakon obnarodovan je u 128. broju "Službenih Novina" od 14. juna 1922. godine“. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Radnička štampa: 18.

²²⁵ Đuranović-Janda, 1960: 111.

²²⁶ Isto.

čl. 110 *Financijskog zakona za 1922/1923 godinu*.²²⁷ Ova *Uredba* nije drugačije regulirala radno vrijeme za muškarce i žene. Tako su i žene radile u industriji po pravilu 8 sati, u trgovini 9, a u zanatstvu 10 sati dnevno. Isto tako nije bilo posebnih propisa za žene ni u pogledu odmora u toku rada, tjednog i godišnjeg odmora.²²⁸

4.3.3 Radno zakonodavstvo i (ne)mogućnost žena u stjecanju svih zvanja i napredovanja - stakleni strop

Vidovdanski i kasnije, *Oktroirani* ustav, oba u čl. 19, propisali su dostupnost svim državljanima svih zvanja i svih struka državne službe.²²⁹ Članci 22. i 23 *Vidovdanskog ustava* također su isticali državnu brigu da se svim građanima stvori podjednaka mogućnost sprema za privredne poslove koje žele raditi. Usprkos tome, te se odredbe u praksi nisu posve provodile, jer žene, najviše u državnoj službi, nisu imale ni pravnu ni stvarnu mogućnost zaposliti se gdje žele, odnosno stjecati zvanja koja žele.²³⁰ *Ustav* je služio kao putokaz i privremena mjera za mnoge zakone koji su se u njemu najavili, a jedan od njih je i *Zakon o činovnicima* koji je donesen 1923. godine, te je i u tom zakonu zapravo prepisan čl. 19 *Ustava* o jednakoj dostupnosti svih znanja u svim strukama.²³¹ Bilo je mnogo načina na koje se ženama mogao ograničiti pristup određenim zanimanjima ili napredovanje na nekom poslu. Ovo je bilo najviše izraženo kroz nejasne formulacije u zakonima iz kojih nije bilo jasno na koga se odnose pa su mogle biti svojevóljno protumačene od strane poslodavaca (često na štetu žena).

Dalje, ženama se znao braniti rad na poslovima koji su od strane države smatrani štetnima po nju, uskraćeno im je napredovanje na poslu i dolazak na mjesta s pravom moći gdje bi imale veći utjecaj na donošenje odluka u društvu. Iako su u teoriji žene mogle biti sutkinje, upraviteljice škola i sl., u praksi je to bilo gotovo nemoguće zbog posebnih propisa struke koji su im to onemogućavali.

Prvo i najočitije jest da je u mnogim ondašnjim zakonima koji su se ticali radnog zakonodavstva prevladavala neutralna i neodređena formulacija koja je s jedne strane ostavljala nejasnoću mogu li žene biti zaposlene na određeno radno mjesto, a s druge strane je ostavljala mogućnost samovoljne i slobodne interpretacije kojom je poslodavac ili tko drugi mogao diskriminirati žene i zapošljavati samo muške radnike.²³² Neke su se odrednice *Zakona* naoko

²²⁷ Petrović, 1957: 90.

²²⁸ Đuranović-Janda, 1960: 117.

²²⁹ Đuranović-Janda, 1960: 113.

²³⁰ Đuranović-Janda, 1960: 115.

²³¹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 130.

²³² Ograjšek Gorenjak, 2014: 252.

pozivale na termin „lice“, ali su zanimanja uvijek bila nabrajana u muškom rodu (osim onih zanimanja koja su odavno vrijedila kao isključivo ženska, poput dvorkinja, sluškinja i dr.).

Zabrana rada na poslovima štetnim za žene samo je najavljena *Zakonom o zaštiti radenika* (čl. 33), odnosno njime je predviđeno da će ministar socijalne politike propisati uvjete pod kojima se u nekim poduzećima mogu zapošljavati žene, kao i kad im se određeni poslovi mogu zabraniti.²³³ Time se otvorila mogućnost da neka radna mjesta mogu ostati izvan dosega žena, a kao razlog navodila se moguća štetnost po njih, bez da se ženama daje mogućnost da same odaberu i možda prihvate rizik.

Iste godine, zabrana obavljanja određenih poslova ženama i omladini sadržana je i u nekoliko propisa iz oblasti higijensko-tehničke zaštite. Primjerice, u *Pravilnika o higijenskim i tehničkim zaštitnim mjerama* 1922. zabranjeno je zapošljavanje žena u industrijama u kojima se vrše radovi u vezi s olovom, zatim u „odjeljenjima gde se topi i duva staklo kao i kod štamparskih presa, odnosno na svim štamparskim radovima gdje je radnik izložen utjecaju olova“ (čl. 136, 158, 230.)²³⁴ No ostali propisi u vezi s posebnim mjerama u pogledu higijensko-tehničke zaštite zapravo su bili dosta oskudni. *Zakon o zaštiti radenika* predviđao je samo obvezu da se urede odvojene umivaonice za ženske i muške radnike (čl. 31), a *Pravilnik o higijenskim i tehničkim zaštitnim mjerama u preduzećima* predviđao je u većim poduzećima samo odvojene toalete (čl. 13) i odvojene umivaonike (čl. 16). Odvojene garderobe predviđale su se jedino u velikim poduzećima (čl. 18.) a kupaonice jedino u tvornicama papira, i to za radnike/ce koji rade sa krpama i na bijeljenju (čl. 332).²³⁵

Nakon uvođenja šesto siječanjske diktature, 1929. i 1930. doneseni su jedinstveni *Krivični zakonik*, *Zakonik o sudskom krivičnom postupku*, *Zakonik o sudskom postupku u građanskim parnicama*, *Zakon o javnim bilježnicima*, *Zakon o zaštiti autorskih prava*, *Stečajni zakon*, *Zakon o izvršenju i osiguranju*, *Zakon o zemljišnim knjigama* i drugi zakoni. Izgleda kako nije bilo teško donijeti općenite zakone o slobodi pojedinaca u odabiru zanimanja i sl., koji su tada bili „u trendu“, ali ta je modernizacija stala prije nego bi ženama omogućila stvarni društveni utjecaj i pospješila im poziciju. Ženama se nije željela dati stvarna moć jer završni se ishod, u tom slučaju, nije znao.

S jedne strane, *Zakon o advokatima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* od 17. ožujka 1929., za razliku od arhaičnog austrijskog *Odvjetničkog reda* iz 1852. koji je do tada vrijedio

²³³ Đuranović-Janda, 1960: 118.

²³⁴ Đuranović-Janda, 1960: 118-119.

²³⁵ Đuranović-Janda, 1960: 119.

na hrvatsko-slavonskom području, utvrdio je autonomiju odvjetničke profesije i dopustio da se odvjetništvom bave i žene.²³⁶ U I glavi, čl. 2. „Ženska lica mogu steći pravo na advokaturu i ovu obavljati.“²³⁷ No, kroz *Zakon* se, kako je to tada bilo uobičajeno, nastavlja govoriti u muškom rodu i u skladu toga obraćati se isključivo muškarcima, „Advokatski pripravnik, koji je proveo tri godine u vježbi...“ (II glava, čl. 12.), „Advokat je dužan pripravnika zaposliti u raznim granama advokatskog zanimanja.“ (II glava, čl. 11.), itd.²³⁸ Dalje, i u *Zakonu o unutrašnjoj upravi* od 19. juna 1929. godine, pod člankom 84. kojim su se uređivali opći uvjeti tko može vršiti službu za državnog službenika, ženi je indirektno bilo onemogućeno biti državnom službenicom, iako se to opet izrazilo neodređenom formulacijom u kojoj nije izravno spomenuto da žena ne može biti službenicom. Članak je nalagao da „Političko-upravni činovnik može biti svaki državljanin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koji je kao redovni slušalac svršio pravni fakultet i položio propisane ispite i ispunjava ostale uslove za državnu službu.“²³⁹ A među tim „ostalim uslovima“ bilo je da se mora priložiti i potvrda o služenju vojnog roka, što žene nisu imale jer ga nisu služile.

Već je u *Zakonu o sudijama redovnih sudova* (donesenom malo kasnije iste godine) uskraćeno ženama pravo da budu sutkinjama, tako da je upravo ovaj zakon vjerna ilustracija staklenog stropa koji je stavljen pred žene. To je propisano u glavi I., čl 2. „Sudija može biti svaki državljanin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koji je kao redovan slušalac svršio pravni fakultet i položio sudijski ili advokatski ispit, ima 26 godina života i ispunjava opšte zakonske uslove za državnu službu. Ženska lica ne mogu biti sudije.“²⁴⁰ Objašnjenje i argumentacija za donošenje ovog zakona bila je vrlo nazadna te se naglašavalo da bi moglo doći do društvenog negodovanja ako bi žena bila „ta koja bi sudila narodu“ te , posljedično, ona bi bila ugrožena i njezin integritet narušen.²⁴¹

Dalje, uskraćivanje ženama pojedinih radnih mjesta ili napredovanja, bilo je vidljivo i u *Zakonu o narodnim školama* (koji je zapravo prerađeni *Zakon o narodnim školama bivše*

²³⁶ Čepulo, 2012: 281.

²³⁷ „Zakon o advokatima za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca : od 17. III. 1929. broj 21.560, proglašen u "Službenim novinama" od 19. III. 1929. : (s predgovorom i opaskama)". Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Naklada Društva odvjetnika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji: 6.

²³⁸ „Zakon o advokatima za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca : od 17. III. 1929. broj 21.560, proglašen u "Službenim novinama" od 19. III. 1929. : (s predgovorom i opaskama)". Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Naklada Društva odvjetnika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji: 11.

²³⁹ „Zakon o unutrašnjoj upravi“ (1929). Jugoslavija (1929-1941). Zakoni. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona: 152.

²⁴⁰ „Zakon o sudijama redovnih sudova“ (1929). Jugoslavija (1929-1941). Zakoni. Beograd : Izdavačka knjižarnica Gece Kona: 5.

²⁴¹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 253.

*Kraljevine Srbije*²⁴²), donesen 5. prosinca 1929. godine. Iako se kasnije pisalo o ženskim učiteljicama, prve odredbe koje se tiču nastavnika pisane su u muškom licu, npr. čl. 71 „Učitelji mogu po službi biti privremeni i stalni. Za privremenog učitelja može se postaviti onaj, koji je svršio državnu učiteljsku školu i položio učiteljski ispit zrelosti...“, čl. 72 „Za stalnog učitelja vere utvrđuje se privremeni učitelj...“²⁴³ Za razliku *Zakona o zanatskim školama iz 1922 godine, Uredba o ženskim zanatskim školama i Zakon o narodnim školama iz 1929*, ne spominju „upravnika-icu“ i „nadzornika-icu“ škole, već su oboje napisani u isključivo muškom rodu.²⁴⁴ *Zakonom* je propisano kako upravitelj može biti ženska učiteljica, čak i u mješovitim školama. Što se tiče školskog nadzornika, o njemu se priča o muškom rodu, a odrednice tko može biti taj nadzornik su nejasne, odnosno nije jasno može li tu službu vršiti i žena.²⁴⁵ Isto ovo vrijedi i za banskog školskog nadzornika, o njemu se, također, piše u muškom rodu, a po odrednicama nije točno jasno ili naznačeno može li tu dužnost vršiti žena (čl. 119).²⁴⁶ To se primjećuje i pri regulaciji kojom se određuju ljudi za mjesni školski odbor, opet nije bilo jasno može li to biti žena, makar je nijedan članak ni stavak poimence nije isključio (čl. 123-125).²⁴⁷

Česti su bili slučajevi da na papiru nigdje nije bilo direktno izrečeno da žena ne može raditi određeni posao, ali isto tako nije ni stavljeno „bez obzira na spol“ i pisalo se u muškom licu. To je najvidljivije u javnim oglasima za posao u novinama. Primjerice, u časopisu *Radnička zaštita*²⁴⁸ u natječaju koji je raspisan u časopisu, tražila su se tri mjesta administrativnih činovnika i u općim uvjetima pisalo se u muškom rodu, ali nigdje nije navedeno da se ne smije javiti žena pa natječaj ostaje dosta neodređen. „(...) Općeniti uvjeti namještenja jesu: a) da je natjecatelj državljanin S. H. S., te da potpuno vlada srpsko-hrvatskim ili slovenskim jezikom u govoru i pismu; (...) c) da je navršio 24., a da nije prekoračio 40. godinu života. Posebni uvjeti namještenja jesu: 1. da je natjecatelj potpuno zdrav (...) 2. da je uspjehom svršio trgovačku akademiju, ili da je položio ispit zrelosti na kojoj srednjoj školi (...)“²⁴⁹ Ovakve nejasne formulacije nalaze se u svim natječajima objavljenim u časopisu, dok ima i natječaja koji još više sugeriraju kako su formulirani za muškarca, a opet to izričito ne spomenu, npr. natječaj za manipulativnog činovnika. „S tim mjestom skopčana su slijedeća

²⁴² Franković, D. (1958). Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb: Pedagoško- književni zbor: 310.

²⁴³ Franković, 1958: 310.

²⁴⁴ Ograjšek Gorenjak, 2014: 252.

²⁴⁵ Franković, 1958: 312.

²⁴⁶ Franković, 1958: 315.

²⁴⁷ Franković, 1958: 319.

²⁴⁸ Za informaciju javnosti i svojih organa Središnji ured izdavao je svoj službeni list *Radnička zaštita* (Osiguranje radnika u Jugoslaviji, 1937:25)

²⁴⁹ Adžija, B. (1921). *Radnička zaštita*, 28. veljače 1921., br.1.-2.: 9. God. 3 (1921). 1/2: 9.

beriva: Plaća godišnje K 1400.-, stanarina K 720.- te za sada lični doplatk dnevnih K 68.- kao i porodični dodatak dnevnih K 12.- za ženu i svako pojedino dijete.“ Natječaji koji su specificirali kako natjecatelj dobiva porodični dodatak „za ženu i svako pojedino dijete“ bili su vrlo česti.²⁵⁰

Od 1935. godine povremeno su se izdavale uredbe kojima se udanim ženama koje bi radile kao državne i gradske službenice, oduzimao dio plaće te ih se tim putem željelo izgurati iz javnih službi.²⁵¹

Bilo je mnogo pravilnika i uredaba koji su određivali više dobne granice za pristup nekom zanimanju za žene nego za muškarce. Poput *Pravilnika o radu u monopolskim ustanovama* od 19. lipnja 1935. godine, koji je predviđao kao uvjet za zaposlenje žena najmanje 18 god., odnosno kao gornju granicu najviše 40 godina, dok je ta granica za muškarce iznosila 16, odnosno 50 godina. Također i *Uredba o uređenju uslova rada na pomorskim brodovima Kraljevine Jugoslavije* tražila je da žene imaju najmanje 18 godina (te su se mogle zaposliti samo kao bolničarke i konobarice ženskim putnicama), dok je granica za muškarce bila 14 godina (čl. 4. t. 3 Sl. N. br. 86/ 1935).²⁵²

Još primjera gdje se određivala dobna granica kao preventivna i svojevrsna zaštitna mjera za žene jest u vezi sa zapošljavanjem žena i u sporazumu o vrbovanju i angažiranju poljoprivrednih ženskih radnika s teritorija Kraljevine SHS za Njemačku (od 22. veljače 1928. godine). Sporazum je nalagao da žene radnice mlađe od 25 godine ne mogu biti smještene individualno na to radno mjesto te da će se odrediti posebne mjere i načini kako bi se zaštitilo zdravlje i „moral“ tih žena radnica. Slična odredba ponovila se i u *Zakonu o sporazumu o srpsko-hrvatsko-slovenačkim poljoprivrednim sezonskim radnicima između vlade Kralj. SHS i Njemačke* (donesenom 1929. godine).²⁵³

Još jedan primjer gdje je teorija bila drugačija od prakse jest činjenica da je u teoriji bilo dopušteno stručno osposobljavanje žena, odnosno nije postojala pravna regulacija kojom bi se ono zabranilo, ali u praksi se zabranjivalo ženama da se uče određenim zanimanja, tako npr. žene u Hrvatskoj nisu mogle postati stručni zidari putem obrazovanja na osnovu *Kolektivnog ugovora Saveza građevinskih poduzetnika i Hrvatskog radničkog sindikata* iz 1936 godine.²⁵⁴ Tako je i ženama koje su stekle visoko obrazovanje i kvalifikacije bilo onemogućeno

²⁵⁰ Radnička zaštita, 28. veljače 1921., br.1.-2.: 11. God. 3 (1921), 1/2: 11.

²⁵¹ Rudančić, 2017: 28.

²⁵² Đuranović-Janda, 1960: 117.

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ Rudančić, 2017: 27.

napredovanje i uspinjanje ljestvicom. Primjeri za to su sljedeći: u ministarstvu prometa mogle su vršiti samo službu telefonistica, daktilografkinja i blagajnica; u državnoj administraciji nije bilo šefica odjela ili načelnica u ministarstvima, državno računovodstvo nije primalo ženske činovnice, dalje se ženama nije dopuštalo da budu tajnice sveučilišta, a žena nije bilo ni u diplomatskim karijerama.²⁵⁵ U financijskim zavodima, koji su im prije Prvog svjetskog rata bili potpuno nedostupni, u međuraću dobivaju samo drugorazredne poslove, primjerice kao daktilografkinje ili brojačice u Narodnoj banci, a i ograničen broj mjesta za žensko osoblje i činovništvo bio je u ministarstvu pošta i telegrafa.²⁵⁶

4.3.4 Radno zakonodavstvo i nejednake plaće

Kao što je dosad već jasno, na položaj žena kao radnica utjecale su, isprva, odluke *Međunarodne organizacije rada* i odrednice mirovnog ugovora koje su donekle diktirale ton kojim će se stvari rješavati, tako da se u preambuli glave *XIII Mirovnog ugovora* spominjala i zaštita žena.²⁵⁷ U drugom odjeljku glave XIII, proklamiralo se pravo na jednaku plaću za rad jednake vrijednosti i dalje, obveza da se ustanovi inspekcija rada u kojoj će biti i žene (po točki 7 i 9).²⁵⁸

No, usprkos tome, ni Ustavi ni bilo koji drugi zakon nisu nalagali opću odredbu koja bi propisivala pravo ženama na jednaku plaću s muškarcima, odnosno nijedna pravna regulacija nije konstatirala ekonomsku ravnopravnost muških i ženskih radnika.²⁵⁹ Međutim, postojale su neke odredbe koje su posebno napomenule kako će se plaćati toliko i toliko novaca (tj. plaće) za rad bez obzira na spol. No, izuzev toga, po pravilu, radnice su uvijek imale manja primanja od muškaraca. Kako bismo shvatili o kakvoj se znatnoj razlici radi, spominjemo statistiku koju je konstatirala Đuranović-Janda. Spomenula je kako je 1936. najniža prosječna satna nadnica iznosila 16,05 dinara (prerada kože), a najviša 37,46 dinara (grafička industrija). U usporedbi, najniža ženska nadnica iznosila je 10.61 dinara (kućna posluga) odnosno 12.20 dinara (tekstilna industrija), a najviša 28.26 dinara (grafička industrija).²⁶⁰

Ograjšek je istaknula kako su zaposlene žene najviše bile zakinute u zakonima koji su regulirali pravo na mirovinu, porodične dodatke i dodatke na skupoću.²⁶¹ *Zakoni o činovnicima*

²⁵⁵ Rudančić, 2017: 27.

²⁵⁶ Isto.

²⁵⁷ Đuranović-Janda, 1960: 67.

²⁵⁸ Isto.

²⁵⁹ Isto.

²⁶⁰ Đuranović-Janda, 1960: 114.

²⁶¹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 260.

postavili su svojevrsan trend u umanjivanju prava radnica i činovnica općenito, a posebno ako su bile udate. Također, u pravilu, bilo im je onemogućeno i prenošenje svojih prava na djecu.²⁶² Najviše kontroverzi izazivao je „lični dodatak na skupoću“ koji je službenice stavljao u neravnopravan položaj. Činovnici su, po *Zakonu o dodacima na skupoću*, po čl. 3, osim plaće imali pravo na dodatke na skupoću i to „lični dodatak“, dodatak na stanovanje te „porodični dodatak“. „Porodični dodatak“ bio je pravo oca (zaposlenog državnog službenika) i on ga je dobivao po ženi i glavi djeteta s kojima je živio u istom kućanstvu, a iznosio je 150 (kasnije 140) dinara, a ponekad je dobivao dodatak na članove šire obitelji koji su bili ovisni o njegovim primanjima. Ovom se odrednicom iščituju muževa nadmoć kao i vlast u obitelji. Pravo na porodični, odnosno obiteljski dodatak iznimno je imala majka ako bi bila rastavljena od muža (ili živjela odvojeno od njega), a zadržala bi skrbništvo nad djecom.²⁶³ Dok sve žene koje su radile kao službenice ili su se umirovile te su bile u braku, nisu imale pravo na porodični, odnosno obiteljski dodatak na djecu, isto tako nisu imale taj dodatak ni za bilo kojeg člana šire obitelji ukoliko im je otac bio živ. No, kao posljedica ekonomske krize 30-tih godina, novi *Zakon o činovnicima iz 1931. godine* ukinuo je pravo na „porodični dodatak“ članova šire obitelji te je samo propisao kako pored plaće, pripravnici imaju pravo i na porodični dodatak na skupoću (čl. 23.).²⁶⁴

Izgleda da su najočiglednije i najvidljivije zakinute određene kategorije državnih i samoupravnih službenica koje su bile udate; za njih se posebnim propisima predviđala manja plaća.²⁶⁵ To je najvidljivije u *Uredbi o dodacima na skupoću državnih službenika građanskog reda* (čl. 3) koja je predviđala da ako su oba supružnika državni službenici koji rade i stanuju zajedno, da ne mogu oba dobivati osobni dodatak na skupoću, već se onaj manji dodatak smanjuje na polovinu. (Sl. N. br 130/1931.)²⁶⁶ Moramo spomenuti važnost samog „dodatka na skupoću“ zato što je svojim iznosom često bio veći od same plaće službenika te je, stoga, bio iznimno važan za kućanstvo. Ono što je bilo najproblematičnije jest već poznati trend nespretnog i nepromišljenog sricanja odrednica zakona, što je u ovom slučaju značilo da je *Zakon* udatim činovnicima čiji muževi nisu bili državni službenici dopustio da zadrže pravo na puni doplatak. Također, nespretnost i nedorečenost *Zakona* vidjela se i prepolavljanju manjeg dodatka na skupoću što je u praksi značilo da se dodatak na skupoću rezao isključivo suprugama

²⁶² Isto.

²⁶³ Ograjšek Gorenjak, 2014: 261.

²⁶⁴ Vragović, A. (1931) *Zakon o činovnicima* : od 31. marta 1931. god. broj 36490 : (Č. Z.). Zagreb: Obnova: 20. i 21.

²⁶⁵ Đuranović-Janda, 1960: 115.

²⁶⁶ Ograjšek Gorenjak, 2014: 262.

bez obzira čiji je dodatak bio veći.²⁶⁷ Na primjeru tog dodatka može se jasno iščitavati kako je žena kroz godine bila zakinuta i tretirana kao vlasništvo muža.

Uredbom o smanjenju ličnih prinadležnosti državnih i samoupravnih službenika (1935.) udate žene državni službenici izgubile su pravo na lični dodatak u cijelosti, bez ikakvih uvjeta i popratnih odredbi. U jednom iznimnom slučaju su i dalje imale pravo na taj dodatak, a to je bilo u slučaju da je žena živjela odvojeno od muža (ili na različitom mjestu, ili u istom mjestu, ali odvojeno zbog bračnih razmirica). Istom *Uredbom* pravo na lični dodatak na skupoću gubile su i udate žene penzionerke. No, ove mjere nisu bile dugotrajne i već nakon nekoliko mjeseci državnim službenicama i penzionerkama je opet dato pravo na osobni dodatak na skupoću, ako bi im bruto prihod muža iznosio do 500 dinara. Ako bi mužev prihod iznosio više, onda se lični dodatak žene smanjivao za onoliko koliko iznosi polovina one sume koja ostaje kad se od mjesečnog bruto dohotka muža odbije 500 dirana. Prema tome, Đuranović-Janda zaključuje kako su sve povlastice i materijalna davanja koja su na osnovu posebne zaštite žena išle na teret poslodavca ustvari predstavljale onu razliku koja je postojala između plaće žena i muškaraca općenito.²⁶⁸

Međutim, *Uredbom o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, pomirenju i arbitraži* iz 1937. godine napokon je izjednačena minimalna naknada koja se treba platiti radniku za njegov rad, bez obzira na spol.²⁶⁹ Prema njoj nadnica nekvalificiranog muškog i ženskog radništva nije mogla biti manja od minimalne nadnice, koja je bila između 14.40 dinara i 20 dinara ili između 7.20 i 10 franaka. Ova *Uredba* nije donesena u ime jednakosti i kako bi se napokon uvažilo da ženin rad ima jednaku vrijednost kao i muškarčev, već se njome htio zaustaviti daljnji pad nadnica i donijeti radničkom osiguranju povećane zarade koje bi uklonile nepovoljne posljedice dotadašnjeg pada nadnice (zbog krize koja je nastupila).²⁷⁰ Dakle, bio je to produkt većih ekonomskih neprilika i krize, a ne svjesna politička akcija koja znači modernizaciju i ravnopravnost.

Također, kad bi došlo do otpuštanja u državnoj službi, uvijek su prve na redu bile ženske službenice zaposlene u državnoj ili privatnoj službi koje „imaju dovoljno prihoda za održavanje porodice”.²⁷¹ Takvo otpuštanje državnih službenica reguliralo se člankom 64. *Financijskog zakona za 1934./1935. proračunsku godinu* te se sprovodilo pod krinkom „socijalne mjere“

²⁶⁷ Isto.

²⁶⁸ Đuranović-Janda, 1960: 115.

²⁶⁹ Osiguranje radnika u Kraljevini Jugoslaviji (1937). Zagreb: Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu: 3.

²⁷⁰ Osiguranje radnika u Kraljevini Jugoslaviji, 1937: 14.

²⁷¹ Grgić, 2020: 370.

kojom se zapravo pomaže društvu u cjelini.²⁷² Čl. 64. *Financijskog zakona za 1934./1935. proračunsku godinu*, u skladu s tim, moguće otpuštanje državnih službenica obrazlaže argumentom nužnosti za opće dobro, „Da bi se postigle budžetske uštede na ličnim rashodima i time stvorila mogućnost da se uposle svršeni učenici fakulteta i stručnih škola, Ministarski savet će ustvrditi uslove daljeg ostanka u državnoj ili samoupravnoj službi službenica čiji su muževi također uposleni u državnoj, samoupravnoj ili privatnoj službi ili inače imaju dovoljno prihoda za održavanje porodice.“²⁷³

Iz svega Ograjšek zaključuje kako je gubitak muževog doplatka na ženu te gubitak prava velikog broja muškaraca i žena na dodatak na skupoću, zapravo bio pokazatelj da su modernizacijski procesi, koji su bili vidljivi već dvadesetih godina, u tridesetima počeli igrati veći faktor u politici i društvenom životu. No ondašnjoj ženi to nije mnogo značilo jer gubitak doplatka i prava na skupoću, zapravo je značio manji prihod za njezinu obitelj.²⁷⁴

5. Ogz i imovinsko pravo; žena i pravo nasljeđivanja

Pravo seoskih žena na nasljeđivanje zemlje oduvijek se smatralo nečuvenim i izazivalo je nezadovoljstvo i pomutnje u obiteljskim i društvenim odnosima još od 19. stoljeća.²⁷⁵ Zato što su ukidanjem kmetskih odnosa 1848. seljaci postali vlasnici zemlje. No, što se tiče višeg sloja društva, odnosno plemstva, tamo je bilo slučajeva gdje su plemkinje, kao udovice, mogle biti vlasnice zemlje.

U Kraljevini SHS/ Jugoslaviji postojalo je šest pravnih područja na kojima su se primjenjivali različiti građanski zakonici, a za područje koje se ovdje obrađuje (Hrvatska i Slavonija) vrijedio je od 1853. austrijski *Opći građanski zakonik* iz 1811. bez novela.²⁷⁶ Dakle, na tom su području 1918. vrijedile tri vrste partikularnog prava; autonomno (zakonski propisi koje su donijeli Hrvatski sabor i Zemaljska banska vlada), propisi zajedničkog ugarsko-hrvatskog prava i recipirano pravo (tu su spadali propisi doneseni nedemokratskim putem).²⁷⁷ *Opći građanski zakonik* (Ogz) najvažniji je zakonski akt što se tiče nasljednog prava i svi su naknadni zakoni i uredbe dolazili kao varijacija na njega. Do uvođenja Ogz-a na naše područje (carskim patentom 1852. godine), vrijedio je *Jozefinski zakonik* i *Patent o nasljednom redu od 3. svibnja 1786.* godine Josipa II. kojim je ustanovljen jedinstveni red nasljeđivanja imovine,

²⁷² Isto.

²⁷³ Financijski zakon za 1934/1935 godinu, Narodne Novine br. 77, 3. travnja 1934: 11.

²⁷⁴ Ograjšek Gorenjak, 2014: 264.

²⁷⁵ Leček, S. (2001) 'Dobila je kulike su roditelji davali, ni po zakonu!'. Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata', *Povijesni prilozi* 21/20: 224.

²⁷⁶ Rudančić, 2017: 24.

²⁷⁷ Grgić, 2020: 55.

dok je za preživjelog bračnog druga bilo predviđeno pravo uživanja $\frac{1}{4}$ ostavine umrlog bračnog druga.²⁷⁸ Ogz je uređen upravo po ovim odredbama i vuče svoje korijene iz *Jozefinskog zakonika*, što nam govori o zastarjelosti njegovih odredbi. *Patentom o djedinstvu* prestali su važiti dotadašnji propisi koji su uređivali nasljeđivanje na hrvatsko-slavonskom području te su se odredbe Ogz-a počele primjenjivati za svu imovinu i osobe.²⁷⁹ Tokom vremena Ogz se nadopunjavao drugim zakonima, poput *Zakona o sudbenom postupku u pravnim poslovima neparbenim* (1854.), i *Zakona o sudskom vanparničnom postupku* (1934.).²⁸⁰

Odredbe o nasljednom pravu sadržane su poglavljima od 8. do 15. Ogz-a, u člancima 531. do 824. i u još par poglavlja.²⁸¹ Ono što se smatralo vrlo naprednim i modernim u Ogz-u, a da se tiče odredaba o nasljeđivanju, jest činjenica da je (u teoriji) uspostavljeno jedinstveno nasljedno pravno uređenje, odnosno vrijedilo je jednako nasljeđivanje bez obzira na spol i stalešku pripadnost. Članak 538. Ogz-a, koji određuje tko ima sposobnost naslijediti, sadrži u prvoj rečenici pravilo, da „Tko ima pravo steći imovinu, može redovito i naslijedovati.“²⁸² Dalje, člankom 555. određeno je da se ostavština dijeli na jednake dijelove ukoliko je postavljeno više nasljednika, a nije određena dioba.²⁸³ Djeca se smatraju prvim nasljednicima ostaviteljeve imovine, a ako njih nema, njegovi/njezini roditelji te se zovu nuždnim nasljednicima (čl. 762. Ogz-a).²⁸⁴ Zanimljivo je da se nuždnim nasljednicima po zakonu nisu smatrali supružnik/ica preminulog već njegova/njezina djeca, a ako nije bilo djece, onda njegovi/njezini roditelji (čl. 762. Ogz-a).²⁸⁵

Usprkos tome nedosljednost provođenja tog načela ravnopravnosti između muških i ženskih nasljednika ostala je vrlo izražena karakteristika Ogz-a.²⁸⁶ Dakle, tom se načelnom odredbom o ravnopravnosti nije uspjelo riješiti pitanje jednakosti u nasljeđivanju jer u praksi se to izbjegavalo i zaobilazilo raznim načinima. Izbjegavanje i zaobilaženje odredbi je bilo moguće zbog postojećih rupa i nejednakosti u drugim odrednicama Ogz-a koje se nisu neposredno vezale uz nasljeđivanje, ali su posredno utjecale na to da žene nisu zaista bile u

²⁷⁸ Krešić, M. (2013). Nasljednopravna načela opsega građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 63 No. 5-6; 1103.

²⁷⁹ Krešić, 2012: 1103.

²⁸⁰ Isto.

²⁸¹ Krešić, 2012: 1103.

²⁸² Rušnov, A. (1881.?) *Građanski sudovnik od 16. veljače 1853. i Zakon o nutarnjoj uredbi i o poslovnom redu vlasti sudbenih od 3. svibnja 1853.* Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch): 174.

²⁸³ Rušnov, 1881: 179.

²⁸⁴ Rušnov, 1881: 238.

²⁸⁵ Isto.

²⁸⁶ Krešić, 2012: 1107.

jednakom položaju kao i muškarci.²⁸⁷ Primjer tih odredbi je da žena nije mogla samostalno biti tutorica svojoj djeci nakon suprugove/ očeve smrti ili oporučni svjedok (čl. 192., čl. 211.)²⁸⁸, također morala je svoju volju podrediti muževoj i seliti se gdje je on htio (čl. 92 Ogz-a). Ono što je najvažnije u ovom slučaju (nasljeđivanja) jest pomalo paradoksalna činjenica, odnosno zakonska odredba koja se ruga frazi „jednakopravnosti“, a to jest činjenica da se nakon ženidbe smatralo da ženina imovina postaje muževom, pri čemu je on imao ovlasti, pravo i dužnost upravljati njenom (sad svojom) imovinom (čl. 91-92., 1238-1239. Ogz).²⁸⁹

5.1. Zadrudni sistem, „seljačko zakonodavstvo“ i nasljeđivanje žena

Na selu kontinentalne Hrvatske je u 19. st. još dobrim dijelom prevladavao zadrudni sistem, njemu nije odgovaralo načelo ravnopravnosti ženskih i muških nasljednika koje je propisivao Ogz.²⁹⁰ Do Ogz-a, na selu je vladalo običajno pravo, prema kojem su kćeri, koje su se udavale i napuštale obiteljsku kuću, dobivale opremu, ali ne i zemlju.²⁹¹ Zemlja se prema zadrudnom pravu nasljeđivala prema *patrilinarnom* načelu, odnosno prema muškoj liniji.²⁹² A u iznimnim slučajevima, kada nije bilo muških nasljednika, primjenjivalo se *matrilinarno* nasljeđivanje, koje je omogućilo da zemlju naslijede kćeri.²⁹³ Tako da je načelo jednakog nasljeđivanja kćeri i sinova, uvedeno Ogz-om (1852.), uvelo pravu pomutnju u imovinske odnose na selu.²⁹⁴ Do tad je bilo nečuveno da se kćeri stavljaju u isti položaj sa sinovima i imaju jednako nasljedno pravo pokretnina i nekretnina.²⁹⁵ Budući da su se odrednice Ogz-a prisilno primijenile na selo, usprkos tome što nisu bile prikladne, problem seljačkog nasljednog prava bio je aktualan kroz čitavo postojanje Kraljevine Jugoslavije.²⁹⁶

Bilo je pokušaja stvaranja posebnog seljačkog zakonodavstva, ali nikad se nije uspjelo do kraja ujednačiti.²⁹⁷ *Zakonom o zadrugama* iz 1889. godine bila je uvažena pravovaljanost običajnog (zadrudnog) prava, koje je nastavilo vrijediti usporedno s Ogz-om, sve dok zadruge nisu prestale postojati.²⁹⁸ Upravo je u međuratnom razdoblju došlo do prestanka postojanja

²⁸⁷ Isto.

²⁸⁸ Rušnov, 1881: 73., 76.

²⁸⁹ Krešić, 2012: 1107.

²⁹⁰ Krešić, 2012: 1096.

²⁹¹ Leček, 2000: 224.

²⁹² Isto.

²⁹³ Isto.

²⁹⁴ Isto.

²⁹⁵ Krešić, 2012: 1114.

²⁹⁶ Isto.

²⁹⁷ Krešić, 2012: 1115.

²⁹⁸ Leček, 2000: 224.

seljačkih posjeda upisanih kao zadruga pa se, službeno, trebao početi primjenjivati isključivo Ogz i jednako pravo nasljeđivanja.²⁹⁹ No Suzana Leček konstatira kako je teorija bila različita od prakse i da se najveći sukob između staroga i novoga mogao pratiti upravo na primjerima oporuka i postupanja s kćerima od strane očeva.³⁰⁰

5.2. Isključivanje kćeri iz oporuke i moć očeve volje

Kako ne bismo ostali samo kod (konfliktnih) pravnih odredbi koje stavljaju ženu u nepovoljan, nejednak položaj prema muškarcu, kao dokaz „praksa je drugačija od teorije“ navodimo i konkretan primjer spisa hrvatsko-slavonskih sudova iz kojih je jasno kako su sudovi, protivno zakonu, pravili razliku u nasljeđivanju ovisno o tome je li ostavitelj bila majka ili otac.³⁰¹ Mirela Krešić analizirala je te spise te je konstatirala kako je, u slučajevima u kojima je ostavitelj majka, vladala jednakost i ostavinu se nasljeđivalo na jednak način za svu njezinu djecu kao nasljednike prvog reda.³⁰² Dakle, u tom se slučaju nije pravila razlika jeli riječ o kćeri ili sinu, odnosno je li u nasljedstvo ostavljena nekretnina ili pokretnina. Može se ustvrditi, bez iznimke, da ukoliko je majka dala neku nekretninu u nasljedstvo, to je bio siguran način da njezina kćer ili kćeri doista naslijede tu nekretninu, bez obiteljskih, ali i pravnih trzavica, odnosno zapreka.³⁰³ Ova je odredba vukla korijene iz feudalnog razdoblja u kojem je vrijedilo da djeca imaju pravo na cjelokupnu majčinu ostavinu neovisno o spolu. Slijedom toga, tu odredbu nije bilo teško uvrstiti u Ogz i sprovesti u realnosti pošto nije značila nikakav odmak ili promjenu od običaja. Ono što je doista bilo novo i što je izazivalo tradiciju i običaje, bilo je, posljedično, teže provedivo u realnosti.

Vladali su dvostruki standardi i tzv. jednakost nasljeđivanja primjenjivala se samo u jednom pravcu. U međuratnom je razdoblju, sve više dolazila do izražaja mogućnost da djevojka ne naslijedi samo majčinu zemlju već i da naslijedi dio obiteljskog posjeda.³⁰⁴ Unatoč tome što im je jednako nasljeđivanje zemlje bilo zakonsko pravo, u realnosti, djevojke su često ostajale bez zemljišnog naslijeđa.³⁰⁵ Leček kao glavni razlog za to ne okrivljuje patrijarhalno raspoloženje i tradicionalni mentalitet, već „nemogućnosti daljnjeg dijeljenja sve manjih

²⁹⁹ Leček, 2000: 224.

³⁰⁰ Leček, 2000: 224.

³⁰¹ Krešić, 2012: 1108.

³⁰² Isto.

³⁰³ Isto.

³⁰⁴ Leček, 2000: 226.

³⁰⁵ Isto.

posjeda“, što je bilo evidentno i u mnogim slučajevima kada ni sinovi nisu mogli naslijediti zemlju koja ima je zakonom pripadala.³⁰⁶

Usprkos tome, postoje brojni primjeri kad je ostavitelj bio otac pa se često suprotstavljalo i svađalo o tome treba li kćer odnosno ženski potomak/ci dobiti jednaki dio nasljedstva kao i sinovi, odnosno raspravljalo se o pravu ženskih potomaka na jednako nasljeđivanje ostavinskih nekretnina.³⁰⁷ Argument koji se tada koristio bila je, primjerice, konstatacija da nije pošteno da udane kćeri koje su napustile roditeljsku kuću i otišle živjeti mužu, dobiju udio te kuće (nekretnine).³⁰⁸

Najčešće su očevi u svojim oporukama određivali sina/ove kao nasljednika/e na svu imovinu i tako išli protivno odredbama Ogz-a (odnosno, izigrali ih). Svjesno su izostavili/zapostavili kćer/i ili su im prepisali utješnu nagradu poput miraza kao sastavnog ili isključivog djela nasljedstva, ili su ih pokušali otkupiti kupnjom neke zamjenske nekretnine, a posezalo se i za novčanom isplatom kao nekom vrstom mita kako bi kćer(i) odustala/e od daljnjih potraživanja i ne bi radila/e daljnje probleme.³⁰⁹ Često je jedini način da kćeri naslijede jednaki dio zemlje kao njihova braća bila očeva smrt, bez da je ostavio oporuku; tada bi se zemlja dijelila na jednake dijelove.³¹⁰

Žene (kćeri) često se nisu znale braniti protiv takvih (svojevoljnih) rješenja svojih očeva i/ili braće, one često nisu bile (dovoljno) obrazovane, upućene i/ ili upoznate sa svojim pravima koja su im po zakonu pripadala, pa slijedom toga, ta prava nisu ni tražile.³¹¹ No, problem je bio dublji. Jednakost nasljeđivanja propisna u Ogz-u bila je relativna novina za žene na koju one nisu navikle ili za koju uopće nisu znale.³¹² Kćeri koje u skladu s tradicijom nikada nisu imale ista prava kao i njihova braća/ muževi, smatrale su kako po nekom prirodnom, većem pravu, one nikad ne bi mogle biti stavljene u isti koš s muškarcima. Društvo ih je tretiralo kao bića manje vrijednosti pa su u to počele vjerovati te im nije palo napamet da za sebe traže ista prava koja imaju muškarci.³¹³ Žene nisu uživale pravo glasa, slijedom toga, išle su logikom da nemaju ni druga prava koja su dana muškarcima.

³⁰⁶ Isto.

³⁰⁷ Krešić, 2012: 1109.

³⁰⁸ Isto.

³⁰⁹ Isto.

³¹⁰ Leček, 2000: 230.

³¹¹ Krešić, 2012: 1111.

³¹² Isto.

³¹³ Isto.

5. 3. Kćeri i miraz

Leček u svom istraživanju navodi puno konkretnih primjera gdje su mnogi svjedoci potvrdili uobičajenu praksu gdje bi roditelji (ako su bili živi u trenutku udaje njihove kćeri), dali kćeri u miraz onoliko koliko su bili voljni dati, bez obzira na zakon.³¹⁴ A u onim rijetkim trenucima kad bi kćer dobivala zemlju u miraz, to bi, najčešće, bilo mnogo manje od njezine braće.³¹⁵ No, 1930-ih, miraz je dobio na cijeni i postao je znak ugleda pa se od kćeri očekivalo da u miraz ne donesu samo tradicionalnu opremu već i zemlju i novac.³¹⁶ Vrijedi naglasiti kako je zapravo otac bio taj koji je imao glavnu riječ pri određivanju miraza za kćer, a supruga mu je mogla sa strane savjetovati kako ona misli da bi se to trebalo riješiti, ali na kraju, odluka je bila samo njegova.³¹⁷ Kad je jednom dobila miraz, koliko god nepošten i nejednak bio, kćer se smatrala podmirenom i braća su mogla biti mirna znajući da im sestre više nemaju pravo na (sada) njihovu zemlju.³¹⁸

Bilo je mnogih slučajeva gdje su se kćeri, slijedom rečenoga, zadovoljile onim što su dobile u miraz, te su miraz prihvatile kao jedinu stvar na koju one (kao žene i kćeri) imaju pravo, odnosno prihvatile su ga kao isključivi nasljedni dio.³¹⁹ Slijedom toga su se odrekle potencijalnog nasljedstva (što se zvalo anticipirano odricanje), a riječ je bila o odricanju budućeg nasljedstva i to za života ostavitelja (čl. 551 Ogz) te su slijedom toga, jer su se odrekle nasljedstva, nisu više imale sposobnost nasljeđivanja (čl. 538 Ogz).³²⁰

Kada proučavamo te odredbe, neki članci o odricanju od nasljedstva zaista izgledaju kao prljavi trik, a često je to i bio jer su žene bile prevarene da se odreknu nasljedstva ili uvjere da je jedino što im pripada miraz.³²¹ Odricanje je po svom sadržaju bilo raznovrsno- moglo se nasljedstva odreći u cijelosti ili djelomično, bezuvjetno ili uvjetno, naplatno (nasljedstvo se pokrivalo mirazom prilikom udaje) ili besplatno.³²² Tako su očevi i/ili braća na neki način potkupili ili pravno nasamarili kćeri i/ili sestre kako bi ih se riješili i bili sigurni da one više nemaju nikakva prava na nekretninu (nasljedstvo) i da neće praviti problema u budućnosti.

Iako miraz u hrvatskom pravnom sustavu nije imao nasljednu funkciju jer su kćeri imale jednako zakonsko nasljedno pravo po Ogz-u kao i sinovi i uračunavao se u zakonski nasljedni

³¹⁴ Leček, 2000: 230.

³¹⁵ Leček, 2000: 230.

³¹⁶ Leček, 2000: 235.

³¹⁷ Leček, 2000: 231.

³¹⁸ Leček, 2000: 234.

³¹⁹ Krešić, 2012: 1111.

³²⁰ Vuković, M. (1955). Opći građanski zakonik s novelama i ostalim naknadnim propisima. Zagreb: Školska knjiga: 140. i 145.

³²¹ Krešić, 2012: 1111.

³²² Krešić, 2012: 1112.

dio (čl. 788 Ogz), njegova je isplata vrlo često korištena kao sredstvo/ mamac/ mito kojim bi se izbjeglo naknadno potraživanje ženskih potomaka na nasljedstvo roditelja. Jednom očitovano odbijanje nasljedstva bilo je neopozivo (čl. 806 Ogz) i moralo se izvršiti na sudu.³²³ Što se pak tiče nezakonite djece, ona su mogla naslijediti samo imetak majke, a nisu imala pravo na nasljedstvo oca i očeve rodbine (čl. 754. Ogz).³²⁴ Što se tiče maloljetnih kćeri, one su bile više zaštićene od onih punoljetnih jer se u njihovom slučaju imovina dijelila u skladu s načelima Ogz-a na jednake dijelove neovisno o spolu, a Krešić je to pripisala činjenici da je njihovo nasljeđivanje bilo pod strožim nadzorom, odnosno pod nadležnošću ostavinskih sudova koji su se pobrinuli da se to nasljeđivanje sprovede sukladno zakonu.³²⁵

Stoga se nameće zaključak kako Ogz ženama nije pružio dovoljnu zaštitu kao nasljednicama, pošto su njegove odredbe bile dovoljno fleksibilne, nejasne ili neutralne da ih muškarci zaobilaze, izvrću ili okreću u svoju korist. Slijedom toga žene su, kao nasljednice, često ostajale bez ičega ili s manjim dijelom očeve imovine kao utješnom nagradom. Znači jedino kad je majka bila ostavitelj ili kad su iza muškog ostavitelja ostale samo kćeri, nije bilo izigravanja i nepoštivanja odredbi Ogz-a ili potkupljivanja i svađa, već je sve brzo i čisto bilo riješeno.³²⁶ Tako se slala poruka da ukoliko nema „vrijednije“ osobe, što je podrazumijevalo bilo kojeg muškarca (sina) da naslijedi ostavštinu, tek su tada žene (kćeri) bile dostojne naslijediti očevu imovinu. Iako je Ogz možda imao dobru namjeru u izjednačavanju ženskih s muškim nasljednicima, nije imao dovoljno snažan sistem zaštite već je bio dosta fleksibilan i nije pružao nikakav sustav koji bi se pobrinuo da se ta jednakost dosljedno sprovede. Najveća mana mu je bila neravnopravnost spolova u njegovim drugim odrednicama koje se nisu ticale nasljedstva, a koje su posredno utjecale na to da su žene bilo izigrane ili isključene iz oporuke i izvlaštene od ostavine.

Ovakva je načelna jednakost, a zapravo nejednakost trajala kroz cijelo postojanje Kraljevine Jugoslavije. Naknadnim novelama Ogz-a (koje, doduše, nisu vrijedile na području uže Hrvatske i Slavonije) i već spomenutom *Predosnovom* koja nikad nije zaživjela, nastojale su se poboljšati neke odrednice u vezi nasljednog prava žena. Željelo se poboljšati vrlo nepovoljan položaj udovice što se tiče nasljednog prava kako bi ona dobila $\frac{1}{4}$ ostavštine, a u konkuriranju s roditeljima, pola ostavštine.³²⁷ Zatim se zastupalo kako ugovor o mirazu, koji bi

³²³ Vuković, 1955: 215.

³²⁴ Vuković, 1955: 196.

³²⁵ Krešić, 2012: 1113.

³²⁶ Isto.

³²⁷ Eisner, B. i Pliverić, M. (1937) Mišljenja o predosnovi građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju. Zagreb: Pravničko društvo u Zagrebu: 352.

sklopio treći sa suprugom (zaručnikom) mora biti u interesu žene. Također u *Predosnovi* se dopustilo da vanbračna kćer (unuka) zahtijeva miraz ne samo od vanbračne majke, već i od njezinih roditelja.³²⁸ Potom, kao još jedna napredna odrednica *Predosnove* smatra se činjenica da se više nisu sve stvari koje su bile u vlasništvu žene smatrale muževim vlasništvom (nakit, dragulji i druge dragocjenosti smatrale su se ženinima), osim stečevina koja je i dalje bila muževa.³²⁹ No, sve to ne nosi neku veliku važnost pošto novele Ogz-a nisu vrijedile za područje koje se ovdje obrađuje (srednja Hrvatska), a *Predosnova* nikad nije zaživjela, tako da je ženin položaj, što se tiče nasljednog prava, ostao isti.

6. Ogz i obiteljsko pravo; žena kao supruga, žena kao majka, razvedena žena i udovica

Žena je nosila tradicionalnu ulogu kćeri, supruge i majke. Ta je uloga bila najznačajnija uloga u društvu i u životu općenito te ju je obilježavala u svakom pogledu. Kako su ova najznačajnija područja ženina života bila pravno regulirana? Zakoni i odredbe kojima su se regulirale ženidba i brak te obiteljski život općenito, bile su osnova društvenog uređenja pošto su uređivala nečiji život iznutra prema van, odnosno pravno su regulirala osnovnu jedinicu društva – obitelj, iz koje sve proizlazi.

Što se tiče zakona o ženidbi i obitelji, na tom je polju vladalo isto stanje kao i na drugim područjima kojima se ovaj rad bavi; potpuna zbrka. Vlastodršci Kraljevine Jugoslavije nisu unificirali ženidbeno pravo i ono je ostalo rascjepkano i nedorečeno do kraja Drugog svjetskog rata.³³⁰ Svaka od 6 pokrajina imala je svoje ženidbene propise.³³¹ Zajednička karakteristika Ogz-a i općenito svih propisa i uredbi koje su uređivale odnose u obitelji na području Hrvatske u međuratnom razdoblju, bio je fokus na jačanju kolektiviteta i gušenju individualizma.³³² Stoga su propisi koji su uređivali i kontrolirali obiteljske odnose bili usmjereni na postizanje većih, društvenih ciljeva u korist države.³³³ Dakle, uzmemo li u obzir da su i za bračno pravo vrijedili obiteljsko- pravni propisi koji su nastali još početkom 19. stoljeća, *Opći austrijski građanski zakonik* ili *Kodeks kanonskog prava* koji je bio konzervativan i koji je vukao patrijarhalne

³²⁸ Eisner, Pliverić, 1937: 172.

³²⁹ Eisner, Pliverić, 1937: 178.

³³⁰ Prokop-Kulenović, A. (1946) Ravnopravnost žene, braka i porodica: po Ustavu FNRJ. Zagreb: Antifašistička fronta žena Hrvatske: 11.

³³¹ Prokop-Kulenović, 1946: 11.

³³² Rešetar, B. (2012). Pravna zaštita na (zajedničku) roditeljsku skrb – Svezak I. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera: 15.

³³³ Rešetar, 2012: 15.

vrijednosti iz pradavnih vremena, jasno nam je kako ti zakoni nisu mogli odgovarati stvarnom stanju stvari u braku i obitelji te nisu mogli zaštititi ženu i izjednačiti je s muškarcem već su dalje podržavali njen podređen položaj.³³⁴

6.1. Ogz i muž kao glava obitelji i kao ženin zakonski skrbnik

Ukoliko se nije radilo o sklapanju valjanog braka, o rastavi ili o razvodu braka, nego se radilo o građanskopravnim posljedicama sklopljenog braka, rastave i razvoda braka, vrijedilo je za sve pripadnike područja uže Hrvatske i Slavonije, osim onih koji su sklapali islamski brak, bračno pravo Ogz-a.³³⁵ Prokop-Kulenović navela je, kao osnovnu karakteristiku propisa bračnog prava prema Ogz-u, neravnopravni položaj muža i žene³³⁶, a nije ni čudno pošto taj zakonik vuče korijene od raznih propisa Josipa II. o braku (*dvorski dekret od 30. kolovoza 1782. i carski patent od 16. siječnja 1783.*)³³⁷ Kao glavni ton tih propisa bio je nadmoćan položaj muža nad ženom. Sve je polazilo od duboko ukorijenjene i naslijeđene tradicije o ženi kao o manjem, slabijem biću kojemu treba očeva/ muževa zaštita i vodstvo. Kad se ženu shvaćalo kao takvu i nije joj se dalo ikakvo priznanje, logično je kako su zakonski propisi reflektirali to mišljenje. Stoga je ženin život bio reguliran strogim, ograničavajućim, snishodljivim odredbama te ju se stavljalo u isti koš s malom djecom i mentalno zaostalim osobama.

Ogz je određivao muža kao glavu obitelji.³³⁸ U skladu toga, on je upravljao kućanstvom, a žena je bila njegov pomoćnik / sluga, podređena u svakom pogledu. Od nje se očekivalo da bude poslušna i ne postavlja pitanja te ne izražava svoje mišljenje, najbolje je bilo da ga ni nema. Odredbom članka 91. Ogz-a, mužu je dano da zastupa ženu, dok je njoj to pravo bilo uskraćeno, a uz pravno zastupanje, muž je imao dužnost uzdržavati ženu i obitelj sa svojom imovinom.³³⁹

Ta se odrednica, da je muž obvezan zastupati svoju ženu u svim prilikama, tumačila na različite načine. Neki su smatrali da je time mužu dano pravo da zastupa ženu bez posebne punomoći u svim slučajevima, dakle u tom smislu muž bi imao puno svojstvo zakonskog zastupnika (kako to ističe čl. 1034 Ogz-a).³⁴⁰ Drugi su bili mišljenja da mužu pripada pravo

³³⁴ Prokop-Kulenović, 1946: 21.

³³⁵ Eisner, B. (1935.) Međunarodno, međupokrajinsko (interlokalno) i međuvjersko bračno pravo Kraljevine Jugoslavije, Zagreb: tisak „Tipografija“ d. d.: 13.

³³⁶ Prokop-Kulenović, 1947: 21.

³³⁷ Lovrić, E. (1900.) Studije iz ženidbenoga prava, II. Ženidba i njezini bitni momenti. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare: 38.

³³⁸ Ribić, 2019: 26.

³³⁹ Rušnov, 1881: 38.

³⁴⁰ Eisner, Plivarić, 1937: 147.

zastupati ženu bez posebne punomoći samo ukoliko mu je zakon prepustio upravu nad njenom (ženinom) imovinom do njenog opoziva (čl. 1238 Ogz-a), a inače samo ukoliko ga je žena izričito ovlastila.³⁴¹ Pravo (i dužnost) muža da zakonski zastupa i uzdržava ženu, bila je vezana uz činjenicu da je muž (isprva) jedini snosio materijalne terete braka, pošto se žena nije smatrala sposobnom da u bilo kojem smislu financijski pridonese kućanstvu.

Žene su se nakon Prvog svjetskog rata počele zapošljavati, a kad je nastupila kriza (krajem 1920-tih) i više nije bila dovoljna samo jedna plaća da uzdržava cijelu obitelj, zapošljavanje žena postalo je masovnije. Stoga se postavlja pitanje zašto zakonodavci nisu uzeli u obzir tu veliku promjenu i prilagodili, odnosno modernizirali zakonske odrednice Ogz-a. Dakle, Kraljevina SHS nije svojim propisima jasno regulirala položaj žena pa je posljedica bila da je kćer (žena) prvo bila pod vlasti oca, a kad se udala, prelazila je pod skrbništvo muža.

Nakon što je žena sklopila brak, njezina je imovina postala muževom, odnosno člancima od 1227. do 1229. Ogz-a, određeno je da miraz supruge, koji se sastoji od gotovog novca, vrijednosnih papira, zadužnica i drugih potrošnih stvari, nakon sklopljenog braka postaju vlasništvo supruge, tako da ih muž može po volji rabiti, potrošiti, otuđiti (prodati, darivati), uništiti i sl.³⁴² A pokretnine (odnosno pokretne nepotrošne stvari) koje su dane u ime miraza (primjerice, pokućstvo, nekretnina, marva, konji itd.) i nepokretnine ostaju vlasništvo žene, a muž ima pravo njihova uživanja.³⁴³

Tadašnje je stajalište europskog zakonodavstva bilo da je za zakonsko bračno imovinsko pravo mjerodavno domovinsko pravo muža u vrijeme sklopljenog braka, stoga se je i austrijsko pravo držalo toga.³⁴⁴ Dakle, slijedom toga člankom 16. *Zakona o opštinama* od 14 marta 1933. i čl. 12. *Zakona o gradskim opštinama* od 22 jula 1934., žena je dobivala zavičajnost po svom mužu, čak i u slučaju zakonitog razvoda.³⁴⁵ Žena je, kao svoje pravo i dužnost po Ogz-u, bila dužna preuzeti prezime svoga muža i ići s njim u njegovo prebivalište.³⁴⁶ Dakle, za austrijsko je zakonodavstvo bilo mjerodavno domovinsko pravo muža, no jugoslavenski *Zakon o*

³⁴¹ Isto.

³⁴² Rušnov, 1881: 394.

³⁴³ Posilović, S. i Rušnov, A. (1905) Pučki pravnik ili Pravni katekizam: Izvadak svih gradjansko-pravnih zakona u pitanjih i odgovorih protumačenih praktično i razumljivo za svakoga: sa obrazci privatnih izprava i podnesaka: pravni priručnik za svakoga nepravnika. Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli): 23.

³⁴⁴ Eisner, 1935: 102.

³⁴⁵ Zakon o opštinama : izglasan u Narodnoj Skupštini Kraljevine Jugoslavije 23 II 1933, u Senatu Kraljevine Jugoslavije 9 III 1933: obnarodovan u "Službenim Novinama Kraljevine Jugoslavije" 15 aprila 1933: 7. i Subotin, S. i Stevanović, M., „Zakon o gradskim opštinama sa komentarom“ (1934). Jugoslavija (1929-1941). Zakoni:12.

³⁴⁶ Prokop-Kulenović, 1947: 22.

državljanstvu od 21. rujna 1928. člancima 10. i 29. odredio je kako žena udajom ne gubi državljanstvo koje je dosad imala po porijeklu.³⁴⁷

Dalje, nadmoćnost se oca iščitavala i u činjenici da je zakonito dijete stjecalo njegovo državljanstvo, dok ga je nezakonito dijete stjecalo po majci.³⁴⁸ No ako se to nezakonito dijete pozakonilo legitimacijom, ono bi steklo državljanstvo svog oca (čl.8).³⁴⁹ To je vrijedilo samo za maloljetnu djecu, dok su punoljetna i nakon pozakonjenja zadržavala prvotno državljanstvo svoje majke.³⁵⁰ Princip da žena u državljanstvu mora slijedit svoga muža, svoje je opravdanje vukao iz povijesne tradicije jedinstva obitelji i isključivosti muževe vlasti.³⁵¹

Proglašenjem nevaljalosti braka žena je izgubila (muževo) državljanstvo. Čl. 12 *Zakona o državljanstvu* određivao je da „brakom vezana žena ne može sama za sebe sticati državljanstvo Kraljevine prirođenjem.“³⁵² No prema članku 11. državljanstvo je imalo apsolutni utjecaj samo na maloljetnu djecu, dok je žena pod određenim uvjetima ipak mogla ne slijediti muža u stjecanju jugoslavenskog državljanstva.³⁵³ *Zakon* je dopuštao ženi da se može odreći po mužu stečenog državljanstva, ako je formalnom izjavom zadržala državljanstvo po podrijetlu. Članak 42 *Zakona o državljanstvu* pod *Materijalni propisi* uvijek je davao prednost očevu državljanstvu te su zakonska djeca mlađa od 21 godinu stjecala majčino državljanstvo jedino ako otac nije bio živ, a nezakonita djeca mlađa od 21 uvijek su nasljeđivala državljanstvo nezakonite majke.³⁵⁴ Dakle, ako nije bilo oca, i zakonita su djeca mogla steći majčino državljanstvo, ali to im je dano kao zakonska mogućnost, a ne nužnost.³⁵⁵

6.2. Ogz i žena kao majka; štitništvo i skrbništvo

Nakon što se žena udala, njezina prirodna i bračna dužnost, bila je da ima djecu. Bitno je spomenuti poražavajuću statistiku i okolnosti pod kojima je uopće žena „ispunjavala svoju bračnu dužnost“. Prokop- Kulenović uputila je na zapreke koje su se stavljale broju porođaja,

³⁴⁷ „Zakon o državljanstvu Kraljevine Jugoslavije sa uredbom za njegovo izvršenje“ (1934). Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd: Izdavačka knjižnica Gece Kona: 54.

³⁴⁸ Eisner, B. (1935) Medjunarodno, medjupokrajinsko (interlokalno) i medjuvjersko bračno pravo Kraljevine Jugoslavije. Zagreb. Tisak Tipografije: 96.

³⁴⁹ „Zakon o državljanstvu Kraljevine Jugoslavije sa uredbom za njegovo izvršenje“ (1934). Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd: Izdavačka knjižnica Gece Kona: 51.

³⁵⁰ Cavalieri, C. (1935) Komentar Zakona o državljanstvu Kraljevine Jugoslavije. Zagreb: vlast. nakl.: 30.

³⁵¹ Cavalieri, 1935: 33.

³⁵² „Zakon o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca : sa uredbom o njegovom izvršenju“ (1929) Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd : Izdavačka knjižarnica Gece Kona: 56.

³⁵³ „Zakon o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca : sa uredbom o njegovom izvršenju“ (1929) Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd : Izdavačka knjižarnica Gece Kona: 55.

³⁵⁴ „Zakon o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca : sa uredbom o njegovom izvršenju“ (1929) Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd : Izdavačka knjižarnica Gece Kona: 105-106.

³⁵⁵ Cavalieri, 1935: 115.

odnosno nedostatak primalja na selu gdje ih nije bilo dovoljno.³⁵⁶ Potom se osvrnula na strašne okolnosti pod kojima su se seljačke žene morale snalaziti i brinuti o svom porođaju. Radile su do samog porođaja te su rađale bez stručne pomoći, pa je smrtnost bila vrlo velika, a ako nisu umrle pri porodu, čest je slučaj bio da su ostajale trajnim invalidima.³⁵⁷ Iako su se spomenuti problemi donekle pokušali riješiti budućim zakonima, poput *Zakona o zaštiti radnika*, *Zakona o osiguranju radnika* i dr., ti su zakoni obuhvaćali relativno mali broj žena i u praksi su se slabo poštovali jer nije bilo političke volje za njihovo provođenje.³⁵⁸ Dakle, oni su davali neka prava ženama u tim najtežim danima, ali bili su nedostatni da bi konkretno pridonijeli poboljšanju položaja žena, već su zahvaćali samo neke momente u životu žene.

Dakle, nakon što je žena sve to pretrpjela i postala majkom, Ogz joj je dao inferiorniji položaj roditelja pred mužem (ocem), time što je priznavao očinsku, a ne materinsku vlast. Iako su odnosi roditelji-djeca obrađeni pod terminom „zajedničkih prava i dužnosti roditelja“ pod člankom 139. do 146., realno je pravo majke bilo ograničeno na tjelesnu njegu djeteta, dok je o njihovom odgoju odlučivao otac (čl. 147 - 149 Ogz).³⁵⁹ Očinsku vlast dalje je podupirala odrednica zakona koja je konstatala da ako se roditelji ne mogu složiti u vezi odgoja svoje djece (odnosno rukovođenja djecom), u tom slučaju odlučivao je otac. Također, otac je imao pravo odrediti zanimanje djeteta.³⁶⁰

Prava nemoć i nazadnost *Zakona*, vidi se pri odredbama koje su se ticale štitništva i skrbništva.³⁶¹ Odrednica koja je propisivala da se majkama i bakama koje su postajale tutoricama treba postaviti sutotor (čl. 211. Ogz-a), bila je dokaz muževe/očeve nadmoćne pozicije u obitelji.³⁶² Na području Hrvatske i Slavonije prvi je bio pozvan za štitnika / skrbnika djed po ocu, a tek iza njega majka, a otac je mogao isključiti majku od štitništva (čl. 198).³⁶³ Po tom je članku štitnik u prvom redu bio onaj koga je otac oporukom odredio, a u drugom redu djed s očeve strane (čl. 198), a tek u trećem redu zakonska majka i to je ovisilo o očevoj vlasti (čl. 198).³⁶⁴ Također je, *Zakon o sudskom vanparničnom postupku*, pod člankom 17., *Postavljanje skrbnika i pomoćnika*, predviđao i dao ocu moć da, u oporuci, isključi majku od

³⁵⁶ Prokop-Kulenović, 1946: 10.

³⁵⁷ Prokop-Kulenović, 1946: 10.

³⁵⁸ Prokop-Kulenović, 1946: 24.

³⁵⁹ Rušnov, 1881: 56.

³⁶⁰ Prokop-Kulenović, 1946: 24.

³⁶¹ Štitništvo je postojalo kad se briga odnosila na maloljetne osobe, a skrbništvo gdje se briga odnosila na punoljetne osobe.

³⁶² Rušnov, 1881: 76.

³⁶³ Rušnov, 1881: 74.

³⁶⁴ Isto.

skrbništva.³⁶⁵ Dakle, nitko nije mogao biti štitnik koga je otac isključio, a osim zakonite majke i bake, žene nisu mogle biti štitnice/ tutorice, čak ni nezakonita majka nije mogla biti štitnikom/ tutoricom vlastitom djetetu (čl. 192).³⁶⁶

Što se ticalo vanbračne djece, Ogz je pravno konzervirao njihovu neravnopravnost prema bračnoj djeci i na taj ih je način diskreditirao kao sramotnu, obespravljenju, moralno manje vrijednu.³⁶⁷ Čl. 165 Ogz-a isključivao je nezakonitu djecu od svih eventualnih prava koje su ta djeca mogla dobiti od obitelji i rodbine, „ona nemaju prava ni na ime očeve porodice, ni na plemstvo, grb i druga preimućstva roditelja; ona nosi prezime matere.“³⁶⁸ A to se, očito, smatralo najvećom sramotom. Iako Ogz nije uvažavao priznavanje očinstva, ipak je dao vanbračnom djetetu (stoga i majci), u svakom slučaju, pravo na uzdržavanje.³⁶⁹

Ogz je pravno regulirao *Zakonsko ustanovljenje o rođenju zakonitom* (čl. 137 i čl. 138 Ogz-a), što je značilo da je određivao koliko minimalno vremena treba proći od završetka ženinog prvog braka do njezine ponovne udaje (i moguće trudnoće).³⁷⁰ Što se tiče takvih slučajeva, određivao je čl. 121. Ogz da se u slučaju ako se majka pri ponovnoj udaji nije držala roka čekanja, djetetu postavi skrbnik radi zaštite njegovih prava.³⁷¹ Znači, Ogz je praktički pravno uzakonio da se majci oduzme vlastito dijete, ukoliko bi se majka udala prije nego joj je zakon dopustio da se ponovno uda.

Vanbračnom se ocu nije priznavala očinska vlast, nego se djetetu davao štitnik (čl. 165 i 166). Majka je imala pravo odgojiti svoje (izvanbračno) dijete, ali opet, ukoliko se (vanbračna) majka pokazala „nesposobnom“ odgojiti svoje dijete, vanbračni otac imao je pravo i dužnost oduzeti joj to dijete i držati ga kod sebe ili ga smjestiti, gdje je postojala garancija za odgovarajući odgoj djeteta.³⁷² Dakle, vanbračni otac je imao pravo oduzeti majci dijete zbog subjektivne procjene da je ona nesposobna za odgoj tog djeteta, ali ne da se on brine za to dijete već da ga daje u neku instituciju. Ovo je već treća odrednica zbog koje je bilo dozvoljeno oduzeti majci vlastito dijete ne mareći za dobrobit djeteta već u službi postavljanja svojevrsnog primjera za ostale ili neke lekcije kojom je država htjela demonstrirati svoju moć.

³⁶⁵ Žilić, F. i Šantek, M. (1934). *Zakon o sudskom vanparničnom postupku (Vanparnični postupak)*, Zagreb: Tisak „Tipografija“ d. d. u Zagrebu: 56.

³⁶⁶ Rušnov, 1881: 73.

³⁶⁷ Prokop-Kulenović, 1946: 24.

³⁶⁸ Rušnov, 1881: 65.

³⁶⁹ Eisner, Pliverić, 1937: 200.

³⁷⁰ Eisner, Pliverić, 1937: 205-206.

³⁷¹ Eisner, Pliverić, 1937: 206.

³⁷² Eisner, Pliverić, 1937: 225.

Ovdje ćemo spomenuti i *Krivični (kazneni) zakonik* (27.1.1929.) koji je u neku ruku pružao zaštitu ženama, tako što je zakonski propisao da je otac dužan ispunjavati svoje dužnosti u bilo kojem pogledu; „Ko zavede kakvo žensko lice i s njima rodi dijete, plaća troškove oko porođaja i babina i ispunjavat će ostale očinske dužnosti.“³⁷³ U *Kaznenom zakoniku* izloženo je, u kojim će se slučajevima zavođenje u isto vrijeme kažnjavati i kao zločin i kao prijestup.³⁷⁴ Čak se i propisivala kazna zatvora za muškarce koji su spavali sa ženama, a nisu ih potom oženili; „Ko zavede ili obeščasti kakvo žensko lice uz obećanje da će sa njime zaključiti brak, pa to obećanje ne izvrši, kriv je za prestupak i biva kažnjen zatvorom od jednog do tri mjeseca. Obeščaćena osoba ima pravo da traži naknadu prema čl. 1328. Ogz-a i čl. 506. Krivičnog zakonika.“³⁷⁵

Žena je tim zakonom (*Kaznenim*) i *Zakonom o izvršenju kazne lišenja slobode* (16.2.1929) na neki način dobila pravnu zaštitu od silovanja (ali ovdje nije bilo uključeno silovanje u braku), odnosno silovanje je smatrano više nego povredom osobne slobode.³⁷⁶ *Zakon o suzbijanju polnih bolesti*, u čl. 8 zabranjuje prostituciju, „Svaka prostitucija kao i držanje javne kuće je zabranjeno i kažnjivo djelo po propisima Krivičnog zakonika Glava XXIV“.³⁷⁷ Taj članak (24.) govori o nužnoj obrani od napada i da protupravno djelo nije ono koje se učinilo u obrani, a „ako učinilac prekorači granice odbrane, sud mu može ublažiti kaznu po slobodnoj oceni, a neće ga kazniti ako je on ovo prekoračenje učinio usled jake razdraženosti, prepasti ili straha.“³⁷⁸

Dakle, *Kaznenim* je zakonom (i još nekim zakonima vezanim uz njega) uvedeno mnogo konkretnih mjera kojima se zaista željelo kaznenopravno zaštititi ženu. Njime je žena postala pravni subjekt, nije se smatrala skrbništvom svog muža, a preljub se počeo ravnopravno kažnjavati, i prema muškarcima i prema ženama. Usprkos tome svemu, *Zakonik* je zadržao ideju o mužu kao vlasniku svoje supruge, budući da nije predviđao kaznu za silovanje u braku te se često naglašavalo kako je sudska praksa i nakon donošenja *Kaznenog zakonika* i dalje radila pod utjecajem starih propisa.³⁷⁹

³⁷³ Vlačić, Lj. N. (1909) *Austrijsko bračno (ženidbeno i udadbeno) pravo*, Spljet: hrvatska štamparija, Trumbić i drug: 14.

³⁷⁴ Vlačić, 1909: 14.

³⁷⁵ Vlačić, 1909: 14.

³⁷⁶ Šilović, J. i Frank, S. (1936). *Kazneno pravo: prema krivičnom zakonu od 27. januara 1929. i zakonu o izvršivanju kazni lišenja slobode od 16. februara 1929.* Zagreb: Tisak i naklada Jugoslavenske štampe: 6.

³⁷⁷ „Zakon o suzbijanju polnih bolesti“, Jugoslavija (1929- 1941). Zakoni. Beograd: s. n: 3.

³⁷⁸ Šilović, J. i Frank, S. (1929). *Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca od 27. januara 1929.* Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Tisak i naklada Jugoslavenske štampe: 11.

³⁷⁹ Ograjšek Gorenjak, 2014: 250.

6. 3. Crkveno bračno pravo i Ogz; žena kao razvedenica (rastava od stola i postelje) i uzdržavanje

Ono što se danas smatra vrlo nazadnim jest činjenica da je u Hrvatskoj i Slavoniji kroz čitavo vrijeme postojanja stare Jugoslavije za katolike (i istočno pravoslavne) vrijedilo crkveno ženidbeno pravo kojeg Ana Prokop-Kulenović ocjenjuje *ekskluzivnim, netrpeljivim, konzervativnim* te ističe kako u njemu vlada tradicionalna neravnopravnost između muškaraca i žena.³⁸⁰

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji vrijedilo je kanonsko pravo i konfesionalni brak još od kad je na temelju potpisanog *Konkordata* sa Svetom Stolicom 1855. godine, stupio na snagu *Zakon za ženidbe katolika u carevini austrijskoj i Naputak za duhovne stolove u cesarevini austrijskoj glede stvari ženidbenih* (1856).³⁸¹ Time je prestalo vrijediti poglavlje *Općeg građanskog zakonika* za ženidbe Katolika, a jedino što ih se dalje ticalo bile su samo građansko-pravne posljedice braka. Takvo je pravno stanje ostalo vrijediti za katolike u nekadašnjoj Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji do kraja Drugog svjetskog rata.³⁸²

Dakle, crkveni su sudovi bili ti koji su provodili suđenja u slučajevima rastave braka i svećenici su često bili suci.³⁸³ To je bio način da Crkva izražava svoju moć i nadzire brak i obitelj u svakom pogledu te ih koristi kao sredstvo za kontroliranje šireg društva. No problem je bio i u tome što je svaka vjerska zajednica imala pravo samostalno uređivati ženidbu, a uz to vladala je velika teritorijalna rascjepkanost, zato što je na nekim područjima (npr. u današnjoj Hrvatskoj u Međimurju) vrijedilo i civilno sklapanje i razvrgnuće braka (jer je Međimurje do 1918. bilo izravno pod mađarskom upravom i tamo je vrijedilo i dalje mađarsko građansko pravo). To nam sve ocrta kako nije postojalo jedinstveno iskustvo žena što se tiče ženidbe, odnosno žene su bile u različitim položajima iz pokrajine u pokrajinu. Prokop- Kulenović takvo stanje svodi na nevoljkost vladajuće klase da išta promijeni, a ta se nevoljkost i ne napredovanje reflektira i izrađenim projektom građanskog zakona u bivšoj Jugoslaviji (*Predosnova*) koji je u cijelosti zadržao nazadni crkveni brak.³⁸⁴

Teško i dekadentno stanje stvari koje je uzrokovalo crkveno ženidbeno pravo, najviše je dolazilo do izražaja u slučajevima rastave, odnosno nemogućnosti rastave, i posljedično, žena

³⁸⁰ Prokop-Kulenović, 1946: 19.

³⁸¹ Ribić, K. (2019). Bračno pravo Kraljevine Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku: 3.

³⁸² Ribić, 2019: 3.

³⁸³ Prokop-Kulenović, 1946: 14.

³⁸⁴ Prokop-Kulenović, 1946: 21.

u konkubinatu. Crkveni brak nije poznavao rastavu, već je postojalo odvajanje od stola i postelje, a čl. 111. Ogz-a nalagao je kako se brak katolika može razriješiti samo smrću ženidbenog druga.³⁸⁵ Rastava od stola i postelje zapravo je bila dozvola za razdvojeni život supružnika koji su i dalje, u pravnom smislu, bili oženjeni i nisu se smjeli ženiti s nekim drugim.³⁸⁶ Kao jedan od uzroka rastave od stola i postelje naveo se odlazak muža među svećenike, a tad je njegova žena, ako se smatrala starom i nesposobnom uzdržavati se, morala ići u manastir.³⁸⁷ Slijedom toga, žena je, po kanonskom pravu i nakon odvajanja od stola i postelje bila vezana za svog muža, dokle god netko od njih nije umro.³⁸⁸

Posljedično, dolazilo je do mnogo slučajeva gdje su parovi bili prisiljeni živjeti u konkubinatu ili prilježnosti i imati nezakonitu djecu (a posljedice toga, uvijek su teže pogađale žene i izvanbračnu djecu, negoli muškarce).³⁸⁹ Položaj žena u konkubinatu bio je često vrlo težak i ponižavajući.³⁹⁰ Na selu su takve žene bile u težem položaju nego one u gradu jer su ih na selu svi poznavali i vladalo je više patrijarhalno okruženje. Seljačke su žene i njihova nezakonita djeca, stoga, bila podložnija verbalnom izrugivanju, teškim optužbama (žene se nazivalo kurvama) i fizičkim napadima (bacalo se kamenje). Gradske žene su bile u malo boljem položaju pošto je tamo zajednica bila šira te se često nije znalo za njih.³⁹¹ I onda kada je otac izražavao stvarnu inicijativu da poboljša položaj žene i djeteta i zakonski prizna svoju (nezakonitu) djecu, zakon kao da im je namjerno otežavao. Djeca su mogla postati zakonita tek kad bi se njihovi roditelji vjenčali, a to je bilo nemoguće ako je prva supruga njihova oca još bila na životu.³⁹²

Sam postupak rastave bio je dug i bolan. Supružnicima nije bilo dopušteno rastati se dozvolom od bračnog suda već su dopuštenje morali tražiti prvo od svećenika koji je imao dužnost pokušati ih pomiriti i to čak tri puta (u razmaku od 8 dana).³⁹³ Potom je bračni sud dodijelio istražitelja koji je na svoju ruku prosudio tko je kriv za rastavu, je li to žena, muž ili su oboje jednako krivi. Čak su se i tokom istrage supružnici pokušavali prisiliti na pomirbu. U proces istrage pozivali su se i svjedoci, a istraga se završavala kad optužena strana (suprug ili

³⁸⁵ Rušnov, 1881: 45.

³⁸⁶ Ribić, 2019: 25.

³⁸⁷ Ribić, 2019:25.

³⁸⁸ Rušnov, 1881: 45.

³⁸⁹ Dobrovšak, 2005: 95.

³⁹⁰ Isto.

³⁹¹ Isto.

³⁹² Isto.

³⁹³ Ribić, 2019: 26.

supruga) potpiše priznanje i kad dva svjedoka posvjedoče tom priznanju.³⁹⁴ Postojala je mogućnost da se rastava ne dozvoli, tad bi se supružnici morali vratiti bračnom životu kao da se ništa nije dogodilo.³⁹⁵

Pod rastavu se podrazumijevalo i uzdržavanje, a po Ogz-u muž je bio dužan dati uzdržavanje svojoj ženi koja ga je ostavila, sve dok sud nije odlučio drugačije (nakon brakorazvodne parnice).³⁹⁶ Prema tom žena koju je muž ostavio imala je pravo na alimentaciju primjereno njenom staležu i muževom imetku, sve dok se opet ne uda ili ne umre, bez obzira na razlog muževa odlaska/ prekida.³⁹⁷ Isto joj je pravo pripadalo ako je ona ta koja je prekinula vezu i ostavila muža, također razlog nije bilo važan.³⁹⁸ Žena je, također, bila dužna uzdržavati muža, ukoliko je imala imetak, a on nije imao ništa s čim bi se mogao uzdržavati (čl. 1264 Ogz).³⁹⁹ Mirovina je općenito služila kao alimentacija jer je i dalje bilo uobičajeno da je muškarac taj koji je zaposlen i prehranjuje svoju obitelj.⁴⁰⁰ Pravo na tu imovinu imala je samo supruga (nakon muževe smrti) i do ponovne udaje te djeca, muška do punoljetnosti ili završetka školovanja, a ženska do udaje.⁴⁰¹

Bitno je spomenuti i *Zakonu o činovnicima* iz 1931. godine, kojim „Ženi rastavljenoj od muža po propisima rimokatoličke crkve ne pripada pravo na obiteljsku penziju“ (čl. 147).⁴⁰² A to pravo žena-udovica je mogla izgubiti ako se zaposlila, bila osuđena za kazneno djelo ili izgubila državljanstvo. Također, ono što valja napomenuti jest činjenica da muž nije imao pravo primati obiteljsku mirovinu nakon smrti žene-službenice.⁴⁰³

Crkveno ženidbeno pravo izazvalo je mnogo nezadovoljstva državnih institucija koje su smatrale nepoštenim nemogućnost pozakonjenja te djece.⁴⁰⁴ Stoga se Hrvatska i smatrala pravno zaostalom zemljom od strane drugih europskih država jer je u njima vrijedilo to nazadno bračno pravo Katoličke i Pravoslavne crkve jednako u Crkvi i državi, što nije bila praksa drugih europskih zemalja, a takvo je stanje ostalo kroz cijelo međuratno (i ratno) razdoblje.⁴⁰⁵ *Predosnova* je povećala broj razloga zbog kojih se mogao tražiti razvod braka i s tog je pogleda

³⁹⁴ Isto.

³⁹⁵ Ribić, 2019: 27.

³⁹⁶ Posilović, Rušnov, 1905: 14.

³⁹⁷ Posilović, Rušnov, 1905: 31.

³⁹⁸ Posilović, Rušnov, 1905: 14.

³⁹⁹ Rušnov, 1881: 404.

⁴⁰⁰ Grgić, 2020: 354.

⁴⁰¹ Grgić, 2020: 354.

⁴⁰² Vragović, A. (1931) *Zakon o činovnicima* : od 31. marta 1931. god. broj 36490 : (Č. Z.). Zagreb: Obnova: 56.

⁴⁰³ Grgić, 2020: 354.

⁴⁰⁴ Dobrovšak, 2005: 95.

⁴⁰⁵ Isto.

potencijalno išla k poboljšavanju stanja, ali nedovoljno.⁴⁰⁶ Iako je bračno pravo uređivala ne vodeći računa o shvaćanjima pojedinih crkva, vidi se kako zakonodavstvo Jugoslavije nije daleko napredovalo jer je i u nacrtu *Predosnove* bila zadržana vjerska formulacija braka.⁴⁰⁷

6.4. Ogz i žena kao udovica

I na kraju, postavlja se pitanje na koji je način Ogz štitio ženu kao udovicu. Njen položaj (kao udovice) diktiran je činjenicom da su čak postojale odredbe koje su određivale rok u kojem bi se žena opet mogla udati (tj. smjela) iza raspuštene ili smrću muža razriješene ženidbe.⁴⁰⁸ „Iza pravomoćnom osudom raspuštene ženidbe ili iza smrti muža ne može žena noseća prije porođaja, a kada je dvojba, da li je noseća, prije nego prođe 6 mjeseci, opet udati se. Nu ako po okolnosti i po svjedočanstvu vještaka nije vjerovatno, da je noseća, može poslije 3 mjeseci dati oprost u glavnom gradu Zagrebu.“ (čl. 120. Ogz)⁴⁰⁹ No, bilo je i nekih pozitivnih odredbi, poput toga da se žena osiguravala u slučaju muževe smrti s „uzmirazjem“, a to je „ono što mladoženja ili za njega tko treći daje nevjesti za umnažanje miraza, nema ga pravo uživati supruga dok je muž živ, ali ako nadživi muža, ima za svaki slučaj slobodno pravo vlasništvo kao uzmirazje pripisanih joj stvari. Ali opet nisu ga dužni dati ni mladoženja ni njegovi roditelji, ali ju je dužan zahtijevati od roditelja prema njihovoj mirovini.“ (čl. 1230. i 1231. Ogz)⁴¹⁰

Žena je dakle, donekle, bila osigurana kao udovica, odnosno imala je pravo na udovičku plaću, u slučaju da je muž bio zaposlen i primao je stalnu plaću. Ta je plaća dolazila udovici odmah poslije muževe smrti i isplaćivala joj se 3 mjeseci unaprijed, ali žena bi ju dobila samo onda ako je unaprijed dogovorena, no imala ju je pravo zahtijevati i ako nije bila unaprijed ugovorena (čl. 1242-1244 Ogz).⁴¹¹ Međutim ako se žena udala, izgubila je pravo na udovičku plaću, no i dalje je imala pravo na običajno uzdržavanje iz ostavštine, u trajanju od 6 mjeseci poslije muževe smrti; a ako je bila trudna imala je to pravo (na uzdržavanje) dok nije prošlo 6 mjeseci poslije porođaja, a za vrijeme dok je uživala ovo pravo, nije mogla primati udovičku plaću (čl. 1242-1244 Ogz).⁴¹² Ako je udovica imala djece, stekla je pravo uživanja i na muževo imanje, ali u jednakom dijelu kao i njezina djeca (najviše na ¼ imanja).⁴¹³

⁴⁰⁶ Eisner, Pliverić, 1937: 160

⁴⁰⁷ Eisner, Pliverić, 1937: 168.

⁴⁰⁸ Posilović, 1905: 21

⁴⁰⁹ Rušnov, 1881: 48.

⁴¹⁰ Rušnov, 1881: 394- 395.

⁴¹¹ Rušnov, 1881: 398.

⁴¹² Isto.

⁴¹³ Leček, 2000: 236.

Ogz je pod odredbama *Udovička crnina* u čl. 120 Ogz-a, propisivao ženi kad i pod kojim okolnostima smije, odnosno ne smije stupiti u novi brak (ako je trudna, nije se smjela ženiti dok ne porodi, a ako se sumnjalo da je trudna, nije smjela stupiti u novi brak prije isteka 6 mjeseci).⁴¹⁴ Ako je brak bio razriješen smrću muža, žena je izgubila pravo na: uzmirazje (čl. 1230.), na jutarnji dar (čl. 1232.), „na onaj dio imanja muževljeva, koje bi joj pripalo od dobara, koja su uzajamno unijeta u zajednicu“ (čl. 1234), na udovičko uzdržavanje (čl. 1242.), na nasljedstvo, koje joj je pripalo ugovorom o nasljeđivanju (čl. 1249.), „na ostavljeno plodouživanje imovine muža na slučaj da ga ona nadživi (čl. 1255.), na poslijetku na koristi koje je stekla od prijašnjeg muža uslijed posljednje volje“.⁴¹⁵

Člankom 154. *Zakona o činovnicima*, kćeri koje su se udale i izgubile pravo na penziju, u slučaju da su ostale udovicama, imale su pravo na obiteljsku penziju od oca, ali su morale dokazati da nisu imale pravo na obiteljsku penziju po mužu niti pravo na ikakvo uzdržavanje.⁴¹⁶

7. Zaključak

Rad je dao uvid u stanje zakonodavnog sustava ondašnje Kraljevine Jugoslavije u međuratnom razdoblju kroz konkretne zakone koji su tada bili na snazi kako bismo shvatili da je usprkos proklamiranoj demokratizaciji i liberalizaciji društva, skoro u cijelosti zadržano pravno stanje kakvo je bilo prije rata. Njegovim dubljim analiziranjem i proučavanjem jasno je kako su se neposredno nakon rata formirali konfliktni trendovi. U jednu se ruku pravne propise i zakone htjelo uobličiti kao socijalne mjere koje bi pomogle ugroženim ljudima i tako se htjelo smiriti poslijeratno stanje društva. S druge se strane nije htjelo uvesti neke značajne promjene koje bi imale konkretnu snagu promijeniti strukturu i odnose moći jer bi to predstavljalo nepoznanicu koja bi usto bila moguća ugroza i prijetnja stabilnosti poslijeratnog društva koju se htjelo postići. Tako se ženama omogućilo da se zaposle na nekim mjestima gdje prije rata nisu mogle raditi, ali im je uskraćeno daljnje napredovanje na tim mjestima kako ne bi stekle prave pozicije moći i u skladu s tim mogle utjecati na promjene u društvu, kao što su mogli muškarci.

Dalje, istraživanjem konteksta međuratne Jugoslavije, prikazan je položaj žena u poslijeratnom društvu koje je bilo sklono promjeni, ali isto tako sklono zadržavanju starog sustava. Istaknuta je važnost društveno-ekonomskog i povijesnog konteksta koji su imali značajan utjecaj na ondašnje razmišljanje pravnika i zakonodavaca, sastavljanje i proklamiranje zakona i općenito puta kojim su ti zakoni išli i svrhu koju su trebali ostvariti.

⁴¹⁴ Vlačić, 1909: 49.

⁴¹⁵ Vlačić, 1909: 49.

⁴¹⁶ Vragović, A. (1931) *Zakon o činovnicima* : od 31. marta 1931. god. broj 36490 : (Č. Z.). Zagreb: Obnova: 58.

U istraživačkom djelu analize diskursa, proučavanjem pravnih propisa i zakona koji su se donosili, zaključeno je kako su zakonodavci u poslijeratnim propisima u novostvorenoj državi nastavili podržavati, propagirati, a onda i pravno konzervirati stanje kakvo je bilo prije rata i sve one predrasude i ograničenja koja su pratila žene još od davnih vremena. Pošto žene nisu imale jednak status u obitelji, niti su imale pravo glasa, zakonodavci su nastavili njegovati njihov podređeni, drugorazredni položaj, bez prave inicijative i volje da ga promjene.

Kao dokaz tendencije zadržavanja pravnog stanja kakvo je bilo jest donošenje *Vidovdanskog ustava* koji je bio proširena verzija ustava Kraljevine Srbije. Taj je ustav uzakonio nejednakost biračkog prava i paternalistički odnos prema političkim i drugim pravima građana te su se svi sljedeći zakoni koji su se ticali političkih prava građana oslanjali na njega. Isto vrijedi i za *Opći građanski zakonik*, koji je svoje korijene vukao iz 18. stoljeća, a nakon Prvog svjetskog rata bio je jedini posredni i neposredni izvor građanskog prava na hrvatskom području. Dakle, zakonik koji je sadržavao mnoge odredbe koje su polazile još od feudalnog prava i patrijarhalne tradicije, poput priznanja muža/oca glavom obitelji i zakonskim zastupnikom žene, služio je kao uzor svim ostalim zakonima koji su uređivali građanske odnose te slijedom toga, žene nisu imale uvjete ni prilike za poboljšanje svog položaja. Ove tendencije dalje dokazuje činjenica da je većina zakona donesena u Kraljevini Jugoslaviji zasnovana po srpskim zakonima, primjerice, glavnina zakona o radu (*Zakon o zaštiti radnika* i *Zakon o osiguranju radnika*, oba iz 1922.) koji su napravljeni po uzoru na srpski *Zakon o radnjama*, potom *Zakon o narodnim školama* (1929.) koji je zapravo bio prerađeni *Zakon o narodnim školama bivše Kraljevine Srbije* i drugi.

Kako bismo razumjeli nesklonost ondašnjih zakonodavaca Kraljevine Jugoslavije za modernizacijom društva i uvođenjem konkretnih promjena koje bi doista pospješile položaj žena, bitno je istaknuti tradicionalnost koja je činila temelj novonastale države, a njezino utjelovljenje bila je obitelj Karađorđević koja joj je bila na čelu. Zakonodavci Kraljevine Jugoslavije sami su procijenili kako društvo nije bilo spremno i dovoljno snažno za konkretne promjene koje bi unaprijedile i modernizirale te izjednačile položaj žena. Ondašnji zakonodavci bili su spremni ženama dati minimum koji je trebalo dati da u očima javnosti ispadne kako se društvo doista mijenja i liberalizira, bez da se zapravo išta promjeni iz temelja. Stari sustav, tj. patrijarhalni obrasci i konzervativno mišljenje se zadržalo i njega se zakonodavci nisu željeli odreći.

Ono što je karakteriziralo ondašnju Kraljevinu Jugoslaviju, dakle, jest autoritaran i paternalistički odnos vlasti prema pravima građana, posebno političkim pravima. To je značilo kako građani nisu bili partneri vlasti, odnosno nadziratelji i jednaki čimbenici vlasti već su bili

pasivni objekti kojima se upravljalo „za njihovo dobro“, a često i protiv njihove volje. Taj je problem bio dublji i dolazio je iz činjenice da je takav odnos bio dio tradicije kraljevske kuće Karađorđević koja je samo prenesena u novu državu bez evaluacije je li zapravo prikladna za novonastalu situaciju i državno uređenje.

Nedostatak inicijative, volje i želje, neodlučnost i ne imanje hrabrosti da se posveti pažnje i da se uredi pravni sustav vidjelo se u postojanju šest različitih pravnih područja na kojima su vladali različiti građanski zakonici, a slijedom toga i različite razine slobode. Usprkos tome, bilo je pokušaja kojima se probalo slijediti ondašnje europske trendove, a najviše su se isticale socijalne mjere poput raznih zakona i propisa za zaštitu radnika, tako i žena dojlja i majki. No čak se i te pozitivne mjere vezane uz zaštitu zaposlenih majki, odredbe *Ustava* o načelnoj jednakosti biračkog prava ili odredbe Ogz-a o jednakom nasljeđivanju, nisu poštivale i sprovodile u realnosti jer nije bilo mehanizma, snage i volje da se iz temelja promjeni tradicionalnost društva koja je i dalje tetošena u novoj državi. Tako je iskustvo žena bilo drugačije iz područja u područje, odnosno iz regije u regiju te je ovisilo o različitim odrednicama raznih zakona koji su vrijedili za određena područja. Neunificirani i nejedinstveni pravni sustav često se mijenjao i ta nestabilnost i neujednačenost zakona, bila je velika prepreka za žene.

Iako su autoritarnost i pravni partikularizam bili djelom tradicije, nova vlast, odnosno vladajuća elita ih je nastavila propagirati i dalje. To je postigla neujednačenim zakonima, tj. zakonima koji su dalje ozakonili nejednakosti i ograničavanje sloboda te općih prava jer je to bio način na koji je vladajuća elita mogla kontrolirati višenarodnu, višenacionalnu državu u kojoj su napetosti bile visoke, a unutrašnje stanje vrlo nestabilno. Dakle, mnogi zakonici doneseni na početku nastanka Kraljevine Jugoslavije zapravo su se replicirali kroz cijelo postojanje Kraljevine, uz neznatne modifikacije kako uspostavljeni odnosi moći ne bi došli u opasnost.

8. Bibliografija

Knjige

- Čepulo, D. (2012). Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet
- Duranović-Janda, S. (1960). Žena u radnom odnosu, Zagreb: Naprijed Zagreb
- Gavella, N. (1986). Nasljedno pravo. Zagreb: informator
- Grgić, S. (2020) Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929- 1939. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Fakultet hrvatskih studija.
- Eisner, B. (1935.) Međunarodno, međupokrajinsko (interlokalno) i međuvjersko bračno pravo Kraljevine Jugoslavije, Zagreb: tisak „Tipografija“ d. d.
- Eisner, B. i Pliverić, M. (1937). Mišljenja o predosnovi građanskog zakonika za kraljevinu Jugoslaviju. Zagreb: Pravničko društvo u Zagrebu
- Engelsfeld, N. (1989). Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca- privremeno narodno predstavništvo, Zagreb: Biblioteka posebna izdanja
- Frankvoić, D., Godler, Lj., Lončar, Lj., Ogrizović, M., Pazman, D. i Tunkl, A. (1958). Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Iveljić, I. (2007). Očevi i sinovi, privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća, monografije iz hrvatske povijesti, Zagreb: Leykam international.
- Lovrić, E. (1900.) Studije iz ženidbenoga prava, II. Ženidba i njezini bitni momenti. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare
- Mazower, M. (2004). Mračni kontinent, Europsko dvadeseto stoljeće, Zagreb: Prometej Prometej
- Ograjšek Gorenjak, I. (2014). Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji. Zagreb: Srednja Europa
- Osiguranje radnika u Kraljevini Jugoslaviji (1937). Zagreb: Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu.
- Petranović, B. (1980). Istorija Jugoslavije 1918-1988 (prva knjiga). Beograd: Nolit Beograd

Petrović, V. (1957). Nezaposlenost i staranje o nezaposlenima u Jugoslaviji do 1941 godine : socijalno-politička razmatranja Beograd: Savezni zavod za socijalno osiguranje

Posilović, S. i Rušnov, A. (1905) Pučki pravnik ili Pravni katekizam: Izvadak svih građansko-pravnih zakona u pitanjih i odgovorih protumačenih praktično i razumljivo za svakoga: sa obrazci privatnih izprava i podnesaka: pravni priručnik za svakoga nepravnika. Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli)

Prokop-Kulenović, A. (1946). Ravnopravnost žene, brak i porodica po Ustavu federativne narodne republike Jugoslavije, Zagreb: Izdanje antifašističke fronte žena Hrvatske

Rešetar, B. (2012). Pravna zaštita na (zajedničku) roditeljsku skrb – Svezak I. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.

Šilović, J. i Frank, S. (1936). Kazneno pravo: prema krivičnom zakonu od 27. januara 1929. i zakonu o izvršivanju kazni lišenja slobode od 16. februara 1929. Zagreb: Tisak i naklada Jugoslavenske štampe

Šoljan- Bakarić, M. (1967). Žene Hrvatske u radničkom pokretu : do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve, Zagreb: Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske.

Vlačić, Lj. N. (1909) Austrijsko bračno (ženidbeno i udadbeno) pravo, Splet: hrvatska štamparija, Trumbić i drug

Časopisi

Adžija, B. (1921). Radnička zaštita, 28. veljače 1921., br.1.-2.: 9. God. 3 (1921). ½: 9.
Radnička zaštita, 28. veljače 1921., br.1.-2.: 11. God. 3 (1921). ½

Izvorni znanstveni članci u časopisima

Balkovec, B. (2016). Izborna zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918. – 1941.). *ČSP*, Vol. 48 No. 1: 197-216

Dobrovšak, Lj. (2005). Ženidbeno (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj. *Croatica Christiana periodica: časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 29 No. 56: 77-104

Jagić, S. (2008). “Jer kad žene budu žene prave...” Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće. *Povijest u nastavi*, Vol. 6 No. 11 (1): 77-100

Leček, S. (2001) „Dobila je kulike su roditelji davali, ni po zakonu!”. Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata”, *Povijesni prilozi* Vol. 21 No. 20: 221-246

Kosnica, I. i Protega, M. (2019). Politička prava u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: razvoj temeljnih obilježja. *Pravni vjesnik : časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku*, Vol. 35 No. 1: 139 - 156

Krešić, M. (2013). Nasljednopravna načela opsega građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 63 No. 5-6: 1095- 1117

Doktorske disertacije, magisteriji, diplomski radovi

Ribić, K. (2019). Bračno pravo Kraljevine Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Rudančić, M. (2017). Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.). Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet

Vujnović, M. (2008). Forging the Bubikopf nation: a feminist political-economic analysis of *Ženski list*, interwar Croatia's women's magazine, for the construction of an alternative vision of modernity. thesis, University of Iowa

Elektronički izvori

Župan, D. (n.d.). Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Pribavljeno 5.6.2021. s adrese <https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>

Izvorni zakoni

„Zakon o izbornom redu kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pitanja i odgovori“ (1910), Hrvatska (1868-1918) Zakoni. Zagreb: Hrvatsko društvo za pučku prosvjetu

„Zakon o izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ (1920.) : (ovaj Zakon obnarodovan je u "Službenim novinama" 3. septembra 1920. god.). Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

„Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 28.06.1921“, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 142A

„Zakon o osiguranju radnika. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“ (1922). Zakoni. Beograd : Ministarstvo socijalne politike

„Zakon o zaštiti radenika (1922.) : ovaj Zakon obnarodovan je u 128. broju "Službenih Novina" od 14. juna 1922. godine“. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb: Radnička štampa

„Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu : sa uputstvima za predlagачe kandidatskih lista i predsednika biračkih odbora“ (1923). Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, sv. 49

„Zakon o suzbijanju polnih bolesti“ (193-?), Jugoslavija (1929- 1941). Zakoni. Beograd: s. n

„Zakon o advokatima za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca : od 17. III. 1929. broj 21.560, proglašen u "Službenim novinama" od 19. III. 1929. : (s predgovorom i opaskama)“.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Naklada Društva odvjetnika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

„Zakon o unutrašnjoj upravi“ (1929). Jugoslavija (1929-1941). Zakoni. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona

„Zakon o sudijama redovnih sudova“ (1929). Jugoslavija (1929-1941). Zakoni. Beograd : Izdavačka knjižarnica Gece Kona

„Zakon o opštinama : izglasan u Narodnoj Skupštini Kraljevine Jugoslavije 23 II 1933, u Senatu Kraljevine Jugoslavije 9 III 1933: obnarodovan u "Službenim Novinama Kraljevine Jugoslavije" 15 aprila 1933“: Jugoslavija (1929-1941). Zakoni. Sarajevo: Male novine

„Zakon o državljanstvu Kraljevine Jugoslavije sa uredbom za njegovo izvršenje“ (1934). Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Beograd: Izdavačka knjižnica Gece Kona

„Financijski zakon za 1934/1935 godinu”, Narodne Novine br. 77, 3. travnja 1934.

Pravni izvori

Cavalieri, C. (1935) Komentar Zakona o državljanstvu Kraljevine Jugoslavije. Zagreb: vlast. nakl.

Gojković, E. (1936). Zakon o osiguranju radnika od 14 maja 1922 godine. Objasnjen sporednim zakonodavstvom i praksom. Beograd: Izdavačko i knjižarsko poduzeće Geca Kon A. D. 12, Knez Mihailova ulica 12

Helebrant, V. (1925). Zakon o osiguranju radnika: od 14. maja 1922. / sa objašnjenjima od Vilima Helebranta. Zagreb: Središnji ured za osiguranje radnika.

Mihalić, A. (1909). Zakon o osiguranju obrtnih i trgov. namještenika za slučaj bolesti i nezgode = sa provedbenom naredbom= (Zakonski članak XIX: 1907.), Zagreb: Naklada akademske knjižare Gjüre Trpinca

Polić, L. (1923).Izborni zakon. Zagreb: Naklada Ćirilo-metodske knjižare D. D.

Rušnov, A. (18881?) Građanski sudovnik od 16. veljače 1853. i Zakon o nutarnjoj uredbi i o poslovnom redu vlasti sudbenih od 3. svibnja 1853. Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch)

Stubotin, Dr. St. i Stevanović, M. (1934) Zakon o gradskim opštinama sa komentarom. Novi Sad: Štamparija Djordja Ivkovića nasl., Novi Sad

Šilović, J. i Frank, S. (1929). Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca od 27. januara 1929. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakoni. Zagreb : Tisak i naklada Jugoslovenske štampe

Vragović, A. (1931) Zakon o činovnicima : od 31. marta 1931. god. broj 36490 : (Č. Z.). Zagreb: Obnova

Vuković, M. (1955). Opći građanski zakonik s novelama i ostalim naknadnim propisima.
Zagreb: Školska knjiga

Žilić, F. i Šantek, M. (1934). Zakon o sudskom vanparničnom postupku (Vanparnični postupak), Zagreb: Tisak „Tipografija“ d. d. u Zagrebu.